

Zeven Tempels van God in de Bijbel

Jos M Strengholt
Erik Heemskerk

Eerste Nederlandse versie: september 2020
Cairo, Utrecht, Oxford
(c) bij de auteurs

Inhoud

Voorwoord	4
1. De Schepping als Tempel	5
2. De Mensheid als Tempel	25
3. Israël's Altaren, Tabernakels en Tempels	41
4. Christus: de Centrale Tempel	67
5. Het Volk van God als Tempel	87
6. De Nieuwe Hemel en de Nieuwe Aarde: De Tempel van de Schepping en de Mensheid hersteld	115
7. De Hemel een Tempel	131
8. Wat maakt het uit?.....	147

Voorwoord

Dit digitale boekje gaat over tempels in de bijbel. Tijdens het denken en schrijven over dit thema viel me op hoe de bijbelse geschriften doordrongen zijn van dit thema, en dat op een geïntegreerde manier. Er is sublieme samenhang vanaf Genesis tot Openbaring.

In de eerste zeven hoofdstukken beschrijf ik wat in mijn optiek de belangrijkste tempels zijn die de bijbel noemt, en ik laat de samenhang zien. In het laatste, achtste hoofdstuk, eindig ik met wat conclusies die ikzelf uit het voorgaande trek. Overigens kon ik mezelf niet weerhouden ook in de eerste zeven hoofdstukken allerlei conclusies te trekken voor ons leven vandaag de dag.

In mijn schrijven gebruikte ik veel naslagwerken en dergelijke; ik heb geen enkele pretentie van originaliteit. Waar ik het zinvol achtte heb ik in de voetnoten laten zien waar ik e.e.a. vandaan haal, maar ik heb ik geen moeite gedaan om de voetnoten te vullen met namen van bekende schrijvers.

Eén bekende schrijver, maar dan van de toekomst, moet genoemd worden. Ik heb veel nuttige hulp gehad van Erik Heemskerk; hij studeert momenteel theologie in Wycliffe Hall in Oxford, om Anglicaans Priester te worden. Zijn sublieme opvattingen vonden hun hoogtepunt in dat hij met een van mijn dochters trouwde, maar ook op theologisch gebied staat hij zijn mannetje.

Waardeert u wat u leest, dan alle hulde aan Erik. Ale missers zijn van mij.

Missers zijn geen drama, wie is volmaakt? Ik hoor graag van u wat verbetering behoeft. Dat is vlot gedaan in een digitale publicatie.

Plezier bij het lezen

Jos Strengholt
(En Erik natuurlijk)

1. De Schepping als Tempel

Twee boekensteunen

“In het begin schiep God de hemel en de aarde”, is de openingszin van de Bijbel in het boek Genesis.¹ En helemaal aan het eind van de Bijbel in de Openbaring van Johannes lezen we dat er een ‘nieuwe hemel en een nieuwe aarde’ zal komen.² De Bijbel ziet de hele geschiedenis als de reis van de mensheid tussen de twee boekensteunen van de *schepping* aan het begin en de *herscheping* aan het eind. Het hart van de verhalen van de schepping en de herschepping en het belangrijkste thema van de geschiedenis van de mensheid is de aanwezigheid van God bij zijn mensen in de wereld.

In het visioen van Johannes over die nieuwe hemel en de nieuwe aard lezen we dat hij een stem hoort die zegt, “Zie, de tent van God is bij de mensen en Hij zal bij hen wonen, en zij zullen Zijn volk zijn, en God Zelf zal bij hen zijn en hun God zijn.”³ Dit is duidelijk *tempeltaal*. Daar bedoel ik taal mee die refereert aan Israël's tempel in Jeruzalem. De nieuwe hemel en de nieuwe aarde zullen als een tempel voor God zijn en de mensheid zal dat genieten als God's eigen volk. In die tempel is de mens het volmaakte beeld van God. Op dit idee van de mens als beeld in de tempel kom ik in een later hoofdstuk terug, maar het is nu zinvol om er alvast op te wijzen dat de term 'beeld van God' ook tempeltaal is.

---

1. Genesis 1:1; Ik gebruik de Herziene Statenvertaling (HSV) in deze studie.

2. Openbaring 21:1

3. Openbaring 21:3

Johannes schrijft over een Nieuw Jeruzalem dat uit de hemel op aarde neerdaalt. “Ik zag geen tempel in haar, want de Heere, de almachtige God, is haar tempel, en het Lam. En de stad heeft de zon en de maan niet nodig om haar te beschijnen, want de heerlijkheid van God verlicht haar, en het Lam is haar lamp.”⁴ Dit is opnieuw tempeltaal: De ‘heerlijkheid van God’ verwijst naar het vuur en de wolk die boven en in de tabernakel en later in de tempel van Salomo te zien was. Het duidt op de intense aanwezigheid van God.⁵ Dat Christus het Lam wordt genoemd verwijst naar de offers in de tempeldienst, en gezien de context denk ik dat we bij het woord lamp moeten denken aan de menora, de zevenarmige kandelaar die het Heilige deel van de tabernakel en de tempel van zijn enige licht voorzag.

De beschrijving van de herschepping door Johannes is duidelijk de tegenhanger van het verslag van de oorspronkelijke schepping in Genesis. Ik kom hier later op terug, als ik die herschepping bespreek, maar voor het moment volstaat het om erop te wijzen dat Johannes de ‘boom des levens’ ziet,⁶ één van de diverse thema’s uit het scheppingsverhaal die in de Openbaring van Johannes terugkeren.

Als de tweede boekensteun (de beschrijving van de herschepping) refereert naar en voortbouwt op thema's van de eerste boekensteun (het scheppingsverhaal), en als deze herschepping duidelijk wordt gepresenteerd als tempel van God, dan is het logisch om te denken dat die eerste boekensteun zelf ook als tempel wordt

---

4. Openbaring 21:22-23

5. Exodus 40:35-36; 1 Koningen 8:10-11

6. Openbaring 22:1-2

voorgesteld. Dit wordt bevestigd door allerlei andere Bijbelgedeeltes bovendien, maar het wordt toch vaak over het hoofd gezien. Ik denk dat dit de juiste manier is om het verslag van de schepping in Genesis te lezen. Maar eerst iets over dat *lezen* - hoe doen we dat?

Antwoorden op vragen van toen

De apostel Paulus schrijft aan Timotheüs, “Heel de Schrift is door God ingegeven en is nuttig om daarmee te onderwijzen, te weerleggen, te verbeteren en op te voeden in de rechtvaardigheid, opdat de mens die God toebehoort, volmaakt zou zijn, tot elk goed werk volkomen toegerust.”⁷ Genesis is onderdeel van die Schrift en wat Paulus hierover zegt moet ons dus een indicatie geven van wat onze houding en verwachting moet zijn bij het lezen: Genesis is door God ingegeven en het is een nuttig boek voor ons. Het dient ertoe dat we betere mensen worden.

Genesis 1 is geschreven *voor* ons maar het is niet geschreven *aan* ons. Het is geschreven aan mensen in het Oude Nabije Oosten, 3000 jaar geleden.⁸ Voor ons begrijpen van Genesis 1 maakt de exacte datering of de redactiegeschiedenis niet heel veel uit omdat in ieder geval het wereldbeeld in die periode in het Oude Nabije

---

7. 2 Timotheüs 3:16-17

8. De term *Oude Nabije Oosten* refereert aan de vroege beschavingen in de regio die ruwweg overeenkomt met Mesopotamië (het moderne Irak en Syrië), Anatolia (het moderne Turkije), de Levant (het huidige Syrië, Libanon, Israël, Palestina, and Jordanië), Perzië (het moderne Iran) en het oude Egypte. Het gaat om het tijdvak van het 6de millennium v. Chr. tot de 4de eeuw v. Chr., toen het *hellenisme* in het hele Midden Oosten doordrong waardoor het wereldbeeld kantelde.

Oosten en Israël niet veel veranderde.⁹ Om te begrijpen wat de tekst betekent moeten we niet in de eerste plaats met de vragen van vandaag naar de tekst kijken; we moeten ons eerst afvragen wat Genesis 1 betekende voor de lezers toen. Met welke vragen en vanuit wat voor wereldbeeld keken mensen toen naar de tekst?¹⁰

Vandaag de dag zijn we enorm geïnteresseerd in wetenschappelijke kennis over de oorsprong van de wereld. Hoe is alles ontstaan? Hoe kwam dat? Was er sprake van evolutie? Voor de eerste lezers van Genesis was dit niet hoe ze de tekst begrepen. Ze waren veel meer geïnteresseerd in hoe de wereld werkt, hoe de orde in de wereld kan worden gegarandeerd en hoe we als mensen in deze wereld moeten leven op een manier die de zon elke dag doet opgaan en die zorgt voor een afwisseling van seizoenen en goede oogsten. Deze benadering sluit beter aan bij hoe Paulus aan Timotheüs over de bedoeling van de Schrift schrijft dan als we haar benaderen vanuit de wetenschappelijke vragen van vandaag de dag.

Een belangrijk verschil in wereldbeeld tussen toen en nu is dat het tegenwoordig gebruikelijk is om de wereld te begrijpen als een goed geoliede machine die vanzelf loopt. Alle magie is eruit. Als je gelooft dat er 'meer' is dan deze natuurlijke wereld, geloof je in het *bovennatuurlijke*. In de oude wereld van de Bijbel

---

9. Meningeën over de tijd van het ontstaan van Genesis lopen zeer uiteen, van 1450 tot 650 v. Chr. Als historicus boeien vragen rond de redactiegeschiedenis me niet enorm; ik vind dat te speculatief en ga liever om met het eindproduct zoals dat op zeker moment in Israël werd gebruikt.

10. Dit wil niet zeggen dat de tekst ons niet ook nieuwe dingen kan leren die lang voor de komst van Christus niet duidelijk waren. We lezen de hele bijbel vanuit het hart van het heil, geopenbaard in het leven, de dood en de opstanding van Christus. Hier kom ik later op terug.

zou het idee dat je de wereld kan verdelen in *natuurlijk* en iets dat daar bovenuit gaat, als belachelijk worden beschouwd, als men het concept überhaupt zou kunnen begrijpen. De hele wereld werd gezien als geestelijk en magisch: God, of de goden, waren overal en niets gebeurde buiten hen om, en als die goden hun handen van de wereld zouden aftrekken zou alles instorten. Tegen deze achtergrond moet het verhaal van de schepping in Genesis worden gelezen.

Het universum als God's rustplaats

De Bijbel vergelijkt het universum regelmatig met God's tempel. Jesaja schrijft bijvoorbeeld: "Zo zegt de HEERE: 'De hemel is Mijn troon en de aarde de voetbank van Mijn voeten. Waar zou dan het huis zijn dat u voor Mij zou willen bouwen en waar de plaats van Mijn rust?'"¹¹ De hemel en de aarde samen, het heelal, was voor Jesaja dus God's *rustplaats*; God zit niet erg te springen om een stenen tempel in Jeruzalem, argumenteert de profeet nadat de tempel van Salomo was verwoest. God heeft immers al een rustplaats.

Een rustplaats voor de goden, dat is wat tempels in het Oude Nabije Oosten waren. Een voorbeeld hiervan zien we in één van de psalmen: "Want de HEERE heeft Sion verkozen, Hij heeft het begeerd tot Zijn woongebied. Dit is, zei Hij, Mijn rustplaats tot in eeuwigheid, hier zal Ik wonen."¹² De tempel wordt hier voorgesteld als God's woning en de plaats waar Hij rust. Die termen worden als als synoniemen gebruikt.

---

11. Jesaja 66:1

12. Psalm 132:13-14

We moeten de zevende scheppingsdag, waarop God 'rustte van al zijn werken', zien als indicatie dat Hij intrek nam in de tempel van de schepping.¹³ John T. Walton, professor in Oude Testament aan Wheaton College (Chicago), verdedigt dit idee:

Elke lezer, Israëliet of niet, zou hebben begrepen dat als [Genesis] spreekt over God's rusten, het hier gaat over de tempel, want dat is de plaats waar God rust en waar de goden rusten, en dat is waarom tempels werden gebouwd.¹⁴

Walton meent dat lezers van de tekst van Genesis in het Oude Nabije Oosten onmiddellijk de tempeltaal zouden hebben herkend: "Zonder te aarzelen zou de lezer in de oudheid hebben geconcludeerd dat dit een tempeltekst is."¹⁵ Hij geeft veel voorbeelden van buiten-bijbelse teksten uit die tijd die laten zien dat in de oudheid in het Midden Oosten, tempel en kosmos als elkaars spiegelbeeld werden gezien.

Tempels werden gebouwd en beschouwd als *microkosmos*. Wie de faraonische tempels en graven van Egypte bezoekt, wordt getraakteerd op spectaculaire, vaak heel kleurrijke afbeeldingen op de plafonds, de muren en de zuilen. Op de plafonds zien we zon, maan en sterren afgebeeld. Op de muren zien we planten, bomen, dieren, en mensen. Deze tempels functioneerden als model van de kosmos waarin de vloer de aarde en het plafond de hemel afbeeldde. Zuilen en muurdecoraties

---

13. Genesis 2:2-3

14. <https://www.youtube.com/watch?v=o26Ad-WdjOw> (gelezen 17 maart 2020)

15. John H. Walton, *The Lost World of Genesis One* (IVP Academic, Downers Grove 2009), p. 71

representeerden alles wat op aarde leeft. Volgens de Duitse Egyptoloog Jan Assmann was deze tempel voor de Egyptenaren niets minder dan “de wereld die de almachtige God tot aan haar uiterste grenzen vulde” met zijn aanwezigheid.¹⁶ De Egyptische tempel *was* het universum en de afbeeldingen in de tempel, zoals die van de zonnegod Ra, of de kat-god Bast, waren allemaal deel van het pantheon van goden en halfgoden die werden vereerd in de tempels van Egypte en in de rest van het Midden Oosten.¹⁷

Jeffrey L. Morrow, een rooms-katholieke theoloog aan Seton Hall University (New Jersey), is het met deze benadering van de tempel in de vroege oudheid eens. In zijn artikel *Schepping als Tempelbouw en Werk als Liturgie in Genesis 1-3* schrijft hij dat tempels door het hele Oude Nabije Oosten kosmologische connotaties hadden, en tempels waren ook plaatsen voor rust van de goden.¹⁸ De Anglicaanse theoloog N.T. Wright wijst erop dat ook de tabernakel en de Tempel in Jeruzalem deze betekenis hadden.¹⁹ De Joodse historicus Flavius Josephus (ca. 37-100 na Chr.) schreef na de val van Jerusalem (70 na Chr.) zijn boek *De Joodse*

---

16. Jan Assmann, *The Search for God in Ancient Egypt* (Cornell University Press, Ithaca, New York, 2001), p. 37

17. Ik denk dat we Genesis 1-3 moeten lezen in het licht van de Egyptische kosmologie, en niet noodzakelijk in het licht van de Babylonische, zoals vaak wordt gedaan. Meer hierover: <https://bible.org/article/genesis-1-2-light-ancient-egyptian-creation-myths> (gelezen 17 maart 2020)

18. Jeffrey L. Morrow, “Creation as Temple-Building and Work as Liturgy in Genesis 1-3,” in *Journal of OCABS* (Orthodox Center for the Advancement of Biblical Studies). Zie <http://www.ocabs.org/journal/index.php/jocabs/article/viewFile/43/18> (gelezen 17 maart 2020)

19. N.T. Wright, *Paul and the Faithfulness of God* (Fortress Press, 2013) p. 103; Walton, *The Lost World of Genesis One*, pp. 80-81

Oorlog en besprak daarin onder meer de verwoeste tempel. Van de voorwerpen in de tempel zei hij:

Elk van deze voorwerpen is bedoeld om het universum in gedachten te brengen en om dat te representeren.²⁰

Dat de tabernakel en de tempel in Israël werden gezien als allegorische microkosmos suggereert ook het omgekeerde: de kosmos zoals beschreven in het scheppingsverhaal bevat elementen die de Israëlieten aan hun tempel deden denken.²¹

“De gewoonte in het Oude Nabije Oosten om de constructie van tempels te beschrijven in termen van zevens, betekent dat we niet verbaasd moeten zijn dat de schepping in Genesis 1 ook heptadisch²² is,” aldus Morrow.²³ Morrow laat zien hoe een patroon van zeventallen een belangrijke rol speelt in het scheppingsverhaal, veel verdergaand dan alleen die van de lengte van zeven dagen.²⁴ Dit komt overeen met het belang van zeventallen bij tempelbouw en tempelwijding in het Oude Nabije Oosten in het algemeen en in Israël in het bijzonder. Morrow wijst op de inwijding van de tabernakel die zeven dagen duurde en de bouw van de tempel die zeven jaar duurde. De oorspronkelijke lezer van het scheppingsverhaal herkende daarin dus

---

20. Flavius Josephus, *The Jewish War* 3, 7.7

21. Of het scheppingsverhaal of de tempelbouw primair zijn, heeft geen invloed op de conclusie dat de schepping als tempelbouw werd gezien.

22. Heptadisch: vol met zevenvouden

23. Morrow, “Creation as Temple-Building and Work as Liturgy in Genesis 1-3”

24. Idem; Veel verzen in Genesis 1 bestaan bijvoorbeeld uit een veelvoud van zeven woorden.

aspecten die normaal gesproken als typerend voor tabernakel en tempel werden gezien.

Morrow wijst tevens op een interessante taalkundige overeenstemming tussen de beschrijving van de bouw van de tabernakel onder Mozes in Exodus 39-40 en het scheppingsverhaal:

Genesis 1:31   En God zag al wat Hij gemaakt had
Exodus 39:43   En Mozes zag heel het werk en zie... zo hadden ze het gemaakt.

Genesis 2:1   Zo zijn de hemel en aarde voltooid.
Exodus 39:32   Zo werd al het werk aan de tabernakel voltooid.

Genesis 2:2   Toen God... zijn werk dat Hij gemaakt had, voltooid had..
Exodus 40:33   Zo voltooide Mozes het werk.

Genesis 2:3   En God zegende...
Exodus 39:43   Toen zegende Mozes...

Genesis 2:3   ... en heiligde die.
Exodus 40:9   ...het altaar heiligen...²⁵

De conclusie van Wright is daarom gerechtvaardigd dat de schepping in Genesis 1 “wordt beschreven als een tempel; het wordt gebouwd zoals tempels in het Oude Nabije Oosten werden gebouwd.”²⁶

Het is in dit verband van belang dat de meeste scheppingsverhalen in het Oude Nabije Oosten uitliepen

---

25. Morrow, “Creation as Temple-Building and Work as Liturgy in Genesis 1-3”

27. N.T. Wright, *Paul and the Faithfulness of God*, p. 103

op een tempel die door de mensen werd gebouwd voor de goden die betrokken waren bij de schepping. De afwezigheid van wat voor tempel dan ook als plaats van eredienst in de bijbelse beschrijving van de schepping is heel opmerkelijk en logisch. In een universum dat als geheel werd gezien als volmaakte tempel van God, was geen aparte tempel nodig. Daar verschilt het Bijbelse scheppingsverhaal dus van de verhalen van de volken rond Israël. God schiep een tempel waarin hijzelf kon wonen en de mensheid mocht in die woning delen als beeld van God.

Volgens Morrow ontvouwt de schepping zich als een 'kosmische, liturgische viering' die culmineert in de zevende dag.²⁷ Het is de zorgvuldig opgebouwde heptadische structuur van Genesis 1 die Morrow, Walton en anderen doen suggereren dan Genesis 1 wellicht werd gebruikt als liturgische tekst in een viering in de tempeldienst van Israël. Was er een jaarlijks feest waarbij Genesis 1 werd gebruikt om Israël te herinneren aan de parallel tussen de schepping en de tempel? Een mooie gedachte maar we hebben er geen bewijs voor.

Hof van Eden en het Heilige der Heiligen

In Genesis wordt het universum als tempel voorgesteld, maar de Hof van Eden neemt daarin een speciale plaats in. De Britse oudtestamenticus Gordon J. Wenham ziet tempeltaal in wat over de Hof van Eden wordt gezegd:

De Hof van Eden wordt door de auteur van Genesis niet gezien als een stuk gewoon Mesopotamisch weideland, maar als een archetypisch heiligdom, dat is een plaats waar

---

27. Idem

God verblijft en waar de mens Hem moet vereren.
Veel kenmerken van deze Hof kunnen in latere
heiligdommen worden gevonden, met name in de
tabernakel en de tempel in Jeruzalem.
Deze parallellen suggereren dat de Hof als een
soort heiligdom moet worden gezien.²⁸

Gregory K. Beale, professor in Nieuwe Testament en
Bijbelse Theologie aan het Amerikaanse Westminster
Theological Seminary, wijst er op dat de ingang van de
Hof van Eden aan de oostkant lag, net zoals de tempel
van Salomo in Jeruzalem en de eschatologische tempel
in Ezechiël 40 met de poort naar het oosten gericht
waren. Bovendien noemt Ezechiël dat van onder de
tempel in Jeruzalem een rivier zal vloeien, zoals bij de
Hof van Eden ook sprake is van rivieren.²⁹

De discussie over de koning van Tyrus in Ezechiël
28 is het bekendste gedeelte waar de Berg Zion, dus de
tempel, met Eden wordt geassocieerd: “U was in Eden,
de hof van God. [...] U was op Gods heilige berg.”³⁰
Sirach associeert Eden eveneens met de tempel, waar de
tempel dan het nieuwe Eden is.³¹ In literatuur uit de
tijd van Israël’s tweede tempel in Jeruzalem komt deze
associatie vaak aan de orde.³²

---

28. Gordon J. Wenham, “Sanctuary Symbolism in the Garden of Eden Story”, in *Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies* (Jerusalem, World Union of Jewish Studies, 1986), p. 19

29. Gregory K. Beale, “Eden, the Temple and the Church’s Mission in the New Creation,” in *Journal of the Evangelical Theological Society* 48/1, March 2005, p. 8

30. Ezechiël 28:13-14

31. Morrow, “Creation as Temple-Building and Work as Liturgy in Genesis 1-3”

32. Zie bijvoorbeeld in André Villeneuve, *Nuptial Symbolism in Second Temple Writings, the New Testament and Rabbinic Literature: Divine Marriage at Key Moments of Salvation History* (2016), p 384-385; Rachel Elijor, *The Garden of Eden is the Holy of Holies and the Dwelling of the Lord*, in *Studies in Spirituality* 24 (2014), pp. 63-118

We moeten bij de Hof van Eden niet denken aan een soort toeristisch paradijs met ongerepte natuur. Tempels in het Oude Nabije Oosten hadden vaak een tuin in de omgeving, dikwijls met een vijver en kanalen. Deze tuinen waren gecultiveerde landschappen, zoals de Franse zonnekoningen of de Britse adel hun minutieus aangelegde en onderhouden tuinen hadden. Die tempeltuinen waren een symbool van de vruchtbaarheid die de godheid van de betreffende tempel aan de wereld gaf. Iets daarvan zien we in Ezechiël 47, waar de profeet een rivier ziet die onder de tempel ontspringt. Overal waar dat water komt, komt alles tot leven. De bomen langs de rivier geven maandelijks vrucht en zijn genezend.³³

Deze tuinen bij de tempels waren ook bedoeld als bron van eten voor de goden in hun tempels. Opvallend in het bijbelse scheppingsverhaal is dat de Hof door God wordt aangelegd om als voedsel voor de mens te dienen. Hij vraagt geen eten van de mens maar Hij voedt de mens; zo is onze God. Hij heeft ons, mensen, niet geschapen als een legertje nederige dienaren om Hem iets te geven, maar Hij schiep ons om ons overdadig te zegenen.

Sommige theologen, zoals eerder genoemde Morrow, gaan nog wat verder met de parallellen tussen de Hof van Eden en de tempel in Jeruzalem, en stellen dat als het hele universum God's tempel is, de Hof van Eden overeenkomt met het Heilige der Heiligen in de tempel.³⁴ Dat kan je bijvoorbeeld begrijpen uit de cherubs die worden genoemd. De cherubs op de ark van het verbond

---

33. Ezechiël 47:1-12

34. Morrow, "Creation as Temple-Building and Work as Liturgy in Genesis 1-3"

in het Heilige der Heiligen, en die op het voorhangsel dat het een ieder onmogelijk maakte om het Heilige der Heiligen binnen te gaan, lijken samen te hangen met de cherubs die toegang tot de boom des levens in de Hof van de Eden onmogelijk maakten. Overigens zagen velen in Israël in de zevenarmige kandelaar in de tempel ook een symbool van de boom des levens in Eden. Dit onderstreept de nauwe relatie van het scheppingsverhaal met de tempeldienst. Die kandelaar stond overigens niet in het Heilige der Heiligen, maar in de ruimte daarvoor.

Schepping en de aanwezigheid van God

Het scheppingsverhaal van Israël laat zien dat er slechts één God is, de schepper van alle dingen. De tempel van Zijn universum is gevuld met dezelfde afbeeldingen die je ook ziet in Egyptische en andere tempels, maar deze afbeeldingen, die als goden werd gezien in Egypte, werden in werkelijkheid geschapen door de ene God. De zogenaamde goden van de naties stellen niks voor vergeleken met de ene ware God van Israël. In de tempels van de volken werden ze aanbeden maar in de tempel van het universum werden ze geschapen door het Woord van de Schepper, 'er zij'. Derhalve verdienen die schepselen geen verering alsof ze God zijn.

Alle door mensenhanden gemaakte tempels en hun goden vallen in het niet bij de ware tempel van het universum. Dit is ook waar ten aanzien van Israël's eigen heilige plaatsen. Door de geschiedenis van Israël zien we een spanning tussen het belang van Israël's eredienst in de tabernakel en de tempel, en het concept dat God heus geen huis van stenen nodig heeft.³⁵

---

35. Zie Psalm 8

De schepping is de plaats waar God huist, en zijn aanwezigheid in deze tempel is duidelijk in het verslag van Genesis. God wordt voorgesteld als de schepper van de tempel.³⁶ De voltallige Drie-éénheid was aanwezig bij de constructie van de tempel. We lezen over God, over het spreken van God (het Woord), en over de Geest.³⁷ Hoe God 'voltallig' betrokken was bij de schepping blijkt ook uit de woorden, "Laten Wij mensen maken naar Ons beeld, naar Onze gelijkenis."³⁸ Het meervoudige 'ons' is een vreemde eend in de bijt van de monotheïstische religie van Israël. De mensheid die God schiep naar zijn beeld was trouwens ook meervoudig. 'Man en vrouw schiep Hij hen', maar dit terzijde.³⁹

We lezen dat God zag dat alles wat Hij gemaakt had 'zeer goed' was. Dat zegt Hij met name na de schepping van de mens.⁴⁰ Hij was persoonlijk en op een intieme manier betrokken bij de schepping van de mensheid. Hij 'blies de levensadem in zijn neusgaten.'⁴¹ God wordt hier niet als afstandelijk voorgesteld, maar als de Aanwezige. De betrokkenheid van God vindt zijn voltooiing als Hij permanent zijn domicilie in zijn tempel maakt, als Hij op de zevende dag 'rust van al Zijn werk'.⁴²

---

36. Genesis 1 lijkt overigens veel meer te gaan over hoe God de wereld tot een ordelijk geheel maakte, een plaats geschikt voor de mens om in te wonen, dan dat het gaat over *creatio ex nihilo*. Dat is wel degelijk een bijbelse notie, maar lijkt in Genesis 1 niet van groot belang.

37. Genesis 1:1-3

38. Genesis 1:26-27

39. Idem

40. Genesis 1:31

41. Genesis 2:7

42. Genesis 2:3

Dit rusten op de zevende dag is geen indicatie dat God vermoeid was en dat Hij stopte met werken. Het is een indicatie dat het werk van de schepping - de ordening van de wereld - zo ver gevorderd was dat de mensheid er nu een goede plaats in kon hebben; de mens als beeld van God kon nu verder gaan met waar God aan begonnen was. God kon de rest van het scheppende werk aan de mensen overlaten. De Schepper neemt het commando, Hij rust op zijn troon, en speelt zijn goddelijke rol.⁴³ Overgens, net zoals God Zijn werk had gedaan, mocht ook de mens met Hem rusten in de schepping die klaar was voor verder ontplooiing. Als herinnering daaraan kreeg Israël later het gebod op de zevende dag te rusten omdat God op die dag rustte. De mens is immers het beeld van God?

Tenslotte lezen we dat God 'wandelt in de hof'.⁴⁴ Dit *antropomorfisme* (een mensvormige manier van spreken over God) duidt wederom op een persoonlijke aanwezigheid van God in zijn schepping, vooral in relatie tot de mensheid. Dit goddelijke wandelen in de Hof van Eden wordt aangeduid met het Hebreeuwse woord *halach*. Daarmee wordt ook beschreven hoe God aanwezig was in de tabernakel, "Ik zal in uw midden wandelen".⁴⁵ Dit onderstreept de nauwe band tussen de schepping en de tabernakel of tempel.

Priesterdienst in de tempel

Het is opvallend dat niets wordt gezegd over wat wij tegenwoordig 'religieuze' activiteiten zou noemen.

---

43. Walton, *The Lost World of Genesis One*, p. 74

44. Genesis 3:8

45. Leviticus 26:12; Deuteronomium 23:14

Misschien is dit om te onderstrepen dat het werk dat Adam en Eva in God's wereldwijde tempel moesten doen, niets minder was dan de liturgie (Grieks: *leitourgia*, publieke werken) waar de mensheid voor was bestemd. Er was geen speciale priesterkaste, maar de hele mensheid diende God door de liturgie, het werk dat God oplegde.

In het verhaal van Genesis is de priesterlijke taak van de mensheid tweevoudig. Aan de ene kant: De mens moest heersen over de schepping door vruchtbaar te zijn en zich te vermenigvuldigen, door de aarde te vullen en het te onderwerpen, door het land te bebouwen en te bewaren. En aan de andere kant, men diende God door niet te eten van de boom van kennis van goed en kwaad.⁴⁶ Werk was de priesterlijke taak van de mensen, in liefdevolle gehoorzaamheid aan God. Morrow laat zien dat deze taak van de mensheid priesterlijk was door een interessante woordstudie:

Als we naar het Genesis-verslag van Eden kijken, zien we voorbeelden van mensen die worden gemaakt voor de eredienst. Adam moet bijvoorbeeld het land 'bewerken' (van *abad*) en 'onderhouden' (van *shamar*). Als *shamar* en *abad* samen voorkomen in het Oude Testament (Numeri 3:7-8; 8:25-26; 18:5-6; 1 Kronieken 23:32; Ezechiël 44:14) gaat dat alleen over het bewaren en dienen van God's Woord en over de priesterlijke taken in de tabernakel. In de Pentateuch komen *shamar* en *abad* alleen samen voor in de beschrijving van de bezigheden van de Levieten in de tabernakel.⁴⁷

---

46. Genesis 1:28; 2:16-17

47. Morrow, "Creation as Temple-Building and Work as Liturgy in Genesis 1-3"

Deze associatie van de taak van de mensheid met het werk van de priesters in de tabernakel suggereert dat we Adam en Eva als priester moeten zien, die in God's tempel dienen moesten.

Het verloren paradijs

Wat was de invloed van de zondeval van Adam en Eva op de tempel van het universum? De schrijver van Genesis beschrijft het in dramatische termen: de mensheid werd verbannen van God, van het paradijs, en van het eeuwige leven. Adam en Eva verborgen zich voor God en het leven op aarde werd kort en zwaar. De Apostel Paulus zal het veel later hebben over het 'lijden van de tegenwoordige tijd' en dat de schepping 'aan de zinloosheid onderworpen' is, en dat de hele schepping 'zucht'.⁴⁸

Echter, zelfs na de zondeval was de mensheid in staat God te vinden. De mens werd uit het paradijs verdreven maar toen Abel een offer bracht, behaagde dat God.⁴⁹ Directe toegang tot God was onmogelijk geworden maar door de bemiddeling van offers kon Hij worden benaderd. Het universum is niet langer de volmaakte tempel voor de Schepper, maar toch kan Hij nog steeds gevonden worden. Toen Paulus tot een groep filosofen in Athene sprak, leek het wel of hij de zondeval niet eens incalculeerde toen hij zei:

Hij maakte uit één bloed heel het menselijke
geslacht om op heel de aardbodem te wonen; en
Hij heeft de hun van tevoren toegemeten tijden

---

48. Romeinen 8:18-22

49. Genesis 4:4

bepaald, en de grenzen van hun woongebied, opdat zij de Heere zouden zoeken, of zij Hem misschien al tastend zouden mogen vinden, hoewel Hij niet ver is van ieder van ons. “Want in Hem leven wij, bewegen wij ons en bestaan wij”, zoals ook enkelen van uw dichters gezegd hebben: “Want wij zijn ook van Zijn geslacht.”⁵⁰

Paulus citeert hier de filosofen Epimenides van Kreta en Aratus van Cilicië. Het lijkt of Paulus hier erkent dat zelfs hoewel de zaak vreselijk fout is gelopen in de kosmische tempel van God - hij heeft het daar elders duidelijk genoeg over - iets van de *tempelkwaliteit* van het heelal nog steeds bestaat; dat de mens nog steeds beeld van God is wordt onderstreept door het citaat dat wij mensen 'van Zijn geslacht' zijn. Zelfs heidense dichters voelen dit aan, en Paulus citeert hen met instemming.

De psalmen en de profeten van Israël maken van dit idee gewag.⁵¹ Eerder citeerde ik Jesaja, “De hemel is Mijn troon en de aarde de voetbank van Mijn voeten. Waar zou dan het huis zijn dat u voor Mij zou willen bouwen en waar de plaats van Mijn rust?”⁵² Ook na de zondeval ziet Jesaja de kosmos dus als God’s tempel, hoewel hij zich erg bewust is van de onvolmaaktheid van het volk van God en van de schijnbare afwezigheid van God.

Iets is dramatisch verkeerd gegaan met God’s tempel, maar desondanks kan God gevonden worden. De mensheid heeft niet langer toegang tot de Hof van

---

50. Handelingen 17:26-28

51. Zie bijvoorbeeld de psalmen 8 en 19

52. Jesaja 66:1

Eden en de toegang tot het Heilige der Heiligen werd geblokkeerd,⁵³ maar zelfs ten oosten van Eden, in de wereld die kreunt en zucht, laat God Zich vinden. Voor de mens die er oog voor heeft, is ook de vervallen tempel nog steeds een geestelijke werkelijkheid waar kan worden genoten van de aanwezigheid van God. De wereld is nog steeds God's tempel, maar wel een tempel met beperkte toegang tot God en een tempel die dringend ingrijpende restauratie nodig heeft. Wellicht hebben wij iets te doen?

---

53. In elk geval tot de komst van Christus. Meer hierover in een later hoofdstuk.

2. De Mensheid als Tempel

Parallellen

In het vorige hoofdstuk liet ik zien hoe de twee boekensteunen van de geschiedenis, die van schepping en herschepping, in wezen worden voorgesteld als tempel. De schepping is een tempel die ooit weer volmaakt wordt. In dit hoofdstuk wil ik wijzen op de parallel tussen de in Adam geschapen mensheid en de in Christus geschapen *nieuwe* mensheid.

In het Nieuwe Testament worden christenen een tempel van de Heilige Geest genoemd: "Of weet u niet, dat uw lichaam een tempel is van de Heilige Geest, Die in u is?"¹ De Apostel Paulus spreekt hier individuele christenen aan: iedere gelovige is een tempel van God. In een later hoofdstuk komen we hier op terug. Nu gaat het erom dat ook Adam met zijn nageslacht aan ons worden gepresenteerd als een tempel van God. De hele schepping is God's tempel en de mensheid als het hoogtepunt van die schepping was vanaf het begin het hart van God's tempel waar Hij verbleef. Los van de vraag naar de historiciteit van Adam en Eva, is duidelijk dat Adam en Eva in Genesis 1-3 worden gepresenteerd als archetypes van de hele mensheid.

Naar Ons beeld, naar Onze gelijkenis

Dat Adam en Eva werden geschapen naar 'het beeld en de gelijkenis' van God, maakt de mens tot een uniek onderdeel van de schepping.

---

1. Korinthe 6:19. Het Griekse woord voor u is enkelvoud.

En God zei: Laten Wij mensen maken naar Ons beeld, naar Onze gelijkenis; en laten zij heersen over de vissen van de zee, over de vogels in de lucht, over het vee, over heel de aarde en over al de kruipende dieren die over de aarde kruipen! En God schiep de mens naar Zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem; mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen.²

In de tempel van het universum plaatste God zijn beeld, de mens. Alle tempels in het Oude Nabije Oosten werden gekenmerkt door beelden in die tempels: beelden van de goden. Als aanhangers van de religies rond Israël klaar waren met de bouw van hun tempels, werd tenslotte een beeld naar binnen gedragen dat de godheid representeerde. In de tempel van het universum brengt God als alles klaar is, Zelf dat beeld de tempel in: het is de mens. De mens als beeld van God is dus *tempeltaal*. De Bijbel presenteert een unieke visie: In de tempel van het universum was maar één beeld van God - de mens.³ En die mens moest net als God rusten op de zevende dag.⁴ Ook het sabbatsgebod gebruikt dus tempeltaal. Dit zegt veel over de dwaasheid van afgoderij. Mensen zijn de hoogste vertegenwoordiger van de Schepper, en buigen zich neer voor een stom beeld van hout of koper? Daarmee onteert de mens niet alleen God, die alleen verering toekomt, maar ook zichzelf als God's ware beeld.

---

2. Genesis 1:26-27

3. Exodus 20:10-11

4. Exodus 20:8-11

De mens werd geschapen als beeld van God en dat is zowel ontologisch als een roeping. Wat de mens was, moest hij ook waarmaken. Als vertegenwoordiger van God moest de mens heersen over de hele schepping. Dit heersen moet worden gezien in het licht van wat later wordt gezegd, namelijk dat de mens in de Hof van Eden was geplaatst “om die te bewerken en te onderhouden”.⁵

Nadat God de mens schiep, was Hij klaar. Toen de constructie van de tempel compleet was, kon Hij rusten, in de betekenis van Zijn intrek nemen in de tempel van de wereld. Zo beschrijft de Anglicaanse theoloog N.T. Wright de betekenis van de zevende dag in Genesis 1.⁶ God heeft zijn bouwwerk afgemaakt en overgedragen aan de mens die nu voor dat gebouw zorg moet dragen en het verder moet inrichten. Het scheppingsverhaal moet worden gezien als de *prelude* voor God’s plannen om de wereld verder te ontwikkelen door de inzet van Zijn beelddraggers, de mensheid.

De mens had dus als taak om de door God geschapen wereld verder te ontwikkelen. Daarmee kreeg de mensheid een *scheppende* functie, in de betekenis die in de oudheid vooral aan scheppen werd gegeven, namelijk het ordenen van de wereld. Als onderdeel van de schepping is de mensheid bovendien geroepen zichzelf te ontwikkelen.

De mens staat tegelijk ook *boven* de rest van de schepping. We onderscheiden ons van de dieren door onze rationaliteit, onze wil, ons besef van goed en kwaad, ons beoordelingsvermogen, en onze mogelijkheid met elkaar en zelfs met de Schepper van hemel en aarde te communiceren.

---

5. Genesis 2:15

6. N.T. Wright, *Paul and the Faithfulness of God*, p. 102

Hoe God de mensheid naar zijn beeld schiep, wordt verduidelijkt: “Toen vormde de HEERE God de mens uit het stof van de aardbodem en blies de levensadem in zijn neusgaten; zo werd de mens tot een levend wezen.”⁷ Dit laat zien dat ons beeld-zijn van God niet alleen een roeping is, maar in de eerste plaats een ontologie. De mens is gemaakt van stof, net als de dieren, maar op een hoogst persoonlijk manier blies God Zijn levensadem (Hebreeuws: *roeach*) in Adam. Dit is dezelfde *roeach* (Geest) die over de wateren zweefde aan het begin van de schepping; de Geest die samen met de Vader en de Zoon Schepper van de wereld is. Als Job discussieert met zijn vrienden, zegt Elihu tegen hem, “Voorwaar, het is de Geest van God in de sterveling, en de adem van de Almachtige, die hen verstandig maakt. [...] De Geest van God heeft mij gemaakt, en de adem van de Almachtige heeft mij levend gemaakt.”⁸ Merk op dat dit lang na de zondeval wordt gezegd door Elihu.

God maakte de mens levend door iets wat intrinsiek tot God behoort aan de mens te geven. De menselijke levensadem participeert op een bijzonder manier in God, zonder overigens met God samen te vallen. Het is precies dit aspect van het mens-zijn dat aan de mens de mogelijkheid geeft een persoonlijke en nauwe relatie met de Schepper te hebben. Dit wordt in het scheppingsverhaal in Genesis op verschillende manieren zichtbaar gemaakt, bijvoorbeeld doordat in heel mensvormige woorden wordt gezegd dat God ‘wandelde’ in de Hof van Eden en daar met Adam en Eva sprak.

---

7. Genesis 2:7

8. Job 32:8, 33:4

De aanwezigheid van God was de normale ervaring van Adam en Eva voordat ze ongehoorzaam werden. Na de zondeval verborgen Adam en Eva zich voor God maar God zocht en vond ze en sprak met hen. Ook na de zondeval wilde God de mens dus vinden en was de mens in staat met God te communiceren.⁹ Deze band tussen God en de mens is wat aan de mens zijn waardigheid geeft. De Catechismus van de *Katholieke Kerk* zegt hierover het volgende:

[Alleen de mens] is geroepen om te delen, door kennis en liefde, in God's eigen leven. Het was om deze reden dat hij werd geschapen en dit is de fundamentele reden voor zijn waardigheid. [...] Als beeld van God bezit de menselijke individu de waardigheid van een persoon, die niet iets is, maar iemand. [...] En hij is door genade geroepen tot een verbond met zijn Schepper, om hem een offer van een reactie van geloof en liefde te brengen die geen ander schepsel in zijn plaats kan geven.¹⁰

De mens, beeld van God, wordt in Genesis dus voorgesteld als plaats van intense aanwezigheid van God. Zo'n plaats werd in het Oude Testament als tempel beschouwd. De metaforen tuimelen over elkaar: De mens zelf is God's tempel, maar hij resideert ook als God's beeld in diens tempel van het universum, en we zagen al eerder, hij is ook priester in die tempel.

---

9. Genesis 3:8; deze beeldspraak maakt duidelijk dat wat in Genesis over de schepping wordt gezegd, niet als wetenschappelijke geschiedschrijving moet worden gezien.

10. *Catechism of the Catholic Church*, 356-357. Zie https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P1B.HTM (gelezen 19 maart 2020)

Tempel: stof en Geest

De meeste bijbelvertalingen gebruiken het woord stof als vertaling van het Hebreeuwse *apar* waaruit God de mens schiep.¹¹

[Toen] vormde de HEERE God de mens uit het stof van de aardbodem en blies de levensadem in zijn neusgaten.¹²

Bij dit stof hoeven we niet per se te denken aan wat wij tegenwoordig onder stof verstaan; het ging om het materiaal waar de aardbodem (Hebreeuws: *adama*) uit bestaat. Die aardbodem was het land dat door de Israëlieten werd bewerkt. In de hete zomers van het Nabije Oosten kan dat stoffig zijn maar aangezien het ook de landbouwgrond van Israel was, moeten we toch eerder denken aan de rode klei van Israel. De Joodse geschiedschrijver Flavius Josephus (ca. 37-100 na Chr.) schrijft dat *adama* rode aarde gemengd met water is.¹³ Ook in modern Hebreeuws heeft het die betekenis. Het is het akkerland waarop de boer zijn graan verbouwt.

Het beeld dat God klei gebruikt om Adam te maken, doet denken aan de pottenbakker die met klei een pot maakt. Die metafoor wordt een paar keer gebruikt in de Bijbel, zoals door Jesaja:

Maar nu, HEERE, U bent onze Vader!
Wij zijn het leem en U bent onze Pottenbakker:
wij zijn allen het werk van Uw handen.¹⁴

---

11. Genesis 2:7

12. Genesis 2:5b-7a

13. Flavius Josephus, *Antiquities*, l. 1. c. Het woord is etymologisch gerelateerd aan het woord voor bloed, *dam*.

14. Jesaja 64:8 en 29:16; Job 33:6; Jeremia 18:2-3; Romeinen 9:21

Opgemerkt moet worden dat telkens als in de context van de metafoor van de pottenbakker over het materiaal wordt gesproken dat hij kneed, het Hebreeuwse woord *chomer* wordt gebruikt. Dat wordt als klei of leem vertaald.

Ik wil een andere suggestie doen. In plaats van aan de metafoor van de pottenbakker kunnen we ook aan de bouw van een tempel denken. Adam werd door God gemaakt als een huis waar de Geest van God in kwam wonen. In die tijd werden huizen en tempels gemaakt van het 'stof van de aardbodem'. Een voorbeeld daarvan zien we in Leviticus. De context is nu even niet van belang, maar het stof waarvan Adam werd gemaakt, blijkt als leem te worden gebruikt voor huizenbouw:

Daarna moeten zij andere stenen nemen en invoegen op de plaats van de eerste stenen, en men moet ander *leem* (Hebreeuws: *apar*) nemen en het huis bepleisteren. [...]

Dan moet men het huis, de stenen en het hout ervan afbreken, en ook al het *leem* (Hebreeuws: *apar*) van het huis, en men moet het buiten de stad brengen.¹⁵

Het 'stof van de aardbodem' werd dus gebruikt om huizen mee te bepleisteren. Adam werd door God als een huis gebouwd waarin Hijzelf kon wonen, als een tempel derhalve. In het Judaïsme wordt dit aspect van Adam gewaardeerd:

Het universum, de mensheid, de natie, en [de individuele] mens zijn [manieren waarop] de

---

15. Leviticus 14:41, 45

Heilige Zich openbaart en *waarin Hij huist*. Het is dus redelijk om [in dit alles] delen van de tempel van God te zien.¹⁶

Deze uitspraak is van een kabbalistische rabbijn. Op mijn vraag aan de Nederlandse rabbijn Raphael Evers of Adam als tempel moet worden gezien, antwoordde hij: "Ieder mens is een soort tempel, dus we zien Adam niet als tempel in het bijzonder."¹⁷ We bedoelen hetzelfde, want Adam staat voor de mensheid. "Ieder mens is een soort tempel."

De kerkvader Augustinus (354-430 na Chr.) schreef ook over Adam - de mensheid - als tempel, in zijn Tractaat 10 over het Evangelie van Johannes: In de dood van Christus werd de oude tempel, Adam, vernietigd; in de opstanding van Christus werd een nieuwe tempel gebouwd. Zo herbouwde Christus, de Nieuwe Tempel, de vervallen tempel van de mensheid en hij herstelde het door de mensheid te herstellen als het ware beeld van God.¹⁸

De rooms katholieke theoloog Fr. Maximilian Mary Dean vat dit samen: "Adam was, in zijn oorspronkelijke staat van rechtvaardigheid, de eerste lichamelijke tempel van de Heilige Geest."¹⁹

Eerder liet ik zien dat het scheppingsverhaal in Genesis parallellen vertoont met de tempel in Jeruzalem.

---

16. Beschrijving van de visie van Eliyahu Benamozegh (1822 -1900), een Italiaanse Orthodoxe kabbalistische Rabbi, op <http://www.saieditor.com/stars/zegh.html> (accessed 19 April 2015)

17. Email van rabbijn Raphael Evers aan auteur (19 April 2015)

18. St Augustine, *Tractate X.11-12, on the Gospel of John*; William Harmless, *Augustine and the Catechumenate* (Liturgical Press, 2014) p. 256

19. Fr. Maximilian Mary Dean, F.I., in <http://absoluteprimacyofchrist.org/appendix-ii-creation-of-adams-body/> (gelezen 19 maart 2020)

Sommigen zien een soortgelijke parallellie tussen de mens als tempel en die tempel in Jeruzalem. De Chinese Christen Watchman Nee, bijvoorbeeld, meende dat de mens als tempel, net als de tempel in Jeruzalem, uit drie delen bestaat:

We weten dat de tempel uit drie delen bestaat. [...] De mens is een tempel van God. De mens bestaat ook uit drie delen. Het lichaam is als de voorhof; dat als zodanig is een tempel en zijn leven wordt door allen gezien. Het is hier dat de mens al God's geboden moet gehoorzamen. [...]

Vervolgens heeft de mens een ziel, dat is het innerlijke leven in een mens; daar vind je de gevoelens, de wil en het denken van de mens. Dit is het Heilige. [...] Zijn liefde, gedachten en verlangens zijn allemaal daar. [...]

Echter, dieper naar er binnen is ook een Heilige der Heiligen. [...] Dat is de menselijke geest. [...] De mens heeft niet alleen een lichaam en een ziel maar ook een geest. Deze geest is dieper dan het bewustzijn van de mens. [...] het is de plaats voor gemeenschap met God.²⁰

Het gaat me nu niet om de details van dit mensbeeld van Watchman Nee; deze driedeling van de mens lijkt me onjuist en steriel. Zijn kijk in het algemeen op de mens als tempel van God is echter juist en van groot belang voor ons zelfbeeld. Het duidt op de hoge waarde van ieder mens afzonderlijk en het maakt duidelijk dat we

---

20. Watchman Nee, *The Spiritual Man*, op <http://www.ministrybooks.org/books.cfm?xid=UZXH3117CZTJB> (gelezen 19 maart 2020)

geschapen zijn voor de aanwezigheid van God in het centrum van ons bestaan.

Na de zondeval

Nadat Adam en Eva God ongehoorzaam werden, was het onmiddellijke gevolg dat de tempel van het universum en de tempel van de mensheid in verval raakten:

Tegen de vrouw zei [God]:

Ik zal uw moeite in uw zwangerschap zeer groot maken; met pijn zult u kinderen baren.

Naar uw man zal uw begeerte uitgaan, maar hij zal over u heersen.

En tegen Adam zei Hij: Omdat u geluisterd hebt naar de stem van uw vrouw en van die boom gegeten hebt waarvan Ik u geboden had: U mag daarvan niet eten,

is de aardbodem omwille van u vervloekt; met zwoegen zult u daarvan eten,

al de dagen van uw leven;

dorens en distels zal hij voor u laten opkomen en u zult het gewas van het veld eten.

In het zweet van uw gezicht zult u brood eten.²¹

De wereld was niet langer God's volmaakte tempel, en de mens verloor zijn natuurlijke relatie met God. Net zoals de wereld een tempel-in-verval werd, gebeurde dat met de mensheid. De mensheid, man en vrouw samen, was geschapen om te heersen over de wereld, maar nu zien we dat de man gaat heersen over de vrouw, en mensen over elkaar in het algemeen. Dat staat haaks op God's

---

21. Genesis 3:16-19

schepping van ieder mens als tempel van de Geest; over dat beeld van God mag niemand heersen.

Het verval was enorm. De zoon van het eerste mensenpaar, Kaïn, werd een moordenaar, en Lamech pochte alsof hij God Zelf was.²² Eigenaardig, Adam verdwijnt uit het vizier achter grootheden als Abraham en Mozes. Adam wordt in het Oude Testament alleen nog genoemd in een geslachtsregister, en door de profeet Hosea: “Zij hebben echter als Adam het verbond overtreden. Daar hebben zij trouweloos gehandeld tegenover Mij.”²³

Het is opvallend dat Adam en Eva weer ten tonele verschijnen in de literatuur van Israël van de Intertestamentaire Periode.²⁴ In deze periode ontstond een duidelijke belangstelling voor het idee dat door Adam zonde, dood en ziekte de schepping en de mensheid waren binnengedrongen. In 4 Ezra lezen we:

Want de eerste Adam, bezwaard met een kwaad hart, overtrad en werd overwonnen, net als allen die van hem afstamden. Zo werd de ziekte permanent; de wet was [oorspronkelijk] in 's mensen hart naast het kwaad, maar wat goed was verdween en het kwaad bleef.²⁵

De Apostel Paulus bouwde een belangrijk deel van zijn theologie over Jezus Christus rond de persoon van

---

22. Genesis 4

23. Adam wordt na Genesis 6:5-7 nog slechts twee keer genoemd in het Oude Testament, zie 1 Kronieken 1:1; Hosea 6:7

24. Het gaat om geschriften vanaf ongeveer 200 v. Chr. Adam wordt bijvoorbeeld genoemd in Het Boek Jubileën, in het Leven van Adam en Eva, de Griekse Apocalyps van Ezra, het Testament van Adam, 3 Baruch, etc.

25. 4 Ezra 3:20-22; Genesis 6:1-3

Adam. Hij beschouwt de moderne mensheid als geheel, inclusief het volk Israël, als ‘in Adam’, en derhalve als verloren zondaars die verlossing nodig hebben. Hij schrijft dat aldus:

Daarom, zoals door één mens de zonde in de wereld is gekomen, en door de zonde de dood, en zo de dood over alle mensen is gekomen, in wie allen gezondigd hebben.²⁶

Hoe groot het verval na de zondeval was, wordt in Genesis beschreven. Het gaat van kwaad tot erger en eindigt in de zondvloed.

Er bleef hoop

Maar zowel voor als na de zondvloed zien we hoopvolle tekenen. Degene die Genesis redigeerde had de eerste vier hoofdstukken klaar. Die eindigden met de neerwaartse spiraal van de mensheid, en daar sloot Genesis 6 naadloos op aan. De auteur van Genesis vond het, opvallend, nodig tussen die beschrijving van de neergang van de mensheid een oude traditie in te lassen waarbij van een zondeval geen sprake lijkt. De opening van Genesis 5, “Dit is het boek van de afstammelingen van Adam”, lijkt erop te duiden dat het hier om een aparte traditie ging. Dat ‘boek’ was uiteraard niet wat wij nu een boek noemen, maar een kleitablet.²⁷

Genesis 5 begint opnieuw met woorden uit Genesis 1: “Op de dag dat God Adam schiep, maakte Hij hem naar

---

26. Romeinen 5:12

27. In Sumerië werd op zulke tabletten van zachte klei geschreven; die werden te drogen gelegd in de zon. Archeologen hebben ongelofelijke aantallen kleitabletten gevonden. Het Brits Museum in London heeft meer dan 130.000 tabletten.

de gelijkenis van God. [...] Adam leefde honderddertig jaar, en verwekte een zoon naar zijn gelijkenis, naar zijn beeld.”²⁸ Zelfs na de zondeval was Adam nog God’s beeld, en zijn zoon Seth leek op Adam. God’s afdruk op Adam en Eva werd aan hun kinderen doorgegeven. En nadat Noach de zondvloed had overleefd, was de opdracht die God hem gaf heel opvallend:

Toen zegende God Noach en zijn zonen en Hij zei tegen hen: Wees vruchtbaar, word talrijk en vervul de aarde!

Vrees en schrik voor u zal er zijn bij alle dieren van de aarde en bij alle vogels in de lucht, bij alles wat over de aardbodem kruipt en bij alle vissen in de zee; zij zijn in uw hand gegeven.

Alles wat zich beweegt, waarin leven is, zal u tot voedsel dienen; Ik heb het u allemaal gegeven, evenals het groene gewas. [...]

Vergiet iemand het bloed van de mens, door de mens zal diens bloed vergoten worden; want naar het beeld van God heeft Hij de mens gemaakt. Wat u betreft, wees vruchtbaar en word talrijk; breid u overvloedig uit op de aarde, en word talrijk daarop.²⁹

Noach kreeg dus dezelfde opdracht als Adam. Hij moest de wereld bevolken en die beheren. Dat was een priesterlijke taak, zagen we eerder. God zegent de mens met alle voedsel zoals Hij Adam en Eva in de Hof van Eden zegende met een overdaad aan voedsel. En de mens is, ook na de zondeval, een beeld van God.

---

28. Genesis 5:1, 3

29. Genesis 9:1-7

De mens was weliswaar niet langer zo volmaakt als daarvoor, maar het beeld-zijn van God was ook niet aan de mens ontnomen. Hoewel overal de klad in leek te zijn gekomen was de mens nog steeds het beeld van God, een persoonlijk, creatief, rationeel, moreel wezen dat met elkaar en met God kan communiceren. Het beeld van God in de mens is besmeurd door de zondeval, maar de Geest van God is nog steeds onze levensadem, die pas naar God terugkeert bij de dood.³⁰ Dat is waarom Psalm 8, lang na de zondeval, nog met zoveel lof over de mens kan spreken:

Wat is [...] de sterveling, dat U aan hem denkt,
en de mensenzoon, dat U naar hem omziet?
Toch hebt U hem weinig minder gemaakt dan de
engelen en hem met eer en glorie gekroond.
U doet hem heersen over de werken van Uw
handen, U hebt alles onder zijn voeten gelegd.³¹

Het tempel-aspect van de mens is dus niet uitgewist. Dat de mens 'met eer en glorie' is gekroond, is tempeltaal. Het Oude Testament gebruikt de termen 'eer en glorie' (Hebreeuws: *kabod* en *hadar*) voornamelijk om God Zelf mee aan te duiden, en wel in het bijzonder in relatie tot Diens aanwezigheid in de tabernakel en de tempel in Jeruzalem: "...en de heerlijkheid [Hebreeuws: *kabod*] van de HEERE vervulde de tabernakel."³² En: "Majesteit en glorie [Hebreeuws: *hadar*] zijn voor Zijn aangezicht, macht en vreugde zijn in Zijn plaats."³³ De mens is ook

---

30. Prediker 12:7

31. Psalm 8:5-7

32. Exodus 40:34

33. 1 Kronieken 16:27

na de zondeval nog steeds een tempel van God en een beeld van God, gemaakt om de wereld te besturen en verder te ontwikkelen.

Vernieuwing is nodig

De mens is uitermate waardevol en uniek, en zelfs in zijn gevallen staat, nog steeds beeld van God en een tempel van God. Dit leert ons veel over hoe wij vandaag de dag andere mensen dienen te behandelen. Maar vernieuwing van de mensheid is urgent. Misschien kan je de mens met een computer vergelijken die door een virus is getroffen. De software is beschadigd en communicatie met de server is dus moeilijk. Als de oorspronkelijke software niet opnieuw wordt geïnstalleerd, blijft communicatie problematisch. Zolang die vernieuwing niet plaatsvindt, hebben we als mens onze bestemming niet bereikt. Er ontbreekt nog wat - hoe bijzonder en waardevol de mens ook is, zelfs in zijn huidige staat.

In de Heilige Schriften van Israël lezen we over een belofte van vernieuwing van de tempel van de mensheid. De profeet Joël voorzegt:

Daarna zal het geschieden dat Ik Mijn Geest zal uitstorten op alle vlees.³⁴

Ook de Heer Jezus Christus beloofde dat de mens weer een echte tempel van God zal worden:

Als iemand dorst heeft, laat hij tot Mij komen en drinken.

Wie in Mij gelooft, zoals de Schrift zegt: Stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien.

---

34. Joël 2:28

En dit zei Hij over de Geest, Die zij die in Hem geloven, ontvangen zouden.³⁵

Na zijn opstanding verscheen Jezus aan zijn discipelen en hij “blies [...] op hen en zei tegen hen: Ontvang de Heilige Geest.”³⁶ Met deze symbolische daad leek Jezus bewust te refereren aan het scheppingsverhaal, waar God Zijn Geest in Adam blies waardoor die tot leven kwam. Jezus herschept de mens als beeld van God en Hij maakt de mens weer werkelijk een functionele tempel van God. Hierover in een later hoofdstuk meer.

---

35. Johannes 7:37-39

36. Johannes 20:22

3. Israël's Altaren, Tabernakels en Tempels

Altaren in Genesis

God schiep het heelal en de mensheid om zijn volmaakte rustplaats te zijn: tempels van God. God wilde thuis zijn in de wereld en bij de mens. Maar dat liep dramatisch verkeerd omdat de mens zich onafhankelijk verklaarde van God. Gevolg daarvan was dat de mens niet langer op een natuurlijke manier een wandeling met God kon maken en de balans in de natuur raakte verstoord.

Maar alle hoop was niet vervlogen. God is nog steeds te vinden maar voor de onvolmaakte mensheid was nu liturgie nodig - een door God gegeven methodiek. Het gewone werk van Adam en Eva in de Hof van Eden was liturgie; de relatie met God was daar natuurlijk. Maar na hun onafhankelijkheidsverklaring moest er een door God gegeven methodiek komen omdat met de zondeval de normale omgang met God verbroken was. God moest nu het initiatief nemen met exclusieve, uitzonderlijke openbaringen met als uiteindelijke doel de herschepping van de wereld en de mens.

Nadat Adam en Eva uit het paradijs waren verdreven, gingen Kaïn en Abel offers brengen - de opbrengst van het land, en dieren.¹ Na de zondvloed zien we dat Noach een altaar bouwt waarop hij dieren offert.²

Het woord dat de Hebreeuwse bijbel gebruikt voor die altaren is *mizbah*, van de wortel *zabah* dat slachtplaats

---

1. Genesis 4:3-5

2. Genesis 8:20

betekent. Dit verbindt het slachten van dieren aan die altaren, maar de etymologie moet ons niet op een dwaalspoor zetten. Ook niet-dierlijke offers, zoals de opbrengst van het land of een plengoffer van wijn of olie waren gebruikelijk.³

Om de schepping en de mensheid te vernieuwen, koos God zich Abraham uit. God openbaarde zich aan Abraham en zei: “Ik zal u tot een groot volk maken, u zegenen en uw naam groot maken; en u zult tot een zegen zijn. [...] en in u zullen alle geslachten van de aardbodem gezegend worden.”⁴ De verkiezing van Abraham en zijn nageslacht was dus vanaf het begin gericht op de hele wereld en om die te zegenen. Dus, om het verval ongedaan te maken.

Abraham had ontmoetingen met God en op de plaatsen van die Godsverschijningen bouwde hij altaren, zoals bij Sichem. “Toen verscheen de HEERE aan Abram en zei: Aan uw nageslacht zal Ik dit land geven. Toen bouwde hij daar een altaar voor de HEERE, Die hem verschenen was.” Abraham trok verder en bouwde een altaar tussen Bethel en Ai en “riep de naam des HEEREN aan”.⁵ Altaren waren plaatsen waar God zichzelf aan Abraham bekend maakte en waar Abraham offers aan God bracht.

Abraham werd door God gevraagd zijn eigen zoon Izak te offeren. “[God] zei: Neem toch uw zoon, uw enige, die u liefhebt, Izak, ga naar het land Moria, en offer hem daar als brandoffer.” Tegen Izak zei Abraham,

---

3. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/1320-altar> (gelezen 31 maart); Philip J. King en Lawrence E. Stager, *Life in Biblical Israël* Westminster John Knox Press, 2001) p. 339; *Zabah* is weer afgeleid van een Akkadisch woord.

4. Genesis 12:2-3

5. Genesis 12:8

“God zal Zichzelf voorzien van het lam voor het brandoffer, mijn zoon.” Toen Abraham zijn zoon wilde offeren, hield God hem tegen. “Toen sloeg Abraham zijn ogen op en keek om, en zie, achter hem zat een ram met zijn hoorns verstrikt in het struikgewas. Abraham ging erheen, nam die ram en offerde hem als brandoffer in de plaats van zijn zoon.”⁶ De vroege kerk zag hierin een typologie van hoe God later zijn eigen Zoon als offer gaf in de plaats van de mensheid. Ambrosius, bisschop van Milaan, schreef: “Wie representeert deze ram? [...] Christus. Abraham zag Hem in dit offer; hij zag Diens lijden.⁷ Joden menen overigens dat de berg waar Abraham dit offer bracht, precies de locatie werd van de tempel van Salomo.

We zien hierna dat Izak een altaar bouwde en de naam van God aanriep in Beersheba nadat Die daar aan hem was verschenen.⁸ Hoe de aartsvaders deze altaren en de eredienst beschouwden, wordt duidelijk uit het verhaal van de verschijning van God aan Jacob, toen hij ontsnapte was aan zijn broer Ezau:

Toen droomde [Jakob], en zie, op de aarde was een ladder geplaatst, waarvan de top de hemel raakte, en zie, de engelen van God klommen daarlangs omhoog en omlaag.
En zie, de HEERE stond boven aan die ladder en zei: Ik ben de HEERE [...] In u en uw nageslacht zullen alle geslachten van de aardbodem gezegend worden. [...]

---

6. Genesis 22:1-14

7. Ambrosius, *Over Abraham*, 1, 8, 77

8. Genesis 26:25

Toen Jakob uit zijn slaap ontwaakte, zei hij: De HEERE is werkelijk op deze plaats, en ik heb het niet geweten. [...] Hoe ontzagwekkend is deze plaats! Dit is niets anders dan het huis van God en de poort van de hemel. [...] Hij nam de steen waar hij zijn hoofdkussen van gemaakt had, zette die overeind als een gedenkteken en goot er olie op [en zei,]

Deze steen, die ik als gedenkteken overeind gezet heb, zal een huis van God zijn.⁹

De beschrijving van deze offerplaats is van groot belang. Het is een huis van God, dus een tempel; het is een ontmoetingsplaats van God met de mens; het is een poort van de hemel; het is een plaats waar God de mens zegent; de Heer is daar werkelijk aanwezig. Het is alsof we terug zijn in de Hof van Eden, waar dit alles een permanente status was. Echter, nadat de mens zich van God losmaakte, werden zulke momenten uitzonderlijk. In de Hof van Eden wandelde God nog op aarde, maar Jakob wist dat God in de hemel is. Maar ondanks dit, God openbaarde zich op bepaalde momenten en plaatsen, en liet zich daar kennen. De altaren die de aartsvaders bouwden waren dus een soort bruggenhoofd voor God. En God's plan met die aartsvaders was, zoals nu ook aan Jacob in een droom getoond, dat ze een zegen voor de wereld zouden zijn.

Jakob en zijn familie belandden in Egypte, vanwege een hongersnood in de regio. Honderden jaren later leidde Mozes het inmiddels sterk gegroeide volk uit Egypte naar Kanaän. Het verhaal van de uittocht, en

---

9. Genesis 28:16-22

met name de viering van het Pascha, zit vol aspecten die we herkennen in het offer van Christus en die ook in onze viering van de Eucharistie terugkeren.¹⁰

God toonde zijn aanwezigheid bij het volk dat uit Egypte de woestijn in trok:

De HEERE ging vóór hen uit, overdag in een wolkkolom om hun de weg te wijzen, en 's nachts in een vuurkolom om hun licht te geven, zodat zij dag en nacht verder konden trekken. Hij nam de wolkkolom overdag en de vuurkolom in de nacht niet weg voor de aanblik van het volk.¹¹

God's Geest die de wereld en de mensheid tot tempel maakte, was als vuur en wolk aanwezig bij het volk Israël. Dat maakte heel Israël in de woestijn tot een tempel. Hierover later meer.

Mozes bouwde, net als zijn voorvaders, altaren in de woestijn, bijvoorbeeld na de slag tegen de Amalekieten bij Rephidim in de Sinai Woestijn: "En Mozes bouwde een altaar en gaf het de naam: De HEERE is mijn Banier! Hij zei: Voorzeker, de hand op de troon van de HEERE!"¹² Mozes zag blijkbaar een directe relatie tussen zijn altaar en de troon van God: dat altaar was de heilige ruimte (*sacred space*), en het offer maakte het heilige tijd (*sacred time*), waar Mozes zich bij God in de troonzaal van het heelal wist. Op zo'n plaats en zo'n moment lijkt God's aanwezigheid tastbaar.

---

10. Zie Exodus 12; 1 Korinthe 5:7, Weet u niet dat een klein beetje zuurdeeg het hele deeg doorzuurt? Verwijder dan het oude zuurdeeg, opdat u een nieuw deeg zult zijn. U bent immers ongezuurd, want ook ons Paaslam is voor ons geslacht: Christus. Zie ook 1 Korinthe 10.

11. Exodus 13:21-22

12. Exodus 17:15-16

Op de Berg Sināi openbaarde God zijn wetten aan Mozes. Hij gaf Israēl regels voor het bouwen van dit soort van *particuliere* altaren. Het lijkt dat de stelregel vooral was dat die altaren eenvoudig moesten zijn:

U moet voor Mij een altaar van aarde maken en daarop uw brandoffers en uw dankoffers, uw kleinvee en uw runderen offeren. Op elke plaats waar Ik Mijn Naam zal laten gedenken, zal Ik naar u toe komen en u zegenen. Maar als u voor Mij een stenen altaar maakt, mag u dit niet bouwen van gehouwen stenen, want als u ze met uw houweel bewerkt, ontheiligt u ze. En u mag niet langs trappen naar Mijn altaar klimmen, opdat uw naaktheid daarop niet zichtbaar wordt.¹³

Dat Mozes later ook een grote tent moest bouwen waar God in het midden van het volk kon rusten en waar Hij kon worden gezocht en gevonden in een tamelijk gecompliceerde offerdienst, was dus geen reden om alle kleinschalige altaren af te schaffen. Toen Israēl op het punt stond de Jordaan over te trekken gebod Mozes tot de bouw van zo'n altaar, terwijl Israēl toen al een tabernakel had:

En als u de Jordaan bent overgestoken, moet [u] daar een altaar bouwen voor de HEERE, uw God, een altaar van stenen die u niet met een ijzeren voorwerp mag bewerken. Van hele stenen moet u het altaar van de HEERE, uw God, bouwen, en daarop brandoffers brengen voor de HEERE, uw God. Ook moet u dankoffers offeren en daar eten

---

13. Exodus 20:24-26

en u verblijden voor het aangezicht van de HEERE,
uw God.¹⁴

In het vervolg in het Oude Testament is regelmatig sprake van de bouw van zulke soort particuliere altaren. Het waren serieuze plaatsen waar God huisde en in de wetgeving van Mozes was gereguleerd hoe ze konden functioneren. Het waren plaatsen waar de hemel open was, waar de Troon van God kon worden aangeraakt, waar God en mens elkaar ontmoetten: Echte tempels dus. Voor de duidelijkheid, vaak wordt in het Oude Testament geageerd tegen het offeren 'op de hoogten', maar dan ging het om het vereren van de plaatselijke goden, en niet om de eredienst aan de God van Israël.

Heilige ruimte, heilige tijd

Gregory K. Beale, professor in Nieuwe Testament en Bijbelse Theologie aan Westminster Theological Seminary, beschouwt het bouwen van deze altaren als *creating holy space*, het scheppen van heilige ruimte, in overeenstemming met de oorspronkelijke opdracht aan Adam om te heersen over de wereld en om de Hof van Eden te 'bewerken en te onderhouden.'¹⁵ Dat was, zagen we eerder, een priesterlijke opdracht.

Hoewel ze geen gebouwen bouwden, kunnen deze patriarchale heilige ruimtes worden beschouwd als heiligdommen vergelijkbaar met het eerste [...] heiligdom van de Hof van Eden. Dit idee wordt versterkt doordat bij die [altaren die

---

14. Deuteronomium 27:4-6

15. Genesis 2:15; lees dit in samenhang met Adam's opdracht om te heersen over 'heel de aarde'. Genesis 1:26, 28

de patriarchen bouwden] vaak een boom aanwezig was.¹⁶

De offers en de altaren waren dus een soort *missionaire uitdijning* van de Hof van Eden. Ze keken terug naar de tijd dat de aarde nog een paradijs was en stonden in een soort continuïteit met hoe de schepping ooit een tempel was. Ik denk dat ze voor de aartsvaders bovendien de manier waren om iets te herstellen van het tempel-zijn van de mens en van het beeld-zijn van God. De altaren brachten die oertijd in herinnering in een wereld die al lang geen paradijs meer was. En bij die herinnering was sprake van de werkelijkheid van *real presence*: door het altaar en het offer werd de Hof van Eden voor korte tijd in herinnering gebracht en de God die in de Hof van Eden wandelde, was werkelijk aanwezig waardoor degene die de offers bracht met God in aanraking kwam.

Als de altaren werkelijk heilige ruimte waren, en de offers van de aartsvaders plaats vonden in heilige tijd, dan staan die plaatsen en tijden niet los van elkaar. Ze staan immers allemaal in direct verband met de ene God die tijd en ruimte schiep. Elk moment op de tijddlijn zoals wij die ervaren, is verbonden met elk ander moment op de tijddlijn omdat ze allemaal door Christus zijn geschapen en omdat Hij ze tezamen vasthoudt in Zijn hand.¹⁷

Als Abraham of Izak offerden, was die gebeurtenis dus door Christus verbonden met de volmaakte dienst van Adam en Eva in de Hof van Eden. Maar

---

16. Gregory K. Beale, 'Eden, the Temple and the Church's Mission in the New Creation' in *Journal of the Evangelical Theological Society* 48/1, March 2005, p. 14.

17. Dr Hans Boersema gaat hier op in, in zijn boek *Heavenly Participation: The Weaving of a Sacramental Tapestry* (Eerdmans, 2011)

evengoed ook met de latere dienst in de tabernakel, met de tempeldienst in Jeruzalem en met het offer van Christus Zelf. Daarom is het voor ons mogelijk om het verhaal van Abraham's offer van Izak te lezen en daarbij aan het offer van Christus te denken, en om in de Godsopenbaring aan Jacob, met zijn Jacobs ladder, Christus te herkennen. Hij Zelf is immers degene die telkens door Zijn aanwezigheid die tijd en ruimte heiligt.

Dit idee dat de diverse tempels ontologisch met elkaar verbonden zijn, is ook in het Jodendom gemeengoed. "Het heiligdom [dat is, de tempel van Salomo] beneden, correspondeert met het heiligdom boven. En de ladder die Jacob in zijn droom zag, bereikte de poort van de hemel, waar het hemelse heiligdom was, pal tegenover het altaar dat Jacob in Bethel oprichtte", aldus Judah David Eisenstein in de *Jewish Encyclopdia*.¹⁸ Waarmee Eisenstein een directe verbinding, via het hemelse heiligdom, ziet tussen de Jacobs ladder en de Tempel.

Tabernakel

Op de berg Sinai gebood God aan Mozes om een tabernakel te bouwen: een tent voor de eredienst van Israël. Het meest gebruikte Hebreeuwse woord voor tabernakel is *mishkan*, wat residentie, woonplaats of verblijfplaats betekent.

En zij moeten voor Mij een heiligdom maken,
zodat Ik in hun midden kan wonen. Volgens alles
wat Ik u zal tonen, een ontwerp van de tabernakel
en een ontwerp van al zijn voorwerpen,

---

18. Judah David Eisenstein, *Sanctuary*, in <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13171-sanctuary> (gelezen 29 maart 2020)

zó moet u het maken. [...]
Zie dan erop toe dat u het maakt naar zijn
ontwerp, dat u op de berg getoond is.¹⁹

Het boek Exodus zegt dus, dat Mozes een soort origineel model, een ontwerp van de tabernakel te zien kreeg. Op dit thema kom ik in een ander hoofdstuk terug. Het idee komt ook terug in het Nieuwe Testament, in de brief aan de Hebreëen. Die brief zegt over de priesters die in de tempel van Israël dienden:

Deze priesters doen dienst in een afbeelding en schaduw van de hemelse dingen, overeenkomstig een aanwijzing van God die Mozes ontving bij het voltooiën van de tabernakel. Want zie erop toe, zegt Hij, dat u alles maakt overeenkomstig het voorbeeld dat u op de berg getoond is.²⁰

Het belangrijkste deel van de tabernakel was het Heilige der Heiligen waar de ark van het verbond werd bewaard. Boven die ark, een soort grote gouden kist, werd het zogeheten verzoendeksel geplaatst.

Dan moet u een verzoendeksel van zuiver goud maken. [...] Vervolgens moet u twee cherubs van goud maken [...] aan de beide uiteinden van het verzoendeksel. [...] Vervolgens moet u het verzoendeksel op de ark leggen. [...] Dan zal Ik u daar ontmoeten en van boven het verzoendeksel, van tussen de twee cherubs, die zich op de ark van de getuigenis zullen bevinden, zal Ik met u

---

19. Exodus 25:8-9, 40

20. Hebreëen 8:5

spreken over alles wat Ik u voor de Israëlieten gebieden zal.²¹

Dit is het hart van de tabernakel; die tent was een tempel voor God, waar Hij permanent aanwezig zou zijn. Deze ark en de aanwezigheid van God waren verborgen voor het volk. Slechts eenmaal per jaar mocht de hogepriester in de ruimte van het Heilige der Heiligen voor God verschijnen. Dit onderstreepte: God is heilig en het volk is te onheilig om zelf voor God te verschijnen.

Een gordijn vormde de scheiding tussen dat Heilige der Heiligen en het gedeelte van de tabernakel dat het Heilige wordt genoemd. Op dat voorhangsel waren cherubs geborduurd.²² Hiermee herinnerde dat Heilige der Heiligen aan de Hof van Eden waarmee het ook ontologisch in verbinding stond. Na de zonde van Adam en Eva werd die Hof bewaakt door engelen waardoor de mens niet meer bij God en de boom des levens kon komen, zagen we eerder.

In de tabernakel was het bronzen altaar het belangrijkste onderdeel van de eredienst. Dit was waar de Israëlieten hun offerdieren en andere offers op het vuur legden om vergeving te krijgen en God te danken. De mens gedroeg zich beroerd, maar in zijn genade schiep God voor de mens een nieuwe route om gevonden te worden. Daarvan waren ook de diverse particuliere altaren in Israël een getuigenis. Ook in de Psalmen van David, bij de profeten van Israël en elders lezen we over een intense omgang van gelovigen met God en dat God van zich liet horen.

---

21. Exodus 25:17-22

22. Exodus 26:31-34

De tabernakels en later de tempels verkondigden de theologie dat de mens geen enkel recht had op aandacht van God. Echter, de genade van God prevaleerde: al tastend kon Israël God vinden. De heidenwereld kon dat trouwens ook. Ik citeerde Paulus' toespraak aan heidense filosofen op de Areopagus al eerder:

Hij [is] niet ver [...] van ieder van ons. Want in Hem leven wij, bewegen wij ons en bestaan wij; zoals ook enkelen van uw dichters gezegd hebben: Want wij zijn ook van Zijn geslacht.²³

De tabernakel had ook een reukofferaltaar, geplaatst pal voor het voorhangsel. Daarop moest welriekend reukwerk worden gebrand. Sommige Joodse theologen denken dat het doel hiervan vooral was om de stank van bloed en geofferde dieren te verdrijven en om de tabernakel dus een prettiger geur te geven.²⁴ In het Nieuwe Testament wordt dat reukwerk gezien als symbool van de gebeden van de gelovigen die opstijgen naar God. Ook de Psalmen kennen deze gedachte: "Laat mijn gebed als reukwerk voor Uw aangezicht staan."²⁵ Het reukwerk in de eredienst van Israël onderstreept dus dat menselijke communicatie met God mogelijk was.

Nadat de tabernakel afgebouwd en ingericht was, lezen we: "Zo voltooide Mozes het werk." Deze woorden herinneren aan de schepping, toen God zijn

---

23. Handelingen 17:28

24. Zie https://en.wikipedia.org/wiki/Incense_offering_in_rabbinic_literature (gelezen 31 maart 2020)

25. Psalm 141:2

werk 'voltooid'.²⁶ Het universum was een tempel van God en de tabernakel was vol heenwijzingen naar dat universum. Toen God de schepping had voltooid, "rustte Hij op de zevende dag." Toen de tabernakel was voltooid, "overdekte de wolk de tent van ontmoeting, en de heerlijkheid van de HEERE vervulde de tabernakel."²⁷ God rustte nu in zijn tempel.

Zoals de schepping als een tempel was gebouwd, was de tabernakel in de ogen van Israël een 'kleine versie' van het universum. Judah David Eisenstein zegt hierover: "Symbolisch vertegenwoordigt het heiligdom het universum, en het wordt *olam khatan* (kleine wereld) genoemd. Deze microkosmos onderwijst dat God de Schepper van alle dingen is en dat Hij Zijn schepselen door alle bestemmingen leidt."²⁸ Hoe de tabernakel en de tempel de hele wereld weerspiegelden wordt bijvoorbeeld uitgelegd door de Joodse historicus Flavius Josephus (ca. 37-100 na Chr.). Volgens hem gaf de Voorhof van de tempel de aarde weer, het Heilige de hemel en het Heilige der Heiligen de allerhoogste hemel.²⁹

Als Mozes God wilde consulteren ging hij naar de tabernakel:

Zodra Mozes de tent binnenging, gebeurde het dat de wolkkolom neerdaalde en bij de ingang van de

---

26. Genesis 2:1-2

27. Exodus 40:34

28. Judah David Eisenstein, "Sanctuary", in *Jewish Encyclopedia*, zie <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13171-sanctuary> (gelezen 29 maart 2020)

29. Flavius Josephus, *Antiquities of the Jews*, iii. 6. § 4; also Eduard König, *Symbolic Meaning*, in <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14184-tabernacle> (gelezen 29 maart 2020)

tent bleef staan en dat de HEERE met Mozes sprak. [...] De HEERE sprak tot Mozes van aangezicht tot aangezicht, zoals een man met zijn vriend spreekt.³⁰

God's aanwezigheid in Israël was verbonden aan de tabernakel. Hij rustte daar boven de ark van het verbond. Zo trok God met zijn volk mee. God's aanwezigheid was overigens niet gegarandeerd door de aanwezigheid van de tabernakel. Israël's ongehoorzaamheid aan de wetten van God zou zorgen voor zijn toorn en "Hij zei: Ik zal Mijn aangezicht voor hen verbergen."³¹ Tegen het eind van zijn leven verkondigde Mozes aan het volk dat als het ongehoorzaam zou worden, al God's beloofde zegeningen teniet zouden worden gedaan. Hoewel hij niet zegt dat de tabernakel dan zal worden vernietigd, is de grafische beschrijving van de dramatische oordelen die over Israël zullen komen zodanig dat van een tabernakel niet langer sprake kan zijn.³²

Eenmaal in Israël maakt de tabernakel de nodige omzwervingen door het land. De Joodse geleerde Maimonides (1138-1204 na Chr.) geeft de volgende samenvatting van de lotgevallen van de tabernakel. Toen Israël het land Kanaän binnentrok bleef de tabernakel 14 jaar in Gilgal. Daarvandaan ging het naar Silo, waar een stenen huis werd gebouwd met het tentdoek van de tabernakel als dak. Het stond daar 369 jaar. Onder Eli werd de tabernakel verwoest, en een nieuwe werd gebouwd in Nob. Toen Samuel stierf werd die ook verwoest en in Gibeon werd weer een nieuwe

---

30. Exodus 33:9-11

31. Deuteronomium 32:20

32. Deuteronomium 28:25-37

tabernakel gebouwd. De tent was 13 jaar in Nob en 50 jaar Gibeon, en toen werd die in de tempel van Salomo geïntegreerd.³³

Tijdens deze lotgevallen van de tabernakel veroverden de Filistijnen de ark maar David herovert de kist op zijn beurt.³⁴ Uiteindelijk bracht hij de ark naar Jeruzalem in een tent die hij daarvoor nieuw had laten maken. Toen Salomo koning werd, was de tent van de tabernakel inclusief het bronzen altaar nog in Gibeon, terwijl de ark in Jeruzalem was. Waarom herenigde David de ark niet met de tabernakel? Misschien was dit zijn manier om een voorschot te nemen op de bouw van een tempel voor God in Jeruzalem?³⁵

De Tempel van Salomo

De bouw van de stenen tempel door Salomo is een eigenaardig verhaal. Het was David's idee,³⁶ maar de profeet Nathan zei namens God tegen David:

Zo zegt de HEERE: Zou ú voor Mij een huis bouwen, voor Mij om in te wonen? Ik heb immers niet in een huis gewoond, van de dag af dat Ik de Israëlieten uit Egypte deed optrekken tot deze dag toe, maar Ik ben in een tent, in een tabernakel rondgetrokken. Heb Ik ooit, overal waar Ik met al de Israëlieten rondtrok, een woord gesproken tot een van de stammen van Israël, die Ik bevolen had

---

33. Maimonides, *Mishneh Torah, Hilkhot Beit ha-Behirah* 1:2; zie hierover ook Eisenstein, "Sanctuary", in *Jewish Encyclopedia*, zie <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13171-sanctuary> (gelezen 20 maart 2020)

34. Richteren 20:27; 1 Samuel 1:3, 4:3-5; 2 Samuel 6:1-23

35. 2 Kronieken 1:4-5

36. 2 Samuel 7:1-3

Mijn volk Israël te weiden: Waarom bouwt u voor
Mij geen huis van cederhout?³⁷

De profeet maakte duidelijk dat God geen behoefte had aan een vaste woon- en verblijfplaats. Maar het leek net te gaan als met het koningschap van Israël: God accepteerde het omdat de mensen het wilden. Onder Salomo mocht die tempel er dus toch komen, zei Nathan tegen David.

Nadat Salomo de regio gepacificeerd had, besloot hij dat het tijd was om de tempel te bouwen:

[De] HEERE, mijn God, heeft mij nu rust gegeven van rondom. Er is geen tegenstander en geen dreiging van kwaad. Zie, ik ben van plan voor de Naam van de HEERE, mijn God, een huis te bouwen, zoals de HEERE tot mijn vader David gesproken heeft: Uw zoon die Ik in uw plaats op uw troon zal zetten, die zal dat huis voor Mijn Naam bouwen.³⁸

De bouw nam zeven jaar in beslag; dat getal herinnert aan de bouw van de tempel van de schepping.³⁹ De tempel was vol afbeeldingen van engelen, planten, bomen en dieren, en herinnerde Israël daarmee aan de oorspronkelijke goede schepping. Salomo's tempel was bovendien een "klein aards model van Gods tempel in de hemel die eenmaal de hele wereld zal omvatten",

---

37. 2 Samuel 7:5-7

38. 1 Koningen 5:4-5

39. 1 Koningen 6:38

aldus Beale.⁴⁰ Dat thema komt later aan de orde, maar is nu ook van belang. De tabernakels en de tempel van Salomo wezen net als de particuliere altaren terug naar de schepping en voorwaarts naar de herschepping.

Alles wat nog bestond van de tabernakel werd in de tempel bewaard, om de continuïteit tussen deze plaatsen van eredienst te onderstrepen.⁴¹ De oorspronkelijke ark werd in het Heilige der Heiligen van de tempel geplaatst, en toen kwam God rusten in zijn tempel, zoals Hij rust in zijn hele schepping, en in de mensheid, en in zijn volk:

En het gebeurde, toen de priesters uit het heiligdom gingen, dat de wolk het huis van de HEERE vervulde. Vanwege de wolk konden de priesters niet blijven staan om dienst te doen, want de heerlijkheid van de HEERE had het huis van de HEERE vervuld.⁴²

Dat de heerlijkheid van God in de tempel kwam, is wat het gebouw tot een echte tempel maakte. Opvallend is dat Salomo in zijn openingsgebed bij de tempel duidelijk maakte dat hij beseftte dat God niet aan de tempel gebonden was:

Maar zou God werkelijk op de aarde wonen? Zie, de hemel, ja, de allerhoogste hemel, kan U niet bevatten, hoeveel te min dit huis dat ik gebouwd heb! [...] Laten Uw ogen open zijn, nacht en dag, over dit huis, over deze plaats, waarvan U hebt

---

40. Gregory K. Beale, 'Eden, the Temple and the Church's Mission in the New Creation' in *Journal of the Evangelical Theological Society* 48/1, March 2005, p. 18.

41. 1 Koningen 7:51

42. 1 Koningen 8:10-11

gezegd: Mijn Naam zal daar zijn, om te luisteren naar het gebed dat Uw dienaar op deze plaats zal bidden. Luister dan naar de smeekbede van Uw dienaar en Uw volk Israël, die zij op deze plaats zullen bidden. En U, luister in Uw woonplaats, in de hemel, ja luister, en vergeef.⁴³

God's echte woonplaats was het hele universum - Hij vult het geheel en gaat alles te boven, maar op aarde liet Hij zich vinden in de tempel.

De Heer verscheen aan Salomo na diens openingsgebed bij de tempel:

Ik heb uw gebed en uw smeekbede gehoord, die u voor Mijn aangezicht gesmeekt hebt. Ik heb dit huis dat u gebouwd hebt, geheiligd om Mijn Naam daar tot in eeuwigheid te vestigen. Alle dagen zullen Mijn ogen en Mijn hart daar zijn.⁴⁴

Wat betekenen de woorden 'eeuwigheid' en 'alle dagen' in dit verband?

Maar als u en uw kinderen zich ooit van achter Mij afkeren en Mijn geboden en Mijn verordeningen, die Ik u voorgehouden heb, niet in acht nemen, maar andere goden gaan dienen en zich voor hen neerbuigen, dan zal Ik [...] het huis, dat Ik voor Mijn Naam geheiligd heb, van voor Mijn aangezicht wegwerpen. [...] En dit huis zal een ruïne worden.⁴⁵

---

43. 1 Koningen 8:27, 29-30

44. 1 Koningen 9:3

45. 1 Koningen 9:1-9

Dit maakt dus duidelijk dat God's aanwezigheid temidden van zijn volk in de tempel *voorwaardelijk* was. Het verhaal van Israël na Salomo is bekend. Het ging niet goed met de wetsovertoezichting. De tempel raakte in verval. Koning Hizkia liet de tempel reinigen, Joas zorgde voor de nodige reparaties en Josiah deed de eredienst herleven. Maar een paar goede koningen konden de morele neergang van het volk niet stoppen. Onder koning Zedekia, tenslotte, ging het van kwaad tot erger:

Hij deed wat slecht was in de ogen van de HEERE, zijn God, en hij vernederde zich niet voor de ogen van de profeet Jeremia, die sprak op bevel van de HEERE. [...] Hij was halsstarrig, en verstokte zijn hart, zodat hij zich niet bekeerde tot de HEERE, de God van Israël. Verder pleegden alle leiders van de priesters en het volk op grote schaal trouwbreuk, overeenkomstig alle gruweldaden van de heidenvolken. Zij verontreinigden het huis van de HEERE, dat Hij geheiligd had in Jeruzalem. De HEERE, de God van hun vaders, zond hun vroeg en laat waarschuwendende woorden door de hand van Zijn boden, want Hij wilde Zijn volk en Zijn woning sparen. Maar zij spotten met de boden van God, verachtten Zijn woorden en maakten Zijn profeten belachelijk, tot de grimmigheid van de HEERE tegen Zijn volk zo hoog opsteeg dat er geen genezing meer mogelijk was.⁴⁶

---

46. 2 Kronieken 36:12-16

Toen gebeurde wat God al aan Salomo had voorzegd:

Toen deed [God] de koning van de Chaldeeën tegen hen optrekken. [...] Alle voorwerpen van het huis van God, de grote en de kleine, de schatten van het huis van de HEERE [...] bracht hij naar Babel. Zij verbrandden het huis van God.⁴⁷

Israël ging in ballingschap, maar na 70 jaar stond koning Cyrus van Perzië toe dat de Judeeërs naar hun land terugkeerden en dat ze hun tempel herbouwden.⁴⁸ Was dit de vervulling van de beloftes van Israël's profeten, gedaan tijdens de ballingschap, dat Israël een nieuwe tempel zou krijgen? Ezechiël, bijvoorbeeld, voorzag 14 jaar na de verwoesting van de tempel dat er een nieuwe zou komen. Hij schouwde de details van die tempel, inclusief de terugkeer van God naar de tempel:

Daarop leidde Hij mij naar de poort, de poort die naar het oosten gekeerd was. En zie, de heerlijkheid van de God van Israël kwam uit de richting van het oosten [...] En de heerlijkheid van de HEERE kwam het huis binnen via de poort die op het oosten uitzag.

Daarop hoorde ik Iemand [spreken] en Hij zei tegen mij: Mensenkind, dit is de plaats van Mijn troon en de plaats van Mijn voetzolen, waar Ik voor eeuwig wonen zal onder de Israëlieten. Zij die van het huis van Israël zijn, zullen Mijn heilige Naam niet meer verontreinigen, zij en

---

47. 2 Kronieken 36:17-19

48. Ezra 1:2-3

hun koningen, met hun hoererij en met de dode lichamen van hun koningen op hun offerhoogten.⁴⁹

Maar toen de nieuwe tempel was gebouwd, kwam de heerlijkheid van God niet terug naar de tempel. Israël was teleurgesteld. Vergeleken met de vorige tempel was deze tempel maar onbeduidend, leek het gevoel bij velen. De profeet Haggai had daar echter een boodschap over. Hij bemoedigde het volk dat teleurgesteld was in de nieuwe tempel:

Wie is er onder u overgebleven die dit huis gezien heeft in zijn eerste heerlijkheid? En hoe ziet u het nu? Is het niet als niets in uw ogen?

Nu dan, wees sterk [...] bevolking van het land, spreekt de HEERE. [...]

Volgens het woord van het verbond dat Ik met u sloot, toen u uit Egypte vertrok, en Mijn Geest, Die in uw midden stond: Wees niet bevreesd!

Want zo zegt de HEERE van de legermachten:

Nog één ogenblik, en dat is een korte tijd, dan zal Ik de hemel en de aarde, de zee en het droge doen beven. Ik zal alle heidenvolken doen

beven. Zij zullen komen naar het verlangen van alle heidenvolken en Ik zal dit huis vullen met heerlijkheid, zegt de HEERE van de legermachten. [...]

De heerlijkheid van dit toekomstige huis zal groter zijn dan die van het eerste, zegt de HEERE van de legermachten. In deze plaats zal Ik vrede geven, spreekt de HEERE van de legermachten.⁵⁰

---

49. Ezechiël 43:1-8

50. Haggai 2:4-10

Haggai's boodschap was dus dat God Israël niet verlaten had, maar het werkelijke herstel, dus de aanwezigheid van God's heerlijkheid in de tempel, was een zaak van de toekomst. Zacharia, die ook profeteerde nadat de tempel was herbouwd, had een soortgelijke boodschap. "Juich en verblijd u, dochter van Sion, want, zie, Ik kom, en zal in uw midden wonen, spreekt de HEERE."⁵¹ Dat was blijkbaar in die tweede tempel, na de herbouw, nog niet het geval.

Veel Joodse theologen in de periode van de tweede tempel beschreven hun situatie - ook al waren ze terug in hun land - nog steeds als een vorm van ballingschap. Ze wachtten immers nog op de terugkeer van God naar zijn tempel. Een theoloog als N.T. Wright heeft veel over dit thema geschreven, op grond van joodse literatuur uit die periode van de tweede tempel.⁵²

Tempel van Herodes

Jezus bezocht deze tempel vaak. Koning Herodes had voor enorme vernieuwingen van die tempel gezorgd in een project dat 46 jaar duurde. Israël wachtte nog steeds op de terugkeer van God naar de tempel maar veel vrome Joden hadden daarbij hun vraagtekens. Zou God ooit nog komen, nu Herodes, nota bene een Edomiet, de tempel zo ontwijd had door zijn bouwprojecten?

En hoewel de tempel een gebedshuis voor alle volken zou moeten zijn, noemde Jezus het een rovershol.⁵³ De Joodse leiders vroegen Hem op basis waarvan Hij meende dat Hij het recht had handelaars uit de tempel

---

51. Zacharia 2:10

52. N.T. Wright, *Paul and the Faithfulness of God: Parts 1 & 2*, (Forthress Press, 2013) pp. 139-177

53. Markus 11:15-17

te jagen, waarop Jezus zei: “Breek deze tempel af en in drie dagen zal Ik hem laten herrijzen. De Joden zeiden dan: Zesenveertig jaar is aan deze tempel gebouwd, en Ú zult hem in drie dagen laten herrijzen? Maar Hij sprak over de tempel van Zijn lichaam.”⁵⁴

Hiermee liet Jezus zien dat Hij zichzelf als een meer waarachtige tempel dan de stenen tempel in Jeruzalem beschouwde. Dat voor Jezus die stenen tempel had afgedaan bleek ook toen Zijn volgelingen hem wezen op de schoonheid van de tempel. Jezus voorspelde de verwoesting ervan als een oordeel van God. Jezus kondigde God’s oordeel aan over de leiders van Israël, in overeenstemming met hoe de profeten van Israël God’s verbondswraak aankondigden over een afvallig Israël. En Hij voorzegde aan Zijn volgelingen dat nog in hun generatie de tempel zou worden verwoest:

Jeruzalem, Jeruzalem, u die de profeten doodt en stenigt wie naar u toe gezonden zijn! Hoe vaak heb Ik uw kinderen bijeen willen brengen, op de wijze waarop een hen haar kuikens bijeenbrengt onder haar vleugels; maar u hebt niet gewild! Zie, uw huis wordt als een woestenij voor u achtergelaten.
[...]

En Jezus ging weg en vertrok uit de tempel; en Zijn discipelen kwamen naar Hem toe om Hem op de gebouwen van de tempel te wijzen.

Jezus antwoordde en zei tegen hen: Ziet u dit alles? Voorwaar, Ik zeg u: hier zal niet één steen op de andere steen gelaten worden die niet afgebroken zal worden.⁵⁵

---

54. Johannes 2:19-21

55. Mattheus 23:37-38; 24:1-2

Lukas kondigt de verwoesting nog wat concreter aan, en onderstreept ook waarom de stad en de tempel verwoest zullen worden:

Want er zullen dagen over u komen dat uw vijanden een wal rondom u zullen opwerpen, u zullen omsingelen en u van alle kanten in het nauw zullen brengen.

En zij zullen u met de grond gelijkmaken en uw kinderen in u verpletteren. Ook zullen zij in u geen steen op de andere steen laten, omdat u het tijdstip waarop er naar u omgezien werd, niet hebt onderkend.⁵⁶

Jezus was veel in de tempel. In Jezus was God naar zijn tempel gekomen; Hij had naar Zijn volk omgezien, maar het volk heeft dat niet onderkend. Dus verliet Jezus de tempel, Hij liet de tempel en de stad aan zichzelf over. Jezus stelde zich hiermee gelijk aan God's heerlijkheid die de tempel van Salomo verliet. De Romeinen hebben de stad en de tempel verwoest in het jaar 70. Josephus was ooggetuige en beschreef de verwoesting in zijn boeken, niet lang na die gebeurtenissen. De val van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel waren een vreselijk bloedbad.

Voor het Jodendom was dit een verschrikkelijke klap. Het zorgde dat het Jodendom van vandaag de dag totaal anders is dan toen, want het heeft zijn religie moeten herschrijven. Een belangrijk onderdeel van die verandering is dat de synagoge een nieuwe rol kreeg. Synagoges, plaatsen van samenkomst, werden al gebouwd toen Israël in ballingschap was, met name

---

56. Lukas 19:43-44

in Egypte en Klein Azië, vanaf de 3de eeuw v. Chr.⁵⁷ We zien dat Jezus regelmatig zulke synagoges bezocht. Dat waren in die tijd plaatsen voor gebed, maar ook voor rechtspraak; ze werden gebruikt als scholen, als leerhuizen van de wetten en de profeten van Israël, en het waren soms plaatsen waar iemand kon overnachten.⁵⁸

Na de verwoesting van de tempel van Herodes, kregen deze synagoges een andere functie. Ze werden al spoedig in de eerste plaats centra voor de Joodse eredienst, als vervanging van de tempel. Rabbi Meir Meiseles noemt de synagoge een 'miniatuur heiligdom' voor het Jodendom na de val van de tempel:

de synagoge is als het ware een directe afstammeling van de tempel, want het werd na de verwoesting niet slechts de formele plaats voor Joodse eredienst en gewijde studie, maar ook de veilige haven voor de Goddelijke Aanwezigheid die, als het ware, over de hele wereld ronddoolde samen met de ballingen.⁵⁹

Meiseles zegt dus dat de Geest van God van de synagoge de moderne tempels voor het Jodendom maakte: "De synagoge is [...] niet slechts een plaats van gebed, maar het is ook de woonplaats van de Shechina (de Heilige Aanwezigheid) die daar verblijft na de verwoesting van de Tempel."⁶⁰ Vanuit het Jodendom gezien is deze

---

57. Lester L Grabbe, *An Introduction to Second Temple Judaism* (London, 2010) p. 41

58. Chad Spigel, "First Century Synagogues", in *Bible Odyssey*, on <https://www.bibleodyssey.org/en/places/related-articles/first-century-synagogues> (gelezen 8 april 2020)

59. Meir Meiseles, *Judaism: thought and legend* (Jerusalem, 1977) p. 199

60. Idem, p. 201

gedachte begrijpelijk, maar hier scheiden zich toch de wegen met wat christenen geloven. Wij geloven dat Jezus die plaats van rust is voor de Shechina, de aanwezigheid van God.

4. Christus: de Centrale Tempel

Een verlosser wordt aangekondigd

In het Oude Testament kondigden diverse profeten aan dat er een verlosser zal komen uit het geslacht van koning David, die het volk Israël en de wereld zal redden en vernieuwen. Jesaja is een van die profeten. Hij zegt van de komende Messias:

Op zal de Geest van de HEERE rusten:
de Geest van wijsheid en inzicht,
de Geest van raad en sterkte,
de Geest van de kennis en de vreze des HEEREN.

[...]

Men zal nergens kwaad doen of verderf aanrichten
op heel Mijn heilige berg,
want de aarde zal vol zijn van de kennis van de
HEERE,
zoals het water de bodem van de zee bedekt.
Want op die dag zal de
Wortel van Isaï er zijn,
Die zal staan als banier voor de volken.
Naar Hém zullen de heidenvolken vragen.
Zijn rustplaats zal heerlijk zijn.¹

Hier wordt tempeltaal gebruikt over de Messias: De Geest zal op hem rusten, zoals de heerlijkheid van God op de tabernakel en de tempel rustte. Dat de Geest van God op Hem rust, doet ons ook denken aan Adam, die aanvankelijk een dergelijke volmaakte tempel van

---

1. Jesaja 11:1-10

de Geest was. Bovendien, dat Zijn rustplaats heerlijk zal zijn, duidt op een identificatie van de Messias met diezelfde Geest van God. Waar de Messias rust, is God's heerlijkheid. De heerlijkheid van God is de overweldigende majesteit van Zijn aanwezigheid.

Parallel aan de woorden van Jesaja 11, waar over de verwachte verlosser wordt gesproken, is Jesaja 61, waar die verlosser zelf, in de profetische woorden van Jesaja, aan het woord is:

De Geest van de Heere HEERE is op Mij, omdat de HEERE Mij gezalft heeft om een blijde boodschap te brengen aan de zachtmoedigen.
Hij heeft Mij gezonden om te verbinden de gebrokenen van hart, om voor de gevangenen vrijlating uit te roepen voor wie gebonden zaten, opening van de gevangenis;
om uit te roepen het jaar van het welbehagen van de HEERE.²

Jezus zou, veel later, zeggen dat deze woorden van Jesaja over Hem werden gesproken. Hij citeerde het gedeelte en zei, "Heden is deze Schrift in uw oren in vervulling gegaan."³

Jezus als tempel in het Evangelie van Johannes

Vooraf in het Evangelie van Johannes wordt Jezus gepresenteerd als een tempel van God. Johannes opent er onmiddellijk mee:

In het begin was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God. [...] En het Woord is

---

2. Jesaja 61:1-2

3. Lukas 4:18-19

vlees geworden en heeft onder ons gewoond en wij hebben Zijn heerlijkheid gezien, een heerlijkheid als van de Eniggeborene van de Vader, vol van genade en waarheid.⁴

Het Woord (Grieks: *logos*), dat is God in zijn scheppende macht, werd vlees en heeft *onder ons gewoond*. Dit woord wonen is afgeleid van hetzelfde woord dat in de Griekse vertaling van het Oude Testament voor de *tabernakel* wordt gebruikt. Dat Jezus onder ons woonde, was als God die met zijn tabernakel te midden van Israël was. Johannes gebruikt dus tempeltaal als hij over Jezus spreekt.

Meteen daarna beschrijft Johannes de doop van Jezus door Johannes de Doper. Die Doper getuigde:

Ik heb de Geest zien neerdalen uit de hemel als een duif, en Hij bleef op Hem. En ik kende Hem niet, maar Hij Die mij gezonden heeft om te dopen met water, Die had tegen mij gezegd: Op Wie u de Geest zult zien neerdalen en op Hem blijven, Die is het Die met de Heilige Geest doopt. En ik heb gezien en getuigd dat Hij de Zoon van God is.⁵

Israël verwachtte de terugkeer van God naar de tempel in Jeruzalem door de Geest die Zich daar als vuurkolom en rookkolom zou vertonen. God kwam inderdaad naar Zijn tempel: Hij kwam op Jezus Christus. Vanaf Zijn geboorte - bewerkt door de Geest in Maria - was Jezus vol van de Geest; bij Zijn doop kwam de Geest Hem

---

4. Johannes 1:1, 14

5. Johannes 1:32-34

versterken voor Zijn bediening die nu ging beginnen.⁶ In Jezus zien we een tempel die volmaakter is dan het heelal, volmaakter dan Adam, volmaakter dan de tempel in Jeruzalem. Hij was immers de belichaming van de Schepper van het heelal die onder ons mensen kwam wonen.

In een gesprek met Nathanaël, nog steeds in het eerste hoofdstuk van Johannes, vergeleek Jezus Zich met de tempel. Nathanaël was onder de indruk van Jezus' woorden, en toen zei Jezus:

U zult grotere dingen zien dan deze.

En Hij zei tegen hem: Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u allen:

Van nu af zult u de hemel geopend zien en de engelen van God opklimmen en neerdalen op de Zoon des mensen.⁷

Jezus refereert aan de ladder en de poort naar de hemel die Jacob zag. Engelen zullen neerdalen op de Zoon des mensen. Daarmee vergelijkt Jezus Zich met de offerplaats die Jacob daar bouwde en waar Jacob constateerde: "Dit is niets anders dan het huis van God en de poort van de hemel."⁸ We zagen eerder dat deze offerplaats in direct verband moet worden gezien met de tabernakel en de tempel.

Jezus reinigt de tempel van het zakenleven dat het 'huis van mijn vader' tot een 'huis van koophandel' had gemaakt. Hij joeg de handelaren met hun koopwaar

---

6. De vraag wat het verschil was tussen Jezus' vol zijn van de Geest van voor zijn geboorte, en dat de Geest op Hem kwam na zijn doop, is in de vroege kerkgeschiedenis uitgebreid aan de orde geweest; dat thema laten we nu rusten.

7. Johannes 1:51-52

8. Genesis 28:17

de tempel uit.⁹ De rol van die tempel in Jeruzalem leek uitgespeeld voor Jezus:

Breek deze tempel af en in drie dagen zal Ik hem laten herrijzen. De Joden zeiden dan: Zesenvestig jaar is aan deze tempel gebouwd, en ũ zult hem in drie dagen laten herrijzen? Maar Hij sprak over de tempel van Zijn lichaam.¹⁰

Jezus plaatste hier doelbewust de tempel in Jeruzalem tegenover wie Hij Zelf is als tempel van God. Hij deed dit tijdens Pesach, het feest waarop offerdieren moesten worden geslacht. Jezus verbond Pesach aan zijn eigen dood; Hij was de volheid van dit offerlam en van de tempel zelf. Paus Benedictus XVI schrijft hierover:

De verwerping en kruisiging van Jezus betekende tegelijkertijd het eind van deze (stenen) Tempel. Het tijdperk van de Tempel is voorbij. Een nieuw tijdperk vangt aan, met een Tempel niet door mensenhanden gebouwd. Deze tempel is zijn lichaam, de Verrezene, die de volken vergadert en ze verenigt in het sacrament van zijn lichaam en bloed. Hijzelf is de nieuwe Tempel van de mensheid. De kruisiging van Jezus is tegelijk de verwoesting van de oude Tempel. Met zijn opstanding begint een nieuwe manier van eredienst voor God, niet langer op deze berg maar 'in geest en in waarheid' (Johannes 4:23).¹¹

---

9. Johannes 2:16; zie ook Mattheus 21:12-17, Markus 11:15-19 en Lukas 19:45-48.

10. Johannes 2:19-22

11. Pope Benedict XVI, *Jesus of Nazareth Part Two* (San Francisco, 2011) pp. 21-22

In dit citaat van Paus Benedictus XVI verbindt hij Jezus als tempel met de kerk als tempel - daarover later meer - en met Adam, of de mensheid, als tempel. De mensheid was gemaakt als volmaakte woning van God, maar de zaak liep in het honderd door Adam's onafhankelijkheidsverklaring. Jezus Christus was de volmaakte menselijke tempel. God woonde in Hem, Hij leefde volkomen afhankelijk van God, en gehoorzaamde Hem zelfs ten koste van Zijn leven. "Want in Hem woont heel de volheid van de Godheid lichamenlijk" schrijft Paulus aan de kerk in Kolosse.¹² Wat misliep met de eerste Adam werd hersteld door Jezus, de volmaakte Adam, de volmaakte tempel van God.¹³

In Johannes 6 noemt Jezus Zich het 'ware brood uit de hemel', ook uitdrukkelijk in de context van Pesach. Dat 'ware brood' refereert in dat gedeelte aan het manna:

Niet Mozes heeft u het brood uit de hemel gegeven, maar Mijn Vader geeft u het ware brood uit de hemel. Want het brood van God is Hij Die uit de hemel neerdaalt en aan de wereld het leven geeft. Zij zeiden dan tegen Hem: Heere, geef ons altijd dat brood. En Jezus zei tegen hen: Ik ben het Brood des levens.¹⁴

Maar dat brood refereert evengoed aan het brood bij de Joodse Pesach-maaltijd, waarbij Hij vooruitziet naar de Eucharistische maaltijd van de kerk. Dat blijkt uit het vervolg als Jezus reageert op het gemor van de Joodse leiders:

---

12. Kolossenzen 2:9

13. 1 Korinthe 15:45

14. Johannes 6:33-35

Ik ben het levende brood, dat uit de hemel neergedaald is; als iemand van dit brood eet, zal hij leven in eeuwigheid. En het brood dat Ik geven zal, is Mijn vlees, dat Ik geven zal voor het leven van de wereld. [...]

Wie Mijn vlees eet en Mijn bloed drinkt, heeft eeuwig leven, en Ik zal hem doen opstaan op de laatste dag. Want Mijn vlees is het ware voedsel en Mijn bloed is de ware drank.¹⁵

Dit is een heenwijzing naar het brood dat Hij brak en de wijn die Hij aan Zijn discipelen zou geven bij het Pesachmaal. Jezus wijst dus terug naar het Paaslam, en Hij wijst heen naar de Eucharistie. Jezus wijst hier dus op Zichzelf als de vervulling van het hart van de Joodse tempeldienst. Wellicht moeten we ook het feit dat Johannes noemt dat water en bloed uit Jezus stroomden toen hij in zijn zijde werd gestoken tijdens zijn kruisiging, in dit verband zien.¹⁶ Vooral tijdens Pesach werden onnoemelijk veel dieren geofferd op het bronzen altaar in de tempel. Hun bloed vloeide door goten in het altaar, via een waterkanaal, naar de beek Kidron.¹⁷ Water en bloed kwamen daar uit het kanaal, zichtbaar voor iedereen. Vergelijkt Johannes de dood van Jezus met de dierlijke offers in de tempel?

Tijdens een Loofhuttenfeest wees Jezus opnieuw op Zichzelf als vervulling van de tempeldienst. Tijdens dat

---

15. Johannes 6:51-55

16. Johannes 19:34; In de hellenistische cultuur bewees water en bloed dat Jezus een echt mens was. Zie George R. Beasley-Murray, *John, in Word Biblical Commentary* (Waco, 1988) pp 356-357.

17. Meer hierover bij Tony Badillo, op <http://www.templesecrets.info/jnblwdtr.html> (gelezen 30 maart)

feest goten de priesters dagelijks water van de Vijver van Siloam op de trappen van de tempel, terwijl de Voorhof van de tempel met vier menora's verlicht werden.¹⁸ We zien Jezus in de tempel tijdens dat feest:

En op de laatste, de grote dag van het feest, stond Jezus daar en riep: Als iemand dorst heeft, laat hij tot Mij komen en drinken. Wie in Mij gelooft, zoals de Schrift zegt: Stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien. En dit zei Hij over de Geest, Die zij die in Hem geloven, ontvangen zouden.¹⁹

De dag daarna was Jezus opnieuw in de tempel en nu verwees hij naar de menora's in de tempel toen Hij zei, "Ik ben het licht van de wereld".²⁰ Jezus wees tijdens dit feest dus op twee belangrijke rituelen in de tempeldienst, en trok mensen daarvandaan om ze op Hemzelf te richten. Hij geeft levend water en Hij verlicht de mensheid. Bij Hem kan je dus vinden wat de tempel in Jeruzalem slechts in symbolische vorm kon aanbieden. Hij is de ware tempel.

Dan is daar het Feest van de Tempelwijding, in Johannes 10. Dit feest herdacht dat de tempel opnieuw werd gewijd (geheiligd, geconsacreerd) in 165 v. Chr., nadat de tempel was ontwijd door de Helleense heerser Antiochus IV Epiphanes (ca. 215-164 v Chr).²¹ Tijdens

---

18. Zie <https://jewsforjesus.org/publications/issues/issues-v06-n07/sukkot-a-promise-of-living-water> (gelezen 30 maart 2020)

19. Johannes 7:37-39

20. Johannes 8:12

21. Zie <https://www.history.com/topics/holidays/hanukkah> (gelezen 30 maart 2020); 1 Maccabeeën 4:56

dit feest zei Jezus dat de Vader Hem gewijd (geheiligd, geconsacreerd) had.²² Door heel bewust dat woord 'gewijd' te gebruiken, een woord dat Jezus zelden gebruikte, en dit juist op het wijdingsfeest van de tempel, vergeleek Jezus Zich opnieuw met die tempel. Het verschil tussen de stenen tempel en Jezus is dat die stenen tempel door mensen was gewijd terwijl Jezus door God Zelf was geheiligd: een betere tempel dus, omdat God Zich in Hem meer volledig openbaarde.

Een andere kijk op het Evangelie van Johannes

In zijn boek *Through New Eyes: Developing a Biblical View of the World* beschrijft James B. Jordan hoe Johannes Jezus ook op nog een andere manier als de nieuwe tempel presenteert.²³ Hij suggereert dat Johannes de route volgt van de hogepriester in de tempeldienst bij de beschrijving van de details van het leven van Jezus. Ik vat deze gedachtengang hier samen.

De hogepriester begint bij het wasvat voor zijn rituele reiniging. Johannes begint de eerste vijf hoofdstukken met nogal wat aan water gerelateerde zaken. Het gaat over Johannes de Doper en de doop van Jezus (1:26-33), de bruiloft van Kana waar water in wijn wordt veranderd (2:6-9), de reiniging van de tempel (2:13-14), wedergeboorte uit water en geest (3:5), dat Jezus mensen doopte en dat Johannes dat ook deed (3:22-23), de Samaritaanse vrouw bij een bron en een gesprek over levend water (2:10-11). Dit gedeelte eindigt met de

---

22. Johannes 10:36

23. James B. Jordan, *Through New Eyes: Developing a Biblical View of the World* (Wolgemuth & Hyatt, Publishers, Inc. Brentwood, Tennessee, 1988) pp. 267-269. Dit boek is online beschikbaar, zie http://freebooks.entrewave.com/freebooks/docs/a_pdfs/jjne.pdf. (gelezen 30 maart 2020)

genezing door Jezus van een jongen in Kana (4:53-54) en meteen daarop nog een genezing bij het Badwater van Bethesda. Men geloofde dat het water daar mensen van ziekte zou reinigen; Jezus laat daar zien hij degene is die dat werkelijk kan. (5:1-9)

Na zich gereinigd te hebben met water, gaat de hogepriester naar de tafel met de toonbroden in het Heilige deel van de tempel. Johannes gaat verder met verhalen van Jezus die met brood te maken hebben. Hij geeft eten aan vijfduizend mensen (6:5-13) en zegt dat Hij het Brood des Levens is, dat uit de hemel is neergedaald en dat wie Hem 'eet', in eeuwigheid leeft. (6:51).

Dan komt de hogepriester bij de de zevenarmige kandelaar in het Heilige. Jezus spreekt er over dat Hij het licht van de wereld is. (8:12) Daarna geeft Hij iemand licht in zijn ogen: Hij geneest een blinde. (9:1-7). Jezus wekt Lazarus op uit de dood. In een gesprek daarvoor spreekt Hij over licht en dingen zien (11:9-10), Hij wordt uitgenodigd om te komen zien (11:34), iemand refereert aan het feit dat Jezus een blinde de ogen opende (11:37), en uiteraard heeft het graf als zodanig en het daaruit komen van Lazarus ook een aspect van duisternis en licht. Tenslotte, Jezus spreekt diverse keren over licht in Johannes 12:

Jezus dan zei tegen hen: Nog een korte tijd is het licht bij u; wandel zolang u het licht hebt, opdat de duisternis u niet overvalt. En wie in de duisternis wandelt, weet niet waar hij heen gaat. Zolang u het licht hebt, geloof in het licht, opdat u kinderen van het licht mag zijn. Deze dingen sprak Jezus. En Hij ging weg en verborg Zich voor hen. (12:35-36)

Daarom konden zij niet geloven, omdat Jesaja verder gezegd heeft:

Hij heeft hun ogen verblind en hun hart verhard, opdat zij niet met de ogen zouden zien en met het hart inzien en zich bekeren en Ik hen zou genezen. Dit zei Jesaja toen hij Zijn heerlijkheid zag en over Hem sprak. (12:39-41)²⁴

Ik ben een licht, in de wereld gekomen opdat ieder die in Mij gelooft, niet in de duisternis blijft. (12:46)

In de volgende hoofdstukken (13-16) komen deze drie thema's samen: Water, brood en licht. Jezus wast de voeten van zijn discipelen, Hij breekt brood met hem, en spreekt uitgebreid over het werk van de Heilige Geest - waarvan de zevenarmige kandelaar in de tempel een archetype is. Opvallend is dat Johannes zelfs de volgorde aanhoudt waarin hij die beelden in het eerste deel van zijn evangelie naar voren bracht.

Dan komt de hogepriester bij het reukofferaltaar, vlak voor het voorhangsel waarachter de ark van het verbond en God schuilgaan. In zijn boek Openbaring toont Johannes ons de hemelse pendant van dat reukofferaltaar; het is de plaats waar de gebeden van de heiligen naar God omhoog stijgen. Is het toevallig dat we in Johannes 17 het gebed van Jezus hebben dat we doorgaans het 'Hogepriesterlijk Gebed' noemen? Hij staat voor zijn Vader en bidt daar voor ons als Hogepriester.²⁵ In de Hebreeënbriev wordt Jezus ook expliciet hogepriester genoemd: "Daarom kan Hij ook

---

24. Let er op dat Jesaja volgens Johannes hier over Jezus sprak, Wiens heerlijkheid hij zag. Dat is tempeltaal en een verwijzing naar de aanwezigheid van God in Zijn tempel

25. Johannes 17:20

volkomen zalig maken wie door Hem tot God gaan, omdat Hij altijd leeft om voor hen te pleiten. Want zo'n hogepriester hadden wij nodig: heilig, onschuldig, onbesmet, afgescheiden van de zondaars en boven de hemelen verheven.”²⁶

Wat doet Jezus vervolgens? Net als de hogepriester in de tempel van Israël op de Grote Verzoendag, neemt Jezus bloed om dat te sprengen op de ark van het verbond. Hij brengt zelf het volmaakte offer van zijn eigen bloed. Toen Zijn leven erop zat, zei Hij: “Het is volbracht! En Hij boog het hoofd en gaf de geest.” (19:30)

De hogepriester, gekleed in niks dan een linnen kleed, komt vervolgens uit de duisternis van het Heilige der Heiligen terug bij het volk, en het volk weet dan dat het offer aanvaard is. Zoals Jezus terugkomt uit de donkerte van de dood en door zijn volgelingen wordt gezien. Maria Magdalena zag twee engelen zitten op de plaats waar Jezus lichaam had gelegen, “een aan het hoofdeinde en een aan het voeteneinde” (20:12) alsof ze naar de ark van het verbond met de twee engelen keek, met daarop “één cherub aan het uiteinde aan de ene kant, en één cherub aan het uiteinde aan de andere kant”.²⁷

Tenslotte keert Johannes terug naar de Hof van Eden waar alles in de geschiedenis begon en fout ging. Hij benadrukt dat Jezus' graf in een hof was gesitueerd. “En er was bij de plaats waar Hij gekruisigd was, een hof en in de hof een nieuw graf.”²⁸ Zag Johannes in het kruis, zoals in de vroege kerk vaak werd gedaan, een heenwijzing

---

26. Hebreëen 7:26

27. Exodus 25:19

28. Johannes 19:41

naar de boom des levens? We zagen eerder, die Hof van Eden was een tempel van God. De wereld was ooit een paradijs waarin Adam de tuinman was, geroepen om de aarde 'te bewerken en te onderhouden.'²⁹ Als Maria Magdalena Jezus na zijn opstanding ziet, denkt ze eerst dat Hij de tuinman was. (21:15). En daar had ze misschien wel gelijk in. En als Jezus Zijn discipelen zoekt, blijken ze zich te verschuilen, net zoals God Adam zocht in Eden, en Adam probeerde zich te verstoppen. Maar Jezus laat zich niet tegenhouden, en waar Adam in Genesis werd getroffen door de vloek, heft Jezus die vloek op. Zoals God van Adam een tempel maakte door de Geest in hem te blazen, zegt Jezus: "Vrede zij u! Zoals de Vader Mij gezonden heeft, zend Ik ook u. En nadat Hij dit gezegd had, blies Hij op hen en zei tegen hen: Ontvang de Heilige Geest." (20:21-22)

Zoals Adam naakt rondliep in de Hof van Eden maar uit schaamte kleding maakte, zien we Petrus naakt. (21:7) En zoals Adam opdracht kreeg om de dieren een naam te geven, moet Petrus de schapen weiden. Adam en Eva moesten overigens de wereld beheersen - inclusief een opdracht om zich te vermenigvuldigen - en die zendingsoopdracht is waarmee Johannes eindigt. "Zoals de Vader Mij gezonden heeft zend ik ook u" wijst daarop. Johannes eindigt met een interessante beschrijving van wat met Petrus gaat gebeuren:

Voorwaar, voorwaar, zeg Ik u: Toen u jonger was, omgordde u uzelf en liep u waar u wilde; maar als u oud geworden bent, zult u uw handen uitstrekken, en een ander zal u omgorden en u

---

29. Genesis 2:15

brengen waar u niet heen wilt. En dit zei Hij om aan te duiden met wat voor dood hij God verheerlijken zou. En nadat Hij dit gezegd had, zei Hij tegen hem: Volg Mij! (21:18-19)

Adam deed zijn eigen zin in de hoop zich daarmee tot God te verheffen, en dat zorgde voor de verwrakking van de Schepping en van Adam als tempel. Petrus' leven zou worden gekenmerkt doordat hij niet zou doen wat hij maar wilde en dat zou ervoor zorgen dat God werd verheerlijkt.

Met Zijn leven, dood en opstanding was Jezus de vervulling van alles wat de tempel in Jeruzalem te betekenen had. Als volmaakte rustplaats van de Geest doorliep Jezus alles stadia van de eredienst in de tempel, om tenslotte de mens vrij te maken om God weer waarachtig te verheerlijken. Adam werd hersteld als tempel van God.

Paulus over Jezus als tempel

Ook de apostel Paulus spreekt over Jezus als tempel. Hij verbindt, net als Johannes, het idee dat God volledig op Jezus rust, met de plaats waar door het offer in de tempel in Jeruzalem verzoening werd bewerkt:

Want het heeft de Vader behaagd dat in Hem heel de volheid wonen zou, en dat Hij door Hem alle dingen met Zichzelf verzoenen zou, door vrede te maken door het bloed van Zijn kruis, ja door Hem, zowel de dingen die op de aarde zijn als de dingen die in de hemelen zijn.

En Hij heeft u, die voorheen vervreemd was en vijandig gezind, zoals bleek uit uw slechte

daden, nu ook verzoend, in het lichaam van Zijn vlees, door de dood, om u heilig en smetteloos en onberispelijk voor Zich te plaatsen.³⁰

De volheid van God woont in Jezus en in die tempel vond de verzoening tussen God en mens plaats. Daarmee heeft Jezus volledig de plaats overgenomen van de stenen tempel in Jeruzalem. Niet in die stenen tempel maar in Jezus Christus kunnen we God vinden. Dat God de verzoende mensheid 'heilig en smetteloos en onberispelijk' voor Zich plaatst, is een heenwijzing naar hoe de priesters in de stenen tempel voor God moesten verschijnen.

Het geloof dat alle liturgische tempeloffers door het leven, de kruisdood en de opstanding van Jezus Christus zijn vervuld (*volgemaakt, volmaakt*) en dat in Hem alle bedoelingen van die offerdienst zijn voltooid, betekent dat Jezus de ware tempel is. Paus Benedictus XVI schreef daar over:

Jezus [...] heeft de plaats van de Tempel ingenomen, [...] Hij Zelf is de nieuwe Tempel; dit ligt in het hart van het onderwijs van Paulus. [...] De belangrijkste tekst in de Romeinenbrief (3:23-25):

“Want allen hebben gezondigd en missen de heerlijkheid van God, en worden om niet gerechtvaardigd door Zijn genade, door de verlossing in Christus Jezus. Hem heeft God openlijk aangewezen als middel tot verzoening, door het geloof in Zijn bloed. Dit was om Zijn

---

30. Kolosse 1:19-22

rechtvaardigheid te bewijzen vanwege het voorbijgaan aan de zonden die eertijds hadden plaatsgevonden onder de verdraagzaamheid van God.”³¹

Het Griekse woord dat hier is vertaald als ‘middel tot verzoening’ is *hilasterion*, waarvan *kipporet* het Hebreeuwse equivalent is. Dit woord duidde op het deksel op de ark van het verbond. Dat is de plaats waar God in een rookwolk verscheen en waar Hij op een intense manier aanwezig was. Deze heilige plaats werd besprenkeld met het bloed van de stier die op de Grote Verzoendag werd gedood als zondoffer.

Als Paulus het woord *hilasterion* toepast op Jezus, waarmee hij Hem dus aanduidt als het deksel op de ark van het verbond en de plaats van de aanwezigheid van de levende God, wordt de hele theologie van de eredienst van het Oude Testament [...] bewaard en overtroffen en opgetrokken naar een nieuw niveau. Jezus Zelf is de aanwezigheid van de levende God. God en mens, God en de wereld, raken elkaar in Hem. [...] Voor Paulus is de Tempel en zijn eredienst ‘afgebroken’ met de kruisiging van Christus; de plaats daarvan is nu ingenomen door de levende ark van het verbond - de gekruisigde en opgestane Christus.³²

Deze theologische visie van Paulus zien we ook in de Brief aan de Hebreëen in enig detail uitgewerkt.

---

31. Pope Benedict XVI, *Jesus of Nazareth Part Two* (San Francisco, 2011) pp. 38-40

32. Idem

Brief aan de Hebreëen

Jezus wordt in de Hebreënbrief vergeleken met de tempel en met aspecten van de eredienst, en Hij wordt voorgesteld als een 'betere tempel', de 'betere hogepriester', enzovoort. Eerst een citaat van Psalm 8 in de brief, met een toepassing daarvan op Jezus:

Wat is de mens, dat U aan hem denkt, of de mensenzoon, dat U naar hem omziet?
U hebt hem voor korte tijd minder gemaakt dan de engelen; met heerlijkheid en eer hebt U hem gekroond. U hebt hem gesteld over de werken van Uw handen, alle dingen hebt U onder zijn voeten onderworpen. ³³

Waar je bij het lezen van Psalm 8 *voor* de komst van Christus vooral zou kunnen denken aan de mensheid als tempel, past de Hebreënbrief dit op Jezus Christus toe. Hij is 'korte tijd minder gemaakt dan de engelen' duidt op zijn vleeswording. Dat Hij 'met heerlijkheid en eer' is gekroond, duidt op zijn hemelvaart, wat het kroningsfeest van Jezus is. Na het citaat uit de Psalm volgt dan de uitleg:

Nu zien wij echter nog niet dat Hem alle dingen onderworpen zijn, maar wij zien Jezus met heerlijkheid en eer gekroond, die voor korte tijd minder dan de engelen geworden was, vanwege het lijden van de dood, opdat Hij door de genade van God voor allen de dood zou proeven. [...]
Daarom moest Hij in alles aan Zijn broeders gelijk worden, opdat Hij een barmhartig en een

---

33. Hebreëen 2:6-8

getrouw Hogepriester zou zijn in de dingen die God betreffen, om de zonden van het volk te verzoenen.³⁴

In dit gedeelte spreekt de brief over de 'heerlijkheid en eer' waarmee Jezus gekroond is; die twee termen zijn tempeltaal. Dat liet ik al zien toen we het eerder hadden over de mens als tempel van God en we daar Psalm 8 bespraken. Overigens, in ditzelfde gedeelte lezen we dat God's doel was om 'veel kinderen tot heerlijkheid' te brengen. Jezus is de tempel waarop God's heerlijkheid rust, en wie die tempel binnengaat in geloof, wordt ook zelf tot heerlijkheid gebracht, dat wil zeggen, wordt ook zelf een tempel. Daarover later meer.

Jezus wordt in dit gedeelte in de Hebreeënbrief ook de hogepriester genoemd die Zichzelf als het volmaakte offer op het altaar legde. Hij is in deze brief dus tempel, verzoendeksel, offer en hogepriester. Dat is niet te harmoniseren voor ons, maar de schrijvers van het Nieuwe Testament gebruikten al die beelden van de oudtestamentische tempeldienst als voorafschaduwning van de vervulling door Jezus Christus, die de ware tempel, het ware offer, het ware verzoendeksel, de ware hogepriester is.

Hoe konden die tempel en de eredienst een voorafschaduwning zijn van Jezus? Jezus zelf is het goddelijke Woord (Grieks: *logos*), zegt Johannes in zijn evangelie. Daarmee verbindt hij Jezus met het scheppende Woord van Genesis 1. Christus schiep de wereld als tempel van God, Hij schiep de mensheid als tempel, en Hij gaf opdracht tot de bouw van een

---

34. Hebreeën 2:8-17

tempel naar hemels voorbeeld. Alles wat Hij schiep, alles waartoe Hij opdracht gaf, is een expressie van wie Hij Zelf is. Omdat Hij alles schiep en in zijn eeuwige hand vasthoudt, zijn al die evenementen op de tijdlijn van onze geschiedenis via Hem wezenlijk met elkaar verbonden. Als we alleen de tijdlijn van onze geschiedenis op het oog hebben, kunnen we van voorafschaduwing spreken, maar als we bezien dat alle dingen die Hij schiep een reflectie van het scheppende Woord zijn, zijn alle plaatsen van de aanwezigheid van God (tempels) ontologisch met elkaar verbonden. Dan is het geen wonder dat we in elke vorm van altaar of eredienst in het Oude Testament de Heer Jezus Christus herkennen.

De schepping, de mens, altaren in Israël, de tabernakel, de tempels in Jeruzalem, ze reflecteren allemaal hun Schepper, Jezus Christus, en of we nu kijken naar de schepping, de mens, de eredienst in het Oude Testament of naar de Jezus die onder ons gewoond heeft, we kunnen door het geloofsoog - gezien vanuit de optiek van Jezus Christus als *logos* en ware tempel - al die zaken als het ware *in elkaar geschoven* zien; ze hebben allemaal iets over de andere tempels te zeggen. Niets staat op zichzelf. Maar Jezus als tempel, offer, altaar en hogepriester is wel het *hart* van al God's handelen, en het centrum waaraan de andere tempels met hun eredienst hun waarde en effectiviteit ontleen.

Als Jezus dus de ware tempel van God is, dan is Hij de plaats waar we moeten zijn als we God willen ontmoeten. De suggestie dat er andere wegen naar God zouden zijn, ondermijnt de theologie van het Nieuwe Testament waar Jezus de echte tempel, de ware ark van

het verbond, het ultieme offer, en de ware hogepriester is. Vandaar dat Hij met vertrouwen van Zichzelf kon zeggen, "Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven. Niemand komt tot de Vader dan door mij."³⁵ Dat is waarhei *nade komst van* Christus, en dat was waar *voor* Zijn komst op aarde. Toen Abel zijn offer bracht, toen Abraham Izak wilde offeren, toen koning David een offer bracht op een altaar op de dorsvloer van Arauna, de Jebusiet, toen Levieten in de tempel in Jeruzalem offers brachten, ontleenden die offers hun effectiviteit aan het ware offer dat Jezus later bracht.

---

35. Johannes 14:6

5. Het Volk van God als Tempel

Israël een tempel

In een eerder hoofdstuk wees ik er op dat Israël als gemeenschap een tempel van God was, omdat God te midden van dat volk woonde. Een psalm zegt het expliciet:

Toen Israël uit Egypte trok,
het huis van Jakob uit een volk met een vreemde taal,
werd Juda Zijn heiligdom,
Israël Zijn koninklijk bezit.¹

Dat God Israël uit Egypte leidde, was omdat Hij in hun midden wilde wonen:

Ik zal dan te midden van de Israëlieten wonen, en
Ik zal hun tot een God zijn. En zij zullen weten dat
Ik de HEERE, hun God, ben, Die hen uit het land
Egypte geleid heeft, opdat Ik in hun midden zal
wonen; Ik ben de HEERE, hun God.²

God's Geest die de wereld en de mensheid tot tempel maakte, was als vuur en wolk aanwezig bij het volk Israël dat uit Egypte trok. Dat maakte heel Israël tot een tempel. "Zij zullen het zeggen [...] dat U, HEERE, in het midden van dit volk bent, dat U oog in oog gezien wordt, HEERE, en dat Uw wolk boven hen staat,

---

1. Psalm 114:1-2

2. Exodus 29:45-46

en dat U overdag in een wolkkolom voor hen uit gaat en 's nachts in een vuurkolom.”³

De wereld en de mensheid als tempel waren in verval maar God had Abraham en diens nageslacht uitgekozen om de hele schepping en de mensheid te vernieuwen. God was op een speciale manier aanwezig in Israël, door Israël's altaren en eredienst. God's wonen te midden van zijn volk had wel voorwaarden:

Nu dan, als u nauwgezet Mijn stem gehoorzaamt en Mijn verbond in acht neemt, [...] dan zult u uit alle volken Mijn persoonlijk eigendom zijn. [...] U zult voor Mij een koninkrijk van priesters en een heilig volk zijn.⁴

Wilde Israël een priesterlijk en heilig volk zijn, dan moest het God gehoorzaam zijn.⁵ Als het dat niet zou doen, zou het daarmee het land waar ze woonden verontreinigen. “Verontreinig dus het land niet waarin u woont, in het midden waarvan Ik woon; immers Ik, de HEERE, woon in het midden van de Israëlieten.”⁶

In het Oude Testament komt niet vaak expliciet aan de orde dat Israël als volk een tempel was; dit is wellicht omdat de aanwezigheid van God vooral werd gedefinieerd door de tabernakel en later de tempel van Salomo. Misschien dat daarom niet toevallig is dat het thema meer aan de orde kwam *nadat* de tempel van Salomo was verwoest en het volk in ballingschap ging.

---

3. Numeri 14:14

4. Exodus 19:5-6

5. Dat Israël een priesterlijk volk was, wilde niet zeggen dat er geen ambtsdragers waren die specifiek priester werden genoemd

6. Numeri 35:34

De Geest van God had die tempel verlaten, beschrijft Ezechiël.⁷ Daarna zag die profeet dat God met de ballingen meeging naar Babylon:

Zeg daarom: Zo zegt de Heere HEERE: Hoewel Ik hen ver weggedreven heb onder de heidenvolken en hoewel Ik hen in de landen verspreid heb, toch zal Ik voor hen een heiligdom zijn, hoe kort ook, in de landen waarin zij gekomen zijn.⁸

Als God Zelf, zonder de aanwezigheid van een stenen tempel, in het midden van de ballingen woont, zijn die ballingen samen dus het huis van God - Zijn tempel. De woorden 'hoe kort ook' in die belofte duiden misschien op het feit dat het slechts van belang was zolang Israël geen nieuwe tempel bouwde. De woorden kunnen echter ook worden vertaald als 'op een beperkte manier', wat ook kan duiden op de beperkte mate waarin deze ballingen God's aanwezigheid konden genieten.

In de eeuwen na de verwoesting van de tempel van Salomo bouwde Israël weliswaar een nieuwe tempel, maar Israël bleef wachten op de terugkeer van God naar die tempel. Velen in Israël hadden het gevoel - of zelfs de theologie - dat ze in zekere zin nog steeds in ballingschap waren. Dat zal zeker zijn versterkt door het feit dat de meeste Israëlieten nooit terugkeerden naar hun land. Denk aan Alexandrië in Egypte met zijn grote Joodse bevolking. In zo'n periode waarin de tempel in Jeruzalem niet als de perfecte vindplaats van God werd gezien, is het geen wonder dat meer nadruk kwam te liggen op alternatieven. Philo in Alexandrië,

---

7. Ezechiël 10:18, 11:23

8. Ezechiël 11:16

en sektes als de Essenen beschouwden het volk, of hun sektarische deel daarvan als de ware tempel waar God woonde.⁹ In dit verband is het interessant om te zien dat in diezelfde milieus ook het idee post vatte dat Israël in wezen de ware mensheid was, met de hogepriester als de ware Adam die heerste over de hele schepping.¹⁰ Op deze zaken ga ik nu niet in maar het is van belang vast te stellen dat het ook hierbij om tempeltaal gaat.

De Kerk een tempel

Het is niet moeilijk te begrijpen dat dit soort opvattingen een aanknopingspunt waren voor de apostelen in hun visie op Jezus en op de gemeenschap van Jezus, de kerk. We zagen eerder hoe Jezus zichzelf poneerde als de ultieme tempel - de plaats waar God gevonden kon worden en waar God en de mens verzoening vinden. Paulus beschouwde de volgelingen van Jezus ook als een tempel.¹¹ Die beeldspraak paste goed bij de volken die hij wilde bereiken met zijn boodschap, maar de context van zijn tempeltheologie was door en door Joods. Omdat Jezus de volmaakte tempel was - het huis van de Geest van God - en Hij aan zijn volgelingen diezelfde Geest schonk, werden die daardoor ook een tempel van God.¹²

---

9. Yulin Liu, *Temple Purity in 1-2 Corinthians* (Tübingen, 2013) p. 117

10. Het gaat te ver om daar nu op in te gaan; Zie N.T. Wright, *Paul and the Faithfulness of God Part II* (Minneapolis, 2013) pp. 792-793

11. Voor dit hoofdstuk kon ik veel gebruik maken van Julian Spriggs, "The Temple as a Symbol of the Church", op www.julianspriggs.co.uk/Pages/ChurchAsTemple (gelezen 27 april 2020)

12. Zie hoe in het Nieuwe Testament de Kerk keer op keer wordt gezien als één met Christus in diens lichaam (en dat lichaam was een tempel van God): Romeinen 12:5; 1 Korinthe 10:17, 12:27; Efeziërs 4:12, 5:23; Kolossenzen 1:24; Hebreëen 13:3

In het Oude Testament beloofde God dat Hij met Zijn heerlijkheid naar de tempel zou terugkeren. Dat gebeurde toen de Geest van God in Jezus kwam wonen en toen Diens volgelingen mochten delen in diezelfde Geest. N.T. Wright hierover:

De eerste ekklesia begreep van zichzelf dat ze in zeker zin een alternatieve tempelbeweging waren. [...] De scene van Pinksteren in Handelingen 2 neemt de plaats in van een lang verwachte tweede-tempel scene waarin Israël's God eindelijk terugkeert om met en te midden van zijn volk te wonen.¹³

Dit was totaal verrassend, want Israël verwachtte een majestueuze manifestatie van God die naar de tempel in Jeruzalem zou terugkeren. In plaats daarvan kwam God in de gekruisigde Heer. En Hij kwam in zijn kerk wonen door de Heilige Geest:

De levende God, die gezegd had dat Hij zijn naam in het grote Huis in Jeruzalem zou doen wonen, heeft die naam geschreven op en in deze kleine verbaasde gemeenschappen, als kleine puntjes verspreid over het noordoosten van de Middellandse Zee. Als we hierdoor niet geschokt zijn, hebben we het belang ervan niet gezien.¹⁴

T. Desmond Alexander concludeert: "De geschriften van het Nieuwe Testament getuigen van de transformatie van de tempel in Jeruzalem in een

---

13. N.T. Wright, *Paul and the Faithfulness of God*, pp. 355-356

14. Idem, p. 355

nieuwe, geestelijke tempel die wordt geschapen door hen die worden bewoond door de Heilige Geest.¹⁵

Twee woorden voor tempel in het Grieks: *hieron* en *naos*

Het Nieuwe Testament gebruikt twee Griekse woorden, *hieron* en *naos*, om een tempel mee aan te duiden. In buiten-bijbelse Griekse geschriften hadden die woorden ongeveer dezelfde betekenis. Echter, in de Septuagint (de Griekse vertaling van het Oude Testament die gangbaar was in de tijd van Jezus) en in het Nieuwe Testament lijkt wel onderscheid gemaakt te worden. Het eerste woord, *hieron*, wordt gebruikt als aanduiding voor het hele tempelcomplex in Jeruzalem, inclusief de voorhoven en bijgebouwen. Het andere woord, *naos*, werd door de Grieken gebruikt voor een altaar of een heiligdom, waar de goden werden geacht te verblijven. Als Paulus op de Areopagus met de Griekse wijsgeren spreekt, gebruikt hij het woord *naos* om te duiden op de vele altaren die hij in de stad zag.¹⁶

In de context van het Jodendom gebruikt het Nieuwe Testament *naos* vooral voor de speciale woonplaats van God, met name het Heilige der Heiligen in de tempel in Jeruzalem. Als Jezus spreekt over de 'tempel van zijn lichaam' wordt voor tempel *naos* gebruikt.¹⁷ Het wordt in de Openbaring van Johannes ook telkens gebruikt voor de hemelse tempel, de locatie van God's glorieuze aanwezigheid. Met zo'n soort tempel vergelijkt Paulus

---

15. T. Desmond Alexander, *The City of God and the God of Creation* (Wheaton, 2018) p. 145

16. Handelingen 17:24

17. Johannes 2:21

de kerk van Jezus Christus. Voor ons onderwerp is het gebruik van *naos* dus van belang. Paulus spreekt dikwijls over de kerk als *naos*; we zullen drie zulke teksten onder de loep nemen.

1 Korinthe 3:16-17

Weet u niet dat u Gods tempel bent en dat de Geest van God in u woont?

Als iemand de tempel van God te gronde richt, zal God hem te gronde richten, want de tempel van God is heilig, en deze tempel bent u.

Omdat in de gemeenschap in Korinthe tweedracht heerste aangezien verschillende facties hun favoriete apostelen hadden, daagde Paulus de gelovigen uit met een beroep op de aard van hun gemeenschap.¹⁸ Hij vraagt ze, "Weet u niet dat u Gods tempel bent en dat de Geest van God in u woont?" Paulus spreekt de gemeente aan in het meervoud, dus als collectief. De hele gemeenschap van gelovigen samen is een tempel van God. Het is de aanwezigheid van de Geest van God in de gemeenschap die deze gemeenschap samensmeedt tot één volk van God.

Eerder in zijn brief aan de Korinthiërs had Paulus besproken hoe belangrijk het is dat leiders in de kerk werken voor het welzijn van die tempel, en dat leden van die tempel hun leiders in dat licht moeten zien. Alle leiders bouwen samen aan dat ene gebouw van God. Paulus had het fundament, Jezus Christus, gelegd door als eerste in Korinthe het evangelie te verkondigen en de eerste gemeente daar te vormen. Nu waren Apollos

---

18. Zie 1 Korinthe 1:10-13

en andere apostelen samen met de gemeenteleden in Korinthe bezig verder te bouwen op dat fundament. Paulus waarschuwt dat wie bouwen op dit fundament moeten zorgen dat ze het goed doen. De kwaliteit van ieders bouwsel zal immers aan het licht komen als God gaat oordelen.

De kerk is God's heilige tempel; het is de plaats waar God woont. Het moet dus met hetzelfde respect worden behandeld als joden hadden voor hun tempel in Jeruzalem, en die heidenen hadden voor de tempels van hun favoriete goden.¹⁹

2 Korinthe 6:16-7:1

Welk verband is er tussen de tempel van God en de afgoden?

Want u bent de tempel van de levende God, zoals God gezegd heeft:

Ik zal in hun midden wonen en onder hen wandelen, en Ik zal hun God zijn en zij zullen Mijn volk zijn.

Ga daarom uit hun midden weg en zonder u af, zegt de Heere, en raak het onreine niet aan, en Ik zal u aannemen,

en Ik zal u tot een Vader zijn, en u zult Mij tot zonen en dochters zijn, zegt de Heere, de Almachtige.

Omdat wij dan deze beloften hebben, geliefden, laten wij onszelf reinigen van alle bezoedeling van vlees en geest, en de heiliging volbrengen in het vrezen van God.

---

19. Julian Spriggs, "The Temple as a Symbol of the Church".

Merk op dat dit citaat waarin Paulus God aan het woord laat, helemaal bestaat uit woorden uit verschillende boeken van het Oude Testament.²⁰ Die gedeeltes hebben allemaal te maken met de tabernakel en de tempel in Jeruzalem. Joden die deze teksten natuurlijk kenden, hoorden in de brief van Paulus een aaneenrijging van verbondstaal tussen God en Israël. Zonder met de ogen te knippen paste Paulus dit op de kerk in Korinthe toe - een gemeenschap van Joodse en heidense volgelingen van Jezus die met elkaar de tempel van God vormden. Ik denk dat Paulus hiermee aangaf dat de beloftes van de vernieuwing van de tempel bij de profeten in het Oude Testament bezig waren vervuld te worden in die kleine gemeenschap in Korinthe.²¹

In dit gedeelte bespreekt Paulus dat aangezien de christelijke gemeenschap in Korinthe een tempel van God is, men geen geestelijke gemeenschap kan hebben met ongelovigen in hun tempelmaaltijden. Als ze dat toch doen, verontreinigen ze zich daarmee; de tempel van God moet immers een heilige plaats zijn. De kerk heeft zijn eigen heilige maaltijd, de Eucharistie, net zoals de heidenen in hun tempels hun religieuze maaltijden hebben. De heiligheid van de christelijke Eucharistie wordt ondermijnd als de deelnemers daaraan tevens meedoen met maaltijden van andere goden.

De gemeente als geheel is geroepen om anders te zijn dan de wereld om hen heen, en om zich niet te

---

20. Leviticus 26:11-12; Ezechiël 11:17, 20:41, 37:26-27; Jesaja 52:11; 2 Samuel 7:14

21. Ik denk dat de schrijvers van het Nieuwe Testament zorgvuldig omgingen met hun citaten uit het Oude Testament. Teksten uit het Oude Testament werden geciteerd met hun hele context in gedachten. Als Paulus een tekst uit een profetisch gedeelte citeert en dat toepast op de kerk in Korinthe, suggereert dit dat Paulus aan een vervulling van die profetie denkt.

compromitteren met de verering van afgoden - want dat doe je als je aan de religieuze ceremoniën van andere religies meedoet. De kerk als tempel van God moet heilig leven als gemeenschap met elkaar en in relatie tot andersgelovigen.

Efeziërs 2:14-21

Want Hij is onze vrede, Die beiden één gemaakt heeft. En door de tussenmuur, die scheiding maakte, af te breken, heeft Hij de vijandschap in Zijn vlees tenietgedaan [...] opdat Hij die twee in Zichzelf tot één nieuwe mens zou scheppen en zo vrede zou maken.

En bij Zijn komst heeft [Jezus] door het Evangelie vrede verkondigd aan u die veraf was, en aan hen die dichtbij waren.

Want door Hem hebben wij beiden door één Geest de toegang tot de Vader.

Zo bent u dan niet meer vreemdelingen en bijwoners, maar medeburgers van de heiligen en huisgenoten van God,

gebouwd op het fundament van de apostelen en profeten, waarvan Jezus Christus Zelf de hoeksteen is,

en op Wie het hele gebouw, goed samengevoegd, verrijst tot een heilige tempel in de Heere;

op Wie ook u mede gebouwd wordt tot een woning van God, in de Geest.

Centraal in dit gedeelte staat dat de niet-joodse gemeenteleden in Efeze volwaardig en gelijkwaardig lid zijn van die gemeente. Joden en heidenen worden samen als stenen gebruikt bij de bouw van de tempel van

God. In Christus zijn de heidense en de joodse gelovigen verenigd in één mens, legt Paulus uit. Alle gelovigen in Jezus vormen samen een nieuwe mensheid omdat ze door geloof in Hem verenigd zijn. De referentie naar Adam lijkt me duidelijk hier; Jezus maakt de mensheid weer tot de tempel van God die het ooit was. Er is dus één nieuwe mensheid in Christus.

De tussenmuur waarover Paulus spreekt is zonder twijfel een zinspeling op de muur in de tempel in Jeruzalem die geen niet-jood mocht passeren. Heidenen mochten in de Voorhof der Heidenen komen, zodat ze naar het onderwijs van rabbi's konden luisteren, en iets oppikken van de eredienst. Maar rond het centrale gedeelte van de tempel was een lage muur gebouwd. Naast de poort in die muur stond een tekst in Grieks: "Geen heiden mag treden binnen de afzetting rond het heiligdom. Wie wordt opgepakt maakt zichzelf schuldig aan de doodstraf die zeker zal volgen."²²

Deze scheidingsmuur was symbool voor de diepe kloof tussen Joden en heidenen in de eerste eeuw, en die door Christus werd teniet gedaan, zoals Paulus hier en ook aan de kerk in Galatië schreef.²³ Heidenen en Joden samen kunnen sindsdien in God's nabijheid komen, als één nieuwe mensheid. Paulus beschrijft die nieuwe mensheid als een heilige tempel, dat is, als woonplaats van God. Paulus gebruikt hier de tempeltaal die hij eerder toepaste op de lokale kerk in Korinthe, maar past dit nu toe op de wereldwijde gemeenschap van Christenen. Dit

---

22. Een stela met deze tekst is te zien in het Israël Museum in Jeruzalem. Het is een van de weinige restanten van de tempel. Het dateert uit de eerste eeuw voor Christus. Zie www.timesofisrael.com/ancient-temple-mount-warning-stone-is-closest-thing-we-have-to-the-temple/ (gelezen 27 april 2020)

23. Galaten 3:28

concludeer ik uit het algemeen aanvaarde gegeven dat Paulus zijn Efeze-brief niet alleen naar Efeze stuurde, maar dat het feitelijk om een soort rondzendbrief aan diverse kerken ging. Dit concept dat alle gelovigen op aarde samen de tempel van God vormen, was een radicale vernieuwing in het religieuze landschap van Israël en de wereld.

De kerk is een levende gemeenschap die steeds maar groeit en zich ontwikkelt. Dat is omdat God Zelf, de Levendmakende Geest, in haar woont. Dat maakt de kerk tot een heilige tempel. Deze nieuwe gemeenschap omvat mensen van alle volken, alle huidskleuren, mannen en vrouwen, jong en oud, rijk en arm. Aan de tempel wordt altijd gebouwd; het is nooit af. Er voegen zich steeds nieuwe mensen bij die zelf opbouw nodig hebben en die op hun beurt aan de opbouw van de tempel van de gemeenschap deel hebben.

De Eucharistie: centraal onderdeel van de eredienst

Een centraal aspect van God's wonen te midden van Zijn kerk, en van hoe Hij Zijn kerk bouwt, is de viering van de Eucharistie. De viering daarvan stamt uit de joodse huisgodsdienst, maar de relatie met de eredienst in de tempel is duidelijk. De Eucharistie is een herdenken van en een deelhebben aan het ware offerlam:

De drinkbeker der dankzegging, die wij met dankzegging (Grieks: *eucharistie*) zegenen, is die niet de gemeenschap met het bloed van Christus? Het brood dat wij breken, is dat niet de gemeenschap met het lichaam van Christus?²⁴

---

24. 1 Korinthe 10:16

Het is deze offermaaltijd die de kerk tot eenheid maakt: “Omdat het brood één is, zijn wij, die velen zijn, één lichaam, want wij allen hebben deel aan het ene brood.”²⁵ Paulus schrijft deze dingen om de gelovigen te waarschuwen niet mee te doen met offermaaltijden in heidense tempels, en gebruikt daarvoor een belangrijke analogie. Hij zegt: “Let op het Israël naar het vlees: hebben niet zij die de offers eten, gemeenschap met het altaar?”²⁶ Het altaar was de plaats in de tempel van Jeruzalem waar de priesters de offers brachten, en die moesten ze vervolgens eten. Dat altaar in Israël was voor Paulus een goede analogie voor de “tafel van de Heere”.²⁷ De christelijke eredienst kan dus ook gerust tempeldienst worden genoemd. Ik denk zelfs dat sprake is van veel meer dan een analogie tussen Israël’s altaar en de tafel van de kerk. Paulus schrijft aan Kolosse:

[Door Christus] zijn alle dingen geschapen die in de hemelen en die op de aarde zijn, die zichtbaar en die onzichtbaar zijn: tronen, heerschappijen, overheden of machten; alle dingen zijn door Hem en voor Hem geschapen. En Hij is vóór alle dingen, en alle dingen bestaan tezamen door Hem. En Hij is het hoofd van het lichaam, namelijk van de gemeente.²⁸

Als wij deelnemen aan de eredienst aan God - en denk dan in de eerste plaats aan die viering van de Eucharistie,

---

25. 1 Korinthe 10:17; Augustinus benadrukte dat de Eucharistie de kerk tot het ware lichaam van Christus maakt, Augustine, *Sermon 227*, 254.

26. 1 Korinthe 10:18

27. 1 Korinthe 10:21

28. Kolossenzen 1:16-18

dan participeren we in Christus. Wie deelneemt aan de eredienst, is via Christus verbonden met alle erediensten en alle tempels in God's bestel. En daarom is het ook logisch om zonder theologische schaamte bij de droom van Jacob en het altaar dat hij bouwde, te denken aan de tempeldienst in Jerusalem, aan het offer van Christus, en aan de viering van de Eucharistie, waarin de kerk met Jacob uitroept: "De HEERE is werkelijk op deze plaats. Dit is niets anders dan het huis van God en de poort van de hemel."²⁹ Wie Eucharistie viert als tempel van God is op dat heilige moment en die heilige plaats op een intense manier verbonden met alle gelovigen en hun erediensten. Het gaat hierbij om meer dan gedenken; er is sprake van ware gemeenschap van alle gelovigen van alle tijden en op alle plaatsen.

Het gaat om mensen, niet om gebouwen

Tijdens een van zijn wekelijkse catecheses zei Paus Franciscus dit over de kerk als tempel van God:

Als we onszelf afvragen, 'Waar kunnen we God ontmoeten? Waar kunnen we met Hem in relatie treden door Christus? Waar vinden we het licht van de Heilige Geest om ons leven te verlichten?', dan is het antwoord: te midden van het volk van God, in ons midden, want wij zijn de kerk [...] daar zullen we Jezus ontmoeten, daar ontmoeten we de Heilige Geest, daar ontmoeten we de Vader.³⁰

In al ons spreken over de kerk als tempel moeten we dit in het oog houden. Het gaat niet om een kerkgebouw,

---

29. Genesis 28:16-17

30. www.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2013/documents/papa-francesco_20130626_udienza-generale.html (gelezen 27 april 2020)

maar om de menselijke gemeenschap te midden waarvan God huist. Dit verbindt de tempeltaal die Paulus over de kerk gebruikt met God's oorspronkelijke schepping als tempel en met Adam en de hele mensheid als tempel.

Voorgaande teksten van Paulus, uit beide brieven aan de gemeente in Korinthe en die in Efeze, waren gericht aan de gemeenschap van christenen, zowel plaatselijk als internationaal. De wereldwijde kerk is een tempel van God. Maar dat Paulus ook individuele gelovigen als tempels beschouwde, blijkt uit een aantal teksten die ik nu kort behandel.

1 Korinthe 6:12-15, 19-20

Alle dingen zijn mij geoorloofd, maar niet alle dingen zijn nuttig. Alle dingen zijn mij geoorloofd, maar ik zal mij niet onder de macht van ook maar iets laten brengen.

Het voedsel is voor de buik en de buik voor het voedsel, maar God zal zowel het één als het ander tenietdoen. Het lichaam is echter niet voor de hoererij, maar voor de Heere en de Heere voor het lichaam.

En God heeft niet alleen de Heere opgewekt, maar zal ook ons opwekken door Zijn kracht. Weet u niet dat uw lichamen leden zijn van Christus? [...] Of weet u niet, dat uw lichaam een tempel is van de Heilige Geest, Die in u is en Die u van God hebt ontvangen, en dat u niet van uzelf bent? U bent immers duur gekocht. Verheerlijk daarom God in uw lichaam en in uw geest,³¹ die van God zijn.

---

31. De woorden 'en in uw geest' zijn waarschijnlijk een latere toevoeging.

Als Paulus hier schrijft, “weet u niet, dat uw lichaam een tempel is van de Heilige Geest, Die in u is”, spreekt hij ieder gemeentelid in Korinthe aan. Het ‘u’ dat hij hier gebruikt is tweede persoon enkelvoud. Paulus noemt hier een paar zaken die voor ons onderwerp van belang zijn.

Ten eerste onderstreept Paulus het belang van ons tastbare lichaam. Zoals Jezus fysiek uit de dood opstond zal ook ons lichaam levend gemaakt worden; dit tastbare lichaam heeft dus enorme waarde. Wat dit betreft sluit Paulus naadloos aan bij de positieve joodse visie op onze lichamelijkeheid. In de Griekse cultuur toentertijd werd met minachting neergekeken op het lichaam, alsof het een kerker voor de kostbare ziel is. Echter, ons lichaam is 'voor de Heere en de Heere voor het lichaam', zegt Paulus. Dit is logisch voor iemand die gelooft dat God de Schepper is van ieder mens en dat die schepping goed was. Voor veel Griekse tijdgenoten van Paulus was dit wartaal, want die zagen de schepping juist als een kwalijke dwaling van de godenwereld.

Ten tweede zegt Paulus dat onze lichamen 'leden zijn van Christus', dat wil zeggen, met ons huidige lichaam zijn we deel van het lichaam van Christus. Ons lichaam is dus niet van onszelf; het behoort Christus toe. Hij heeft het immers 'duur gekocht'. Oftewel, minacht dat lichaam niet.

Ten derde, centraal in dit gedeelte staat dat het lichaam van individuele christenen 'een tempel is van de Heilige Geest'. Als Paulus zo de nadruk legt op het belang van het tastbare lichaam kunnen we denk ik slechts constateren dat als hij zegt dat ons lichaam een tempel is, we dit wel tamelijk fysiek moeten duiden.

Het lichaam waarin we rondlopen is geen kerker van de Geest, maar een tempel van de Geest 'Die in u is'.

De reden waarom Paulus dit aan de kerk in Korinthe schrijft is niet omdat hij ze een lesje antropologie wilde geven. Hij schreef dit om de gelovigen op het hart te drukken dat meedoen met tempelprostitutie in heidense tempels onacceptabel was. “Verheerlijk [...] God in uw lichaam en in uw geest, die van God zijn.” Met de Griekse manier van neerkijken op het lichaam kan je twee kanten op. Je kunt proberen het lichaam te temmen door het op water en brood te zetten, of je kunt het omgekeerde doen en je overgeven aan uitspattingen omdat het ‘toch alleen maar’ om het lichaam gaat, en niet om de ziel. Paulus had te kampen met mensen die zeiden dat seksualiteit net als eten is: je lichaam heeft het nodig, dus wat maakt het uit wat je doet.

Een joodse visie

Op de joodse website *My Jewish Learning* kom je deze visie op het lichaam tegen:

Het jodendom leert dat het lichaam en de ziel afzonderlijke maar tevens niet te scheiden partners zijn in het menselijk leven. In plaats dat het lichaam de ziel kerkert of corrumpeert, is het een door God gegeven instrument om heilig werk in de wereld te doen. Het vereist bescherming, zorg en respect, want het is heilig.³²

Halakhah (Joodse wet) leert ons dat de hoogste heiligheid van het menselijk leven ook over het menselijk lichaam gaat. Mitzvot (geboden) gaan

---

32. www.myjewishlearning.com/article/body-soul/ [gelezen 27 april 2020]

ook over gewone lichamelijk zaken zoals kleding, eten en seculiere gewoontes, precies omdat zorg voor het lichaam tevens zorg voor de ziel is.

Gezondheidszorg is het onderhoud van het huis van de ziel. De wetten van de Torah verbieden het mismaken van het lichaam, inclusief tatoeages (Leviticus 19:27-28, Deuteronomium 23:3).

Niet alleen medische maar ook hygiënische handelingen worden vaak verheven tot het niveau van geboden. Maimonides vond het een plicht om de juiste voeding en respectvolle kleding aan het lichaam te geven.

Het Judaïsme biedt een optimistische visie op het leven, de eenheid van lichaam en ziel. Het lichaam is een geschenk van God dat moet worden beschermd en verzorgd. Alleen met onze zuivere, heilige lichamen kunnen we de toewijding [...] van onze ziel in iedere daad leggen.³³

Paulus sluit hier met zijn respect voor het lichaam naadloos bij aan. Ons lichaam te onderwerpen aan wat dan ook dat tegen de wil van God ingaat, zoals ongezonder eten, of seksuele immoraliteit, is onaanvaardbaar omdat het de tempel van God schaadt en God onteert die in die tempel woont.

Gezien deze joodse kijk op de onscheidbaarheid van lichaam en ziel zou ik willen suggereren dat als Paulus zegt dat ons lichaam een tempel van de Geest is, we dit niet op een mechanische manier moeten zien. Het is niet alsof hij met te spreken over het lichaam enkel duidt op onze botten, spieren, longen, huid, niertjes. Het gaat net

---

33. idem

zo goed om onze ziel. Mijn suggestie is dat 'je lichaam is een tempel' betekent, dat je hele persoon een tempel is.

Het moderne westerse individualisme was in de wereld van Paulus onbekend. De hyperindividualistische manier om tegen mannen en vrouwen aan te kijken zoals dat tegenwoordig soms gebeurt, was ondenkbaar. De mens was - en is- wie hij is in de samenhang van al zijn relaties. Je kunt niet over 'ik' spreken zonder daarbij je sociale leven te betrekken, want als je je sociale context geheel wegdenkt, blijft er van 'ik' niets over. Daarom zou ik willen suggereren dat als we spreken over de individuele christen als tempel van God, we dat moeten zien in de zin dat God kwam wonen in het geheel van ons bestaan. En ook, dat we de christelijke individu niet kunnen zien buiten de context van de kerk, het lichaam van Christus en de tempel van de Geest. Door ons deelhebben aan Christus en diens tempel, de kerk, zijn individuele gelovigen zelf ook een tempel.

Galaten 2:20

Ik ben met Christus gekruisigd; en niet meer ik leef, maar Christus leeft in mij.

In dit gedeelte wordt de individuele christen vergeleken met een tempel, maar nu met een tempel van Christus. 'Christus leeft in mij', zegt Paulus. Eerder zagen we, in 1 Korinthiërs 6, dat hij zegt dat christenen een tempel van de Heilige Geest zijn. En in 1 Korinthiërs 3, toen hij de hele gemeenschap van de kerk aansprak, zei hij: "Weet u niet dat u Gods tempel bent en dat de Geest van God in u woont?" Het lijkt dat Paulus moeiteloos omschakelde tussen spreken over God, Jezus en de

Geest als de bewoner van ons leven als tempel. We zijn dus, zowel als kerk en als individuele gelovigen, een tempel van de Heilige Drie-eenheid. Overigens, Paulus geeft hier ook een hint dat de mate waarin christenen als tempel van God functioneren, samenhangt met de mate waarin hun eigen 'ik' minder van belang is. Hij doelt daar niet op iemands unieke persoonlijkheid, maar op de zondige neigingen in een mens.

Romeinen 8:9-15

Maar u bent niet in het vlees, maar in de Geest, wanneer althans de Geest van God in u woont. Maar als iemand de Geest van Christus niet heeft, die is niet van Hem.

Als Christus echter in u is, dan is het lichaam wel dood vanwege de zonde, maar de geest is leven vanwege de gerechtigheid.

En als de Geest van Hem Die Jezus uit de doden opgewekt heeft, in u woont, zal Hij Die Christus uit de doden opgewekt heeft, ook uw sterfelijke lichamen levend maken door Zijn Geest, Die in u woont. [...]

Immers, zovelen als er door de Geest van God geleid worden, die zijn kinderen van God.

Want u hebt niet de Geest van slavernij ontvangen, die opnieuw tot angst leidt, maar u hebt de Geest van aanneming tot kinderen ontvangen, door Wie wij roepen: Abba, Vader!

Het valt op dat Paulus ook hier spreekt over de Geest die in de Romeinse christenen woont, en tevens dat Christus in hen woont; hij spreekt in dit verband ook over de Geest van Christus. Ook zien we dat voor Paulus het

toebehoren aan Christus, het tempel zijn van de Geest, en geleid worden door de Geest, onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. De Geest van Christus woont dus in iedereen die Christus toebehoort. Zo iemand is een tempel van de Geest. En die inwonende Geest verzekert de gelovige dat God zijn Vader is, en dat hij derhalve een erfgenaam van God's beloften is, samen met Christus.

Hoe wordt iemand een tempel van de Geest?

Wie deel uitmaakt van (het lichaam van) Christus, is een tempel van de Geest. Op de pinksterdag, toen Jezus Zijn Geest zond om te wonen in de tempel van zijn kerk, stond Petrus voor een menigte van duizenden schuldbevuste Joden. Die hadden op zijn best niets gedaan om de kruisiging van Jezus, twee maanden eerder, tegen te houden. Petrus had hoop voor ze::

“Laat dan heel het huis van Israël zeker weten dat God Hem tot een Heere en Christus gemaakt heeft, namelijk deze Jezus, Die u gekruisigd hebt.”

En toen zij dit hoorden, werden zij diep in het hart geraakt en zeiden tegen Petrus en de andere apostelen:

“Wat moeten wij doen, mannenbroeders?”

En Petrus zei tegen hen: “Bekeer u en laat ieder van u gedoopt worden in de Naam van Jezus Christus, tot vergeving van de zonden; en u zult de gave van de Heilige Geest ontvangen.

Want voor u is de belofte en voor uw kinderen en voor allen die veraf zijn, zovelen als de Heere, onze God, ertoe roepen zal.”³⁴

---

34. Handelingen 2:36-41

Sleutelwoorden zijn: 'Bekeer u en laat ieder van u gedoopt worden', want wie dat doet, zal 'de gave van de Heilige Geest ontvangen'. Paulus zou, twee decennia later, zijn uitleg geven van hoe mensen een tempel van de Geest worden. Hij schreef:

Gezegend zij de God en Vader van onze Heere Jezus Christus, Die ons gezegend heeft met alle geestelijke zegen in de hemelse gewesten in Christus, omdat Hij ons vóór de grondlegging van de wereld in Hem uitverkoren heeft, opdat wij heilig en smetteloos voor Hem zouden zijn in de liefde. [...]

In Hem bent ook u, nadat u het Woord van de waarheid, namelijk het Evangelie van uw zaligheid, gehoord hebt; in Hem bent u ook, toen u tot geloof kwam, verzegeld met de Heilige Geest.³⁵

In dit gedeelte gebruikt Paulus de termen 'in Hem', en 'in Christus'. Wie 'in Christus' is, geniet daardoor alle zegeningen die aan Christus toebehoren. Dat is inclusief de inwoning van de Heilige Geest, die Hij met zijn lichaam deelt. Je wordt een tempel van de Geest door bij Christus - de ware tempel van de Geest - te gaan horen. En we zagen hoe je bij Christus gaat horen in de toespraak van Petrus: door bekering en de doop. Beide apostelen beschouwen de doop als sacrament die de dopeling daadwerkelijk in Christus, in diens lichaam, in de tempel van God's Geest, binnenleidt.

---

35. Efeze 1:3-4, 13-14

Persoonlijk, niet individualistisch

Het feit dat iedere gelovige afzonderlijk een tempel van God is, is een persoonlijke zaak met persoonlijke verantwoordelijkheden. Het is echter geen individualistische kwestie. Het doel van de Geest die in zijn tempel, de individuele mens, woont, is om die persoon op te bouwen als onderdeel van de grotere tempel waaraan hij deel heeft, dat is de kerk van Jezus Christus. De Heilige Geest is aan het werk op allerlei terreinen: Hij geeft kracht, Hij heiligt, Hij troost, Hij geeft vreugde, Hij geeft onderscheidingsvermogen; Hij helpt met vrucht dragen voor God, Hij heeft gaven, etc.³⁶

Petrus schrijft in zijn eerste brief over de rol van iedere gelovige afzonderlijk in de tempelbouw van de kerk:

[Kom] naar Hem toe als naar een levende steen, die wel door de mensen verworpen is, maar bij God uitverkoren en kostbaar, dan wordt u ook zelf, als levende stenen, gebouwd tot een geestelijk huis, tot een heilig priesterschap, om geestelijke offers te brengen, die God welgevallig zijn door Jezus Christus. [...]
Maar u bent een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterschap, een heilig volk, een volk dat God Zich tot Zijn eigendom maakte; opdat u de deugden zou verkondigen van Hem Die u uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht.³⁷

---

36. Micha 3:8; Romeinen 15:16; Johannes 14:16-26; Romeinen 14:17; 1 Korinthe 2:10-16; Galaten 5:22-23; 1 Korinthe 12:3-11

37. 1 Petrus 2:4-5, 9

De kerk is een geestelijk huis in aanbouw - een tempel dus - en elke gelovige is daarvan een onderdeel. Niet alleen zijn we samen die tempel, maar we zijn ook de priesters die geestelijke offers moeten brengen. Petrus citeert hier een verbondstekst tussen God en Israël uit Exodus, en breidt die uit naar alle joden en heidenen die Christus volgen. Daarmee verbindt hij, net als de andere schrijvers van het Nieuwe Testament, het oude Israël met de kerk van het Nieuwe Testament. Het ene volk van God is één tempel van God, verenigd in de ware tempel, Jezus Christus. Dat is één volk van mensen als Adam, Abraham, Mozes, Ruth, David, Ezechiël, Maria, Paulus, Maarten Luther, Johannes Hus, Corrie ten Boom, Paus Benedictus XVI, Justin Welby, die arme schoonmaker in Delhi, Martin Luther King, en noem ze maar op.

De schrijvers van het Nieuwe Testament gebruikten dus de tempel in Jeruzalem als metafoor voor hoe christenen zich dienen te gedragen. Doel is dat die samen God dienen door 'geestelijke offers'. Er hoeven geen dieren meer te worden geslacht want Christus als het volmaakte offerlam heeft een punt achter dat soort tempeldienst gezet. Paulus vat de taak van de gelovigen samen in de Romeinenbrief:

Ik roep u er dan toe op, broeders, door de ontfermingen van God, om uw lichamen aan God te wijden als een levend offer, heilig en voor God welbehaaglijk: dat is uw redelijke godsdienst. En word niet aan deze wereld gelijkvormig, maar word veranderd door de vernieuwing van uw gezindheid om te kunnen onderscheiden wat de

goede, welbehaaglijke en volmaakte wil van God is.³⁸

Paulus gebruikt hier tempeltaal om uit te leggen dat de gelovigen hun lichamen aan God moeten wijden, dat wil zeggen, hun hele bestaan. Dat offer bestaat in het weten van wat goed en God behaaglijk is, en om dat dan ook te doen. Dat is wat Paulus de 'redelijke godsdienst' noemt, of liever, 'redelijke eredienst'. Dat is een betere vertaling en het sluit bovendien beter aan bij de tempeltaal die Paulus hier gebruikt.

Het concept van het lichaam als een tempel van God helpt ons om het lichaam niet te verheerlijken, zoals in onze tijd vrij normaal is. De investeringen van veel mensen in eten en drinken, en vervolgens in de sportschool en diëten, wekt in ieder geval de indruk dat het lichaam de nodig aandacht krijgt. Die aandacht verdient het ook, maar niet als een autonoom ding. Het is gemaakt om samen met ons innerlijk leven in dienst te staan van God.

Wat veranderde er met Pinksteren?

Door de nadruk te leggen op de eenheid van het volk van God in Oude en Nieuwe Testament als één tempel van de Geest, komt de vraag op wat er dan veranderde met Pinksteren. Alle mensen, ook die van voor de Pinksterdag, leven immers alleen dankzij de levendmakende Geest; de hele mensheid is in wezen een tempel. Bovendien, in het Oude Testament was het alleen door het werk van de Geest dat mensen God gehoorzaamden. Het was door het werk van de Geest

---

38. Romeinen 12:1-2

dat Israël's profeten diepe inzichten hadden. God zelf was aanwezig bij de gezinnen van Israël als die jaarlijks het Pesach vierden. De Geest was aanwezig te midden van het volk Israël. En zelfs toen God Israël strafte met de ballingschap en de Geest de tempel in Jeruzalem verliet, bleek God toch weer aanwezig bij de ballingen in Babylon.

Een mens kan blijkbaar niet ontsnappen aan de aanwezigheid van God. Wat Paulus tegen de heidense toehoorders op de Areopagus in Athene zei, geldt voor alle mensen:

Want in Hem leven wij, bewegen wij ons en bestaan wij; zoals ook enkelen van uw dichters gezegd hebben: Want wij zijn ook van Zijn geslacht.³⁹

Toch was de verandering groot na de Pinksterdag. In het Oude Testament zien we dat de aanwezigheid van God zorgvuldig was verborgen in het ondoordringbare Heilige der Heiligen, en het werk van de Geest in individuele mensen was voornamelijk voor een taak en tijdelijk. In dit verband is de belofte van Joël aan Israël revolutionair:

Daarna zal het geschieden
dat Ik Mijn Geest zal uitstorten op alle vlees:
uw zonen en uw dochters zullen profeteren,
uw ouderen zullen dromen dromen,
uw jongemannen zullen visioenen zien.

---

39. Handelingen 17:28

Ja, zelfs op de dienaren en op de dienaressen zal Ik in die dagen Mijn Geest uitstorten.⁴⁰

Deze belofte suggereert dat toen Joël dit uitsprak, God's Geest nog niet het deel was van iedereen in Israël. Op de Pinksterdag zei Petrus dat de komst van de Geest zoals zichtbaar op die dag, hetgene was waarvan Joël sprak. Vanaf Pinksteren is God's Geest werkzaam en aanwezig in het leven van elke volgeling van Jezus, en nadrukkelijk ook voor de gewone man: jong en oud, man en vrouw, dienaar of directeur. Het vervolg in het boek Handelingen laat zien dat de Geest ook voor 'alle vlees' beschikbaar was: Zelfs Samaritanen en Grieken worden in God's Geest ondergedompeld. De heerlijkheid van God is neergedaald op Zijn tempel.

God's opdracht aan Adam was om de schepping - inclusief de mensheid zelf - verder te ontwikkelen. Zijn zonde was een kink in de kabel, maar God's plannen gingen door. Noach kreeg dezelfde opdracht als Adam en God's taak voor Abraham was niet anders: ze moesten een zegen voor de wereld zijn. Israël moest God bekend maken in de wereld, en tenslotte ging het Evangelie via de gemeente van Jezus Christus de wereld in. Elke christen is een tempel van God, omdat Diens Geest in hem of haar woont. Dat is een ontologische werkelijkheid en een opdracht tegelijk. Samen met alle gelovigen maken we God bekend - in de eerste plaats door wie we zijn, namelijk mensen waarin God woont. Door Christus, die Zijn Geest aan Zijn gemeenschap gaf, is God bezig ons als gemeenschap en ieder persoonlijk weer tot een functionele tempel te maken.

---

40. Joël 2:28-29

Als alle mensen vanaf hun geboorte beeld van God en tempel van God zijn, hoe verhoudt zich dit dan tot wat de Geest van God sinds Pinksteren in de gemeente van Christus en met individuele christenen doet? In het kader van dit boekje gaat het te ver om hier diep op in te gaan. De Geest die met Pinksteren in het leven van de volgelingen van Christus kwam, was in ieder geval iets nieuws - de Geest kwam van buitenaf naar de mens. Maar daarmee ontsloot de Geest ook iets van Zichzelf dat altijd al kenmerkend was voor ieder mens, maar dat pas werkelijk ontsloten kon worden door God's ingrijpen dankzij de vergeving en verlossing door Christus en door het geloof in Hem. Iemand die tot geloof komt ervaart vaak een thuiskomen. De God die Hij ontmoet blijkt geen vreemde; Hij was er altijd al.

6. De nieuwe hemel en de nieuwe aarde: De Tempel van de Schepping en de Mensheid hersteld

God heeft het universum op het oog

God schiep hemel en aarde als zijn tempel, en ook de mensheid is geschapen als een tempel van God. God's bedoeling was altijd dat God en mens 'op hun gemak' konden zijn met elkaar, en dat de mensheid de hele wereld zou vullen met de kennis van God. Met die kennis van God wordt de aanwezigheid van God Zelf bedoeld, door het leven en werk van God's beeld, de mens.

De paradijselijke situatie veranderde toen de mens zijn eigen weg ging, maar God vormde Zich een nieuw volk als begin van de herschepping. Door liturgische offerdienst kon God worden benaderd. Die offers in de tempeldienst ontleenden hun waarde aan het ultieme offer van de Heer Jezus Christus, die in zichzelf God en de mensheid verzoende. Hij is de volmaakte tempel waar de mens God ontmoet.

Door Christus is de tempel van de mensheid vernieuwd; Zijn kerk en allen die daarbij horen zijn vernieuwde tempels. De Geest woont in Hem en dus in hen. In de kerk, in de gemeenschap van de volgelingen van Jezus, laat God zich vinden.

Gods vernieuwingsplan is nog gaande. De tempel van de kerk van Christus is niet af, want er moeten meer levende stenen in het gebouw worden gevoegd. De missionaire taak van de kerk is om om de wereld verder te bewaren en te bebouwen en om de mensheid

uit te nodigen om onderdeel te worden van God's herschepping. Dit alles zal uitmonden in het grote slotakkoord van de geschiedenis, als God hemel en aarde vernieuwt.

De Kerk en alle volgelingen van Christus horen nu al bij die nieuwe volmaakte wereld als erfgenamen van God en mede-erfgenamen van Christus. "Als iemand in Christus is, is hij een nieuwe schepping", schrijft Paulus aan de kerk in Korinthe.¹ Als kerk en als gelovigen nemen we dus al een voorschot op de wereld die komen gaat, maar de volle vernieuwing moet nog komen.

In dit hoofdstuk nemen we de Openbaring van Johannes als uitgangspunt voor de beschrijving van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde die komen gaan. Over het betreffende gedeelte van Openbaring 21:1-22:5 is veel te zeggen maar ik probeer me te beperken tot wat opmerkingen die het tempelaspect van die nieuwe hemel en aarde laten zien, en ook hoe dat in verband staat met de andere tempels in de bijbel, met name de eerste schepping, de mensheid en de tempeldienst in Jeruzalem.

Het paradijs hersteld: Openbaring 21:1-8

En ik zag een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, want de eerste hemel en de eerste aarde waren voorbijgegaan. En de zee was er niet meer.

En ik, Johannes, zag de heilige stad, het nieuwe Jeruzalem, neerdalen van God uit de hemel, gereedgemaakt als een bruid die voor haar man sierlijk gemaakt is.

En ik hoorde een luide stem uit de hemel zeggen:

---

1. 1 Korinthe 5:17

Zie, de tent van God is bij de mensen en Hij zal bij hen wonen, en zij zullen Zijn volk zijn, en God Zelf zal bij hen zijn en hun God zijn.

En God zal alle tranen van hun ogen afwissen, en de dood zal er niet meer zijn; ook geen rouw, jammerklacht of moeite zal er meer zijn. Want de eerste dingen zijn voorbijgegaan.

En Hij Die op de troon zit, zei: Zie, Ik maak alle dingen nieuw. En Hij zei tegen mij: Schrijf, want deze woorden zijn waarachtig en betrouwbaar.

En Hij zei tegen mij: Het is geschied.

Ik ben de Alfa en de Omega, het Begin en het Einde.

Wie dorst heeft, zal Ik voor niets te drinken geven uit de bron van het water des levens.

Wie overwint, zal alles beërven, en Ik zal voor hem een God zijn en hij zal voor Mij een zoon zijn.

De 'nieuwe hemel en aarde' refereren uiteraard aan Genesis 1, waar God hemel en aarde schiep. Johannes ziet dat die zijn 'voorbijgegaan'. Hier is geen sprake van vernietiging, maar van vernieuwing. Het kwaad zal verdwijnen en God's aanwezigheid zal de aarde vullen zodat die weer een volmaakte woonplaats van God wordt: een tempel. De wereld wordt niet vernietigd maar vernieuwd, maar die vernieuwing is wel radicaal: het komt van God uit de hemel.

'De heilige stad, het nieuwe Jeruzalem' daalt neer uit de hemel. Dit nieuwe Jeruzalem is de kerk van Jezus Christus: alle gelovigen van alle tijden en plaatsen. De bruiloft waar het nieuwe Jeruzalem zich voor heeft klaargemaakt is dus niets minder dan de bruiloft van

het Lam waar Johannes in Openbaring 19 al over schreef.² En dat de aarde dan hersteld wordt als een volmaakte tempel van God, blijkt uit: “Zie, de tent van God is bij de mensen en Hij zal bij hen wonen, en zij zullen Zijn volk zijn, en God Zelf zal bij hen zijn en hun God zijn.” Deze belofte, ooit specifiek voor Israël, geldt nu de hele wereld; een wereld waar overigens ook geen rebellen meer zijn: iedereen op aarde hoort bij het volk van God en leeft tot eer van God. Dat wie overwint alles zal beërven, is de vervulling van God’s belofte aan Abraham, op wereldwijde schaal. Johannes ziet dus dat alle lijnen van God’s plannen nu samenkomen.

Het is van belang op te merken dat de vervulling van de christelijke hoop heel sociaal is. Zoals de mens in het begin werd geschapen voor omgang met God en met elkaar, zal hemelse stad die de aarde gaat vullen een mensenfamilie zijn die in ware gemeenschap met God leeft.³

De schepping begon met een tuin, de Hof van Eden, maar bij de herschepping wordt de mensheid als een stad voorgesteld. Hierin zien we de vervulling van de taak van Adam om de wereld te ontwikkelen: de stad als toppunt van menselijke cultuur. Die stad daalt weliswaar vanuit de hemel neer, maar niet zonder dat van continuïteit sprake is. De volmaakte kerk die de aarde zal vullen, komt niet zomaar uit de lucht vallen. God zegt tegen Johannes, “Zie, Ik maak alle dingen nieuw”, maar een correcter vertaling hiervan is: “Zie, Ik ben bezig alle dingen nieuw te maken.” De volkomen vernieuwing van de tempel van onze aarde en van de

---

2. Openbaring 19:6-8.

3. Martin Kiddle, *The Revelation of St John* (London, 1940) pp. 415-416

mensheid zal eenmaal worden geschonken door God, maar het is ook nu al God's project om samen met de verlore mensheid, de wereld en de mens tot die grootsheid te ontwikkelen. Dit is de grootsheid van Christus, die alle dingen op aarde en in de hemel in zich wil verenigen.⁴ Sommigen zien een tegenstelling tussen een aardse bestemming van Israël en een hemelse bestemming van de gemeente van Christus. Dit is een onnodige tegenstelling omdat God maar één volk heeft, namelijk alle gelovigen uit Joden en heidenen. Het is ook onnodig omdat Gods doel altijd was om hemel en aarde samen te brengen.⁵

In Openbaring 21 en 22 gaat alles in vervulling wat in Openbaring 2 en 3 is beloofd aan de gelovigen 'die overwinnen', dat wil zeggen, die hun geloof behouden. Dit schrijft Johannes bijvoorbeeld aan de gemeente in Philadelphia:

Wie overwint, hem zal Ik tot een zuil in de tempel van Mijn God maken, en hij zal daaruit niet meer weggaan. En Ik zal de Naam van Mijn God op hem schrijven en de naam van de stad van Mijn God, het nieuwe Jeruzalem, dat neerdaalt uit de hemel, bij Mijn God vandaan, en Mijn nieuwe Naam.⁶

Het gaat nu te ver om hier alle voorbeelden van beloften en vervulling op te sommen.

---

4. Efeziërs 1:10

5. George Eldon Ladd, *A Commentary on the Revelation of John* (Grand Rapids, 1972, 1987) p. 276.

6. Openbaring 3:12

Het nieuwe Jeruzalem (Openbaring 21:9-16)

Vervolgens ziet Johannes in meer detail hoe het Jeruzalem dat uit de hemel neerdaalt, eruit ziet:

En een van de zeven engelen die de zeven schalen hadden, vol van de zeven laatste plagen, kwam naar mij toe en hij sprak met mij en zei: Kom, ik zal u de bruid, de vrouw van het Lam, laten zien.

En hij voerde mij weg in de geest op een grote en hoge berg en liet mij de grote stad zien, het heilige Jeruzalem, dat neerdaalde uit de hemel, bij God vandaan.

Zij had de heerlijkheid van God, en haar uitstraling was als een zeer kostbare edelsteen, als een kristalheldere steen jaspis.

Zij had een grote en hoge muur met twaalf poorten, en bij die poorten twaalf engelen. Ook waren er namen op geschreven, namelijk van de twaalf stammen van de Israëlieten.

Drie poorten op het oosten, drie poorten op het noorden, drie poorten op het zuiden, en drie poorten op het westen.

En de muur van de stad had twaalf fundamenten met daarop de twaalf namen van de twaalf apostelen van het Lam.

En hij die met mij sprak, had een gouden meetlat om de stad op te meten, en haar poorten, en haar muur.

En de stad lag daar als een vierkant, haar lengte was even groot als haar breedte. En hij mat de stad met de meetlat op: twaalfduizend stadiën. Haar lengte, breedte en hoogte waren gelijk.

En hij mat haar muur op: honderdvierenveertig el, een mensenmaat, die ook de maat van een engel is. En het bouw materiaal van de muur was jaspis en de stad was zuiver goud, gelijk aan zuiver glas. En de fundamenten van de muur van de stad waren met allerlei edelgesteente versierd. Het eerste fundament was jaspis, het tweede saffier, het derde chalcedon, het vierde smaragd, het vijfde onyx, het zesde sardius, het zevende chrysoliet, het achtste beril, het negende topaas, het tiende chrysopraas, het elfde hyacint, het twaalfde amethist. En de twaalf poorten waren twaalf parels. Elke poort apart bestond uit één parel, en de straat van de stad was zuiver goud, als doorzichtig glas.

Opnieuw onderstreept Johannes dat de stad die hij uit de hemel ziet neerdalen, niets anders is dan de gemeente van Jezus Christus. Dat laat ons meteen zien dat de details die we te zien krijgen, niet over een echte stad zullen gaan. Het gaat om een symbolische omschrijving van de kerk van Christus als de hemel en de aarde worden vernieuwd.

Johannes spreekt over 'het heilige Jeruzalem, dat neerdaalde uit de hemel, bij God vandaan.' Daarmee onderstreept hij dat wat hij ziet, en hoe de nieuwe wereld begint, niet het gevolg is van het eigen bouwen door de mensheid. Uiteraard proberen we de wereld - de gebroken tempel waarin we leven - te verbeteren, maar dan is er weer een oorlog, weer een tsunami, weer een virus. We weten: voor de uiteindelijke vernieuwing van de tempel van hemel en aarde moeten we het van

God verwachten, ook al is God nu reeds begonnen met de herschepping in Israël en in de kerk.

Dit nieuwe Jeruzalem 'had de heerlijkheid van God'. Dit is tempeltaal, en duidt op de volle aanwezigheid van God in die stad. Aangezien de stad de bruid van Christus is, moeten we hier denken aan de wederkomst van Christus te midden van zijn volgelingen. Die zijn, dankzij de aanwezigheid van hun Heer in hun midden, een volmaakte tempel geworden. Op aarde begon dit al met Israël, culminerend in de komst van Christus en de uitstorting van de Geest met Pinksteren. Als Christus komt 'met zijn heiligen' is dit proces voltooid. Alle gelovigen die nog op aarde zijn op dat moment, worden veranderd in een oogwenk; ze gaan de Heer tegemoet in de lucht en zo zullen ze voor altijd met hem zijn. Het is de aanwezigheid van de Heer die aan alles Zijn glans geeft. Als het Nieuwe Jeruzalem de gemeente van Christus is, lijkt het alleszins redelijk in dit gedeelte van de Openbaring van Johannes een parallel te zien met wat Paulus schrijft over de wederkomst van Christus.⁷

De omvang van de stad maakt duidelijk dat we niet met een letterlijke stad te maken hebben. De stad is een perfecte kubus, en omgerekend in kilometers ziet Johannes een kubus met zijden van 2.200 kilometer. Dit letterlijk nemen als beschrijving van iets wat ooit moet gaan gebeuren heeft beslist iets lachwekkends. Waar het om gaat zijn de getallen die in Israël van belang waren. De zijden zijn elk 12 x 12 x 10 x 10 x 10 stadiën. Wellicht duidt die 12 x 12 op de combinatie van de twaalf stammen van Israël met de 12 apostelen. Hun naam is immers ook geschreven op de poorten en de

---

7. Met name in 1 Thessalonicenzen 4:15-18

fundamenten van de stad. De muur is 12 x 12 el hoog; ook dat duidt op het idee dat we met één volk van God te maken hebben, Jood en heiden samen. En het gaat om hun volledige aantal, waar die 10 x 10 x 10 op duidt. Iedereen die onder het Oude Verbond bij het volk van God hoorde en alle volgelingen van Jezus van het Nieuwe Verbond, zijn deel van het ene volk van God. Dat die samen worden voorgesteld als een kubus lijkt me een verwijzing naar de meest bekende kubus in Israël: het Heilige der Heiligen. Dit zijn de enige twee kubussen die in de bijbel worden genoemd, en ze zijn allebei goud.⁸

De bizar grote omvang van de neerdalende stad - met een oppervlak zo groot als het Midden Oosten - wil ons zeggen dat de wereld gevuld wordt met het Koninkrijk van God. Babylon is vernietigd; alle machten die opstaan tegen God zullen hebben afgedaan. Voor hen is geen plaats meer want God is alles in allen.⁹

De bouwmaterialen van de stad worden door Johannes besproken. In het algemeen kan je zeggen, waar God aanwezig is, brengt Hij hemelse schoonheid. In God's nabijheid worden waarheid, goedheid en schoonheid zichtbaar. Dit was ook al in de tempel van de schepping, in de oorspronkelijke mensheid, en in de tempel van Salomo. De talloze edelstenen doen denken aan de edelstenen op het borstschild van de hogepriester in Israël.¹⁰ Het nieuwe Jeruzalem is een priesterlijk volk dat God volmaakt dient, zoals Adam en Eva God

---

8. T. Desmond Alexander, *The City of God and the Goal of Creation* (Wheaton, 2018) p. 152

9. Daniel 2:33-45

10. Zie de beschrijving van de kleding van de Hogepriester in Exodus 28.

dienden in de Hof van Eden. Daarmee is de tempel van de mensheid hersteld. Alles is nieuw.

De wereld een tempel (Openbaring 21:22-27)

Johannes laat ons vervolgens zien dat de mensheid weer God's tempel is geworden:

Ik zag geen tempel in haar, want de Heere, de almachtige God, is haar tempel, en het Lam.

En de stad heeft de zon en de maan niet nodig om haar te beschijnen, want de heerlijkheid van God verlicht haar, en het Lam is haar lamp.

En de naties die zalig worden, zullen in haar licht wandelen, en de koningen van de aarde brengen hun heerlijkheid en eer erin.

En haar poorten zullen overdag nooit gesloten worden, want daar zal geen nacht zijn.

En zij zullen de heerlijkheid en de eer van de naties daarin brengen.

Al wat onrein is, zal er niet inkomen, en ook niemand die zich bezighoudt met gruwelen en leugens, maar alleen zij die geschreven zijn in het boek des levens van het Lam.

In dat nieuwe Jeruzalem is geen tempel, want God en Christus zijn daar in Hun heerlijkheid. Dat maakt dit Jeruzalem - de nieuwe mensengemeenschap van de verlost en in Christus - als geheel de volmaakte tempel van God. In die tempel is God's heerlijkheid zo stralend dat geen zon en maan meer nodig zijn. Dat het Lam de lamp is van de gemeenschap, wijst naar de menora - de zevenarmige kandelaar - die in de tempel licht gaf in het Heilige.

Dat de naties naar de stad komen moet ons niet doen constateren dat er naast de verlorene gemeenschap van het neergedaalde Jeruzalem ook nog een andere mensengemeenschap is. De naties en de koningen worden genoemd omdat die in de geschiedenis van Israël en de kerk vaak tegenstanders waren, maar nu zijn ze gelovigen in Christus.¹¹ Dat die volken en koningen de 'heerlijkheid en eer' brengen, is wederom tempeltaal. Deze 'heerlijkheid en eer' duiden op de lofprijzingen die God in zijn hemelse tempel ontvangt, en alle volken en hun leiders stemmen in met die lof aan God.¹² Jesaja profeteerde al over deze mooie toekomst. Dat niets onreins binnenkomt, doet ons denken aan de tabernakel en tempeldienst van Israël, waar alle onreinheid buiten de deur werd gehouden.¹³

Een nieuwe Hof van Eden (Openbaring 22:1-5)

Niet alleen de mensheid, maar zelfs de natuur worden vernieuwd als Christus terugkomt. De wereld wordt weer een Hof van Eden, en zelfs beter dan dat:

En hij liet mij een zuivere rivier zien, van het water des levens, helder als kristal, die uit de troon van God en van het Lam kwam.

In het midden van haar straat en aan de ene en de andere zijde van de rivier bevond zich de boom des levens, die twaalf vruchten voortbrengt – van maand tot maand geeft Hij Zijn vrucht. En de

---

11. Openbaring 19:16, 5:9, 7:9 1:5-6, 20:4-6

12. Openbaring 4:9,11; 5:12-13

13. Het boek Leviticus is vol reinheidswetten voor Israël die moest zorgen dat de tabernakel niet met iets onreins in aanraking kwam.

bladeren van de boom zijn tot genezing van de heidenvolken.

En geen enkele vervloeking zal er meer zijn. En de troon van God en van het Lam zal daar zijn, en Zijn dienstknechten zullen Hem dienen,

en zullen Zijn aangezicht zien, en

Zijn Naam zal op hun voorhoofd zijn.

En daar zal geen nacht zijn, en zij hebben geen lamp en ook geen zonlicht nodig, want de Heere God verlicht hen. En zij zullen als koningen regeren in alle eeuwigheid.

We zien hier hoe de profetie van Ezechiël in vervulling gaat. Die profeet schouwde dat vanuit de tempel een rivier zou gaan stromen:

En zie, er stroomde water uit, van onder de drempel van het huis naar het oosten, want de voorkant van het huis lag naar het oosten. [...] En langs de beek, langs de oever ervan, zullen aan deze kant en aan de andere kant allerlei vruchtbomen opkomen, waarvan het blad niet zal verwelken en waarvan de vrucht niet zal opraken. Elke maand zullen ze nieuwe vruchten voortbrengen, want het water ervoor stroomt uit het heiligdom. De vrucht ervan zal tot voedsel dienen en het blad ervan tot genezing.¹⁴

Johannes legt dus een verband tussen de situatie van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde met de tempel in Jeruzalem, maar evengoed met de Hof van Eden. Daar stroomde immers een rivier uit Eden om de Hof

---

14. Ezechiël 47:1,12

te bevochtigen.¹⁵ Alle tempelbeelden schuiven hier in wezen in elkaar want de mens als tempel krijgt van Jezus ook de belofte dat stromen van levend water uit zijn binnenste zullen vloeien.¹⁶

Johannes spreekt ook over de boom des levens die de Hof van Eden in gedachten brengt. In Eden was dat één boom, maar door dit te combineren met het visioen van Ezechiël lijkt Johannes erop te duiden dat de Hof van Eden zelfs wordt overtroffen. De poort naar Eden was dicht na de zonde van Adam, maar nu zijn er geen engelen meer om mensen bij die boom weg te houden, en het aanbod van de boom des levens is overal en voor alle volken. Theologen in de vroege kerk wezen er vaak op dat het kruis van Christus de ware levensboom is, omdat het leven van God door Zijn leven, dood en opstanding aan ieder mens wordt aangeboden. Aan het einde is dit geloof in Christus het deel van alle mensen. De hele mensheid is daarom genezen, en dat de aardbodem omwille van Adam en Eva was vervloekt, is tenietgedaan.¹⁷ “Geen enkele vervloeking zal er meer zijn.” De tempel van het universum is hersteld. God Zelf brengt alles tot volmaakt leven. Er lijkt zelfs sprake van een escalatie van Eden: Er zijn meer bomen, meer mensen, en het gaat om eeuwigheid.¹⁸ De tuin van de Hof van Eden heeft bovendien een stedelijk karakter gekregen. Dat is in overeenstemming met God’s opdracht aan de mensheid vanaf het begin, om de wereld

---

15. Genesis 2:10

16. Johannes 7:37-39

17. Genesis 3:16-19

18. Zie G.K. Beale, *Revelation: A Shorter Commentary* (Grand Rapids, Cambridge, 2015) p. 499

en zichzelf verder te ontwikkelen. Het bewaren en in cultuur brengen van de aarde is de taak van de mens, en uiteindelijk komt dat goed. De stad is de cuminatie van het in cultuur brengen van de schepping. Overigens, het gaat daarbij wel om een stad die het aspect van natuur niet is kwijtgeraakt. De natuur heeft daar juist een genezende werking. Dat is een mooie ecologische visie voor ons huidige stedenplanners.

Dat de dienstknechten van God 'als koningen regeren in alle eeuwigheid', wijst terug naar Adam die geschapen was om te heersen.¹⁹ Adam beheerste zichzelf niet, en schiep chaos in de tempel van het universum en van de mensheid. Als God de wereld herschept, hoeven we niet bevreesd te zijn dat het weer misgaat, want nu heersen de kinderen van God als koningen op aarde 'in alle eeuwigheid'. Vanaf het eerste hoofdstuk in zijn boek Openbaring laat Johannes zien, dat de gelovigen een koninklijke priesterschap zijn.²⁰ Nu zien we wat dit betekent. De gemeenschap van gelovigen in Christus zal eenmaal op een volmaakte manier het rentmeesterschap over onze wereld in handen krijgen van God. 'Als koningen regeren' moet worden gezien in verband met hoe de Koning der koningen, Christus, regeert: als ieders dienaar. Eenmaal is alles wat de mensheid doet, alleen nog maar goed voor de schepping. Dat toekomstbeeld moet voor ons vandaag een aansporing zijn om de schepping met eerbied en respect te behandelen. Op die manier laat de Schepper nu al door ons zien dat Zijn schepping goed is en dat alles uiteindelijk uitloopt op de

---

19. Genesis 1:26

20. Openbaring 1:5-6

vervulling van al zijn prachtige plannen met de wereld en met de mensheid.²¹

Centraal in de tempel staat de troon van God en van het Lam, en vanonder die troon stroomt het levende water. Sommigen zien in dit water een symbool van het werk van de Heilige Geest, waardoor we de voltallige Drie-eenheid bijeen hebben in het hart van de tempel. Alle dienstknechten van God zullen 'Zijn aangezicht zien, en Zijn Naam zal op hun voorhoofd zijn.' In de tempel van Israël mocht alleen de hogepriester eenmaal per jaar het Heilige der Heiligen in om in God's nabijheid te komen, met de naam van de HEERE op zijn tulband geschreven. Eenmaal zal elke gelovige dit genoeg permanent smaken, omdat Jezus in de hemelse tempel als hogepriester voor ons de weg heeft gebaad.²² Nu al hebben we daarvan een voorsmaak, maar de volheid moet nog komen. Johannes schreef in zijn eerste brief, "Geliefden, nu zijn wij kinderen van God, en het is nog niet geopenbaard wat wij zullen zijn. Maar wij weten dat, als Hij geopenbaard zal worden, wij Hem gelijk zullen zijn; want wij zullen Hem zien zoals Hij is."²³ Eindelijk wordt de droom die God's kinderen door de eeuwen koesterden waar, als God hemel en aarde vernieuwt.

---

21. Tom Wright, *Openbaring voor iedereen* (Van Wijnen, Franeker, 2019) pp. 237-239

22. Hebreëen 9:11-12; 10:19-21

23. 1 Johannes 3:2-3

7. De hemel een Tempel

De hemelse tempel in het Nieuwe Testament

In zijn brief Openbaring aan zeven kerkjes in Klein Azië beschrijft Johannes hoe hij een kijkje kreeg in de hemel. Hij beschrijft wat hij ziet, en uit veel van wat hij zegt, blijkt dat de hemel een tempel is. Ik moet hier de verleiding weerstaan om met teveel bewijsmateriaal uit de Openbaring van Johannes te komen; dat is ook niet nodig in een zaak die zo duidelijk is.

Johannes zegt bijvoorbeeld: “En de tempel van God in de hemel werd geopend en de ark van Zijn verbond werd zichtbaar in Zijn tempel.”¹ Dat de hemel een tempel is, wordt door Johannes vaak herhaald.² Ook onderdelen van de eredienst in de tempel worden zichtbaar, zoals de zojuist genoemde ark van het verbond. Die ark is de troon van God die tientallen keren wordt genoemd.³ Ook is vaak sprake van een altaar; ik denk dat het hierbij altijd gaat om het gouden reukofferaltaar die voor God’s troon staat. Dit altaar speelt een centrale rol in de hemelse eredienst, als de plaats vanwaar samen met reukwerk de gebeden van de heiligen tot God doordringen. God’s bestuur over de wereld vindt plaats in de interactie tussen de troon van God en de gebeden van God’s volk.⁴ Johannes schouwt niet een eschatologisch incident, iets wat ooit moet gaan gebeuren, maar hij krijgt een beeld van hoe God dag en

---

1. Openbaring 11:19

2. Openbaring 7:15; 14:15-17; 15:5-8; 16:1,17

3. Zie Openbaring 4:2, etc.

4. Openbaring 6:9; 8:3, 5; 9:13; 14:18; 16:7

nacht wordt gediend in zijn hemelse tempel en hoe hij samen met Zijn volk de wereld bestuurt.

In Openbaring 4 geeft Johannes een beschrijving van de hemelse liturgie. Centraal staat de troon van God, met pal daarvoor zeven vurige fakkels, analoog aan de menorah in Jeruzalem's tempel en een heenwijzing naar de Geest van God. Daaromheen staan vier dieren - vertegenwoordigers van de vier windstreken van de schepping naar het lijkt, die God dag en nacht prijzen. En elke keer als ze hem prijzen, werpen 24 ouderlingen - wellicht representanten van de twaalf stammen van Israël en de twaalf apostelen, dus van het éne volk van God - zich neer om God te aanbidden als almachtige Schepper. Vervolgens ziet Johannes in Openbaring 5 te midden van dit alles het Lam van God, Jezus Christus. Hij wordt door de vier dieren en de 24 oudsten geprezen als God, maar nu met nadruk op de verlossing. Dat Christus als Lam dat is geslacht wordt erkend, is onderdeel van de tempeldienst in de hemel.

In de Hebreeënbrief lezen we over de hemelse tempel en de rol van Jezus daarin. Hij heeft zich als hogepriester "gezet aan de rechterhand van de troon van de Majesteit in de hemelen" en is "een Dienaar in het heiligdom en in de ware tabernakel, die de Heere heeft opgericht en niet een mens."⁵ De troon van God, genoemd in combinatie met de tempel, richt ons op de ark van het verbond, de rustplaats van God in de tempel. Deze hemelse tempel is het voorbeeld geweest voor de bouw van de tabernakel en later de tempel op aarde. De Hebreeënbrief noemt de tabernakel op aarde "een afbeelding en schaduw van de hemelse dingen, overeenkomstig een aanwijzing

---

5. Hebreeën 8:1-2

van God die Mozes ontving bij het voltooiën van de tabernakel. "Want zie erop toe", zegt Hij, "dat u alles maakt overeenkomstig het voorbeeld dat u op de berg getoond is."⁶ De aardse tabernakel en tempel met hun eredienst vallen in het niet bij wat Christus heeft gedaan in de meer volmaakte hemelse tabernakel:

Maar toen is Christus verschenen, de Hogepriester van de toekomstige heilsgoederen.

Hij is door de meerdere en meer volmaakte tabernakel gegaan, die niet met handen is gemaakt, dat is: die niet van deze schepping is.

Hij is niet door bloed van bokken en kalveren, maar door Zijn eigen bloed eens en voor altijd binnengegaan in het heiligdom en heeft daardoor een eeuwige verlossing teweeggebracht.⁷

In de aardse tabernakel moesten de voorwerpen die in de eredienst werden gebruikt met dierlijk bloed worden gereinigd. Voor 'de afbeeldingen van de dingen die in de hemelen zijn' moesten keer op keer dierlijke offers worden gebracht, maar 'de hemelse dingen zelf' moesten worden gereinigd 'door betere offers dan deze.'⁸ Christus is het ultieme offer en heeft de reiniging eens en voor al tot stand gebracht, wat al de offers in de tempel in Jeruzalem niet voor elkaar kregen:

Christus is niet binnengegaan in het heiligdom dat met handen gemaakt is en dat een tegenbeeld is van het ware, maar in de hemel zelf, om nu

---

6. Hebrëen 8:5; Exodus 25:40; Handelingen 7:44

7. Hebrëen 9:11-12

8. Hebrëen 9:23

voor het aangezicht van God te verschijnen voor ons. [...] Maar nu is Hij bij de voleinding van de eeuwen eenmaal geopenbaard om de zonde teniet te doen door het offer van Zichzelf.⁹

Bij deze gedeeltes uit de Hebreeënbrief wil ik op twee zaken wijzen. Ten eerste, het aardse heiligdom is door mensenhanden gemaakt, de hemelse tempel uiteraard niet. Echter, de tegenstelling tussen de aardse en de hemelse tempel is niet die tussen geschapen en ongeschapen. De tegenstelling is: door mensen gemaakt en door God gemaakt. De hemelse tabernakel zoals zichtbaar gemaakt aan Mozes en Johannes is niet van eeuwigheid; want dan zou die hemelse tabernakel God zelf zijn - alleen God is eeuwig. Ten tweede, die hemelse tabernakel had ook reiniging nodig. Wat wil dit zeggen? Hier wordt gesproken over het reinigen van 'de hemelse dingen zelf', wat makkelijk kan leiden tot de conclusie dat met de hemelse tempel iets mis was. Maar, "wat in de hemel is, is daardoor vanzelf reeds heilig en gewijd", schrijft Dr. F.W. Grosheide.¹⁰ Het gaat volgens hem, en velen met hem, hier om mensen op aarde die nu al 'hemelburgers' zijn, en die om dat te worden, volmaakte reiniging nodig hadden.¹¹ Het gaat dus om gelovigen op aarde.¹² Dit sluit aan op Johannes'

---

9. Hebreeën 9:24-25

10. Dr F. W. Grosheide, *De Brief aan de Hebreeën* (Kampen, 1922, Korte Verklaring der Heilige Schrift), p. 108

11. Zie bijv. Fillippenzen 3:20

12. Sommigen menen dat reiniging van de hemel nodig was wegens de invloed van gevallen engelen of andere geestelijke machten die God ongehoorzaam werden; misschien aan de algemene invloed van de zondeval op het heelal - waar de geschapen hemel ook bij hoort. De context van de Hebreeën 9:35 gaat echter alleen over mensen, dus lijkt me die interpretatie toch de voorkeur hebben.

visioen dat vertegenwoordigers van de schepping en de twaalf stammen en twaalf apostelen Jezus als ‘Lam dat is geslacht’ prijzen in de hemel. Ik kom hier nog op terug.

Waar het hier in ieder geval over gaat is dat de verlossing door het bloed van Christus een evenement was dat zich in de hemel voltrok. In die ware tempel, waar alle altaren en tempels van Israël tijdelijke en plaatsgebonden afbeeldingen van waren, presenteerde Jezus het offer dat Hij Zelf bracht. Omdat Hij dit deed in die hemelse tabernakel heeft dit alomvattende, eeuwige waarde.

Jezus over de hemelse Tempel

Jezus verwees tweemaal duidelijk naar de hemelse wereld als naar een tempel. De eerste keer was toen Hij in de tempel in Jeruzalem een discussie had met joodse leiders. Die zeiden tegen Jezus,

Wij zijn Abrahams nageslacht en zijn nooit slaaf van iemand geweest; hoe kunt U dan zeggen: U zult vrij worden?

Jezus antwoordde hun: Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: Ieder die de zonde doet, is een slaaf van de zonde.

En de slaaf blijft niet eeuwig in het huis; de zoon blijft er eeuwig. Als dan de Zoon u vrijgemaakt heeft, zult u werkelijk vrij zijn.¹³

Het was heel gebruikelijk de tempel in Jeruzalem ‘het huis’ te noemen; denk bijvoorbeeld aan Jezus’ woorden

---

13. Johannes 8:33-35

als hij de tempel reinigt: “Maak niet het huis van Mijn Vader tot een huis van koophandel.”¹⁴ Met zijn uitspraak dat een slaaf ‘niet eeuwig in het huis’ kan blijven, maar ‘de zoon blijft er eeuwig’, plaatst Jezus zichzelf tegenover de joodse leiders met wie Hij in gesprek is. Dat Hij het niet over de tempel van Herodes had, was duidelijk; niemand kon daar ‘eeuwig blijven’. Hij spreekt over zijn hemelse woning en gebruikt daarvoor de term ‘huis’ die normaal gesproken voor de tempel van Jeruzalem werd gebruikt.¹⁵

In Johannes 14 spreekt Jezus wat uitgebreider over het huis van Zijn Vader. Hij duidt daar duidelijk op een hemelse locatie. In het huis van Zijn Vader zijn ‘vele woningen’ en als Jezus naar de hemel terugkeert gaat Hij daarheen om voor Zijn volgelingen ‘een plaats gereed te maken’.¹⁶ Die ‘woningen’ worden ook wel vertaald als ‘verblijven’ en ‘kamers’. Zoals de tempel in Jeruzalem veel kamers had, sprak Jezus over de hemelse tempel als een locatie met kamers. Het gaat daarbij niet om het aantal, of de maat, maar om het daar verblijven als zodanig. Voor de gelovigen is plaats in de hemelse tempel. Jezus gebruikt trouwens hetzelfde woord even later in dezelfde toespraak, als Hij zegt dat Hij en de Vader hun ‘intrek’ zullen nemen bij wie Hem liefheeft. Daarmee maakt Hij zijn volgelingen tot tempels.¹⁷ Alleen voor wie vandaag een tempel van God is, is plaats in het hemelse huis van God. Er is een nauwe band tussen de

---

14. Johannes 2:16

15. Het lijkt dat Jezus bewust gebruik maakt van Psalm 23:6, waar David zegt dat hij voor eeuwig in het huis van de HERE zal verblijven.

16. Johannes 14:2

17. Johannes 14:23

kerk van Christus en de hemelse tempel.¹⁸ Ik kom hier op terug.

Het Jodendom over de hemelse tempel

We zien dat Jezus en de leiders van de vroege kerk zich de hemelse verblijfplaats van God voorstelden als een tempel: als het archetype van de tempel in Jeruzalem. Daarmee volgden ze het *mainstream* Jodendom, want het boek Exodus vertelt al dat Mozes de opdracht kreeg zijn tabernakel te bouwen 'naar zijn ontwerp, dat u op de berg getoond is.'¹⁹ Nadat de Romeinen de Joodse tempel hadden verwoest, ontwikkelde zich in het Jodendom steeds meer gedachtengoed over de hemelse tempel als de focus voor het geloofsleven. In 2 Baruch, waarschijnlijk geschreven tussen 100-120 na Chr., heeft de schrijver een visioen:

En de Heer zei tegen me:

“Deze stad zal voor een periode worden overgeleverd,
en de mensen zullen een tijd lang worden gekastijd,
en de wereld zal niet worden vergeten.
Of denk je dat dit de stad is waarvan Ik zei: ‘Ik heb u in mijn handpalm gegrifd’? Het is niet dit gebouw dat nu in uw midden is; het is dat wat zal worden geopenbaard, bij Mij, dat reeds bestond vanaf het moment dat Ik besloot het paradijs te scheppen. En Ik liet het aan Adam

---

18. Dr Kim Papaioannou, *The heavenly temple in the Gospel of John*, in Ministry (April 2015) pp. 20-23

19. Exodus 25:40

zien voor hij zondigde. Maar toen hij het gebod overtrad, werd het van hem weggenomen, net als het paradijs. Daarna liet Ik het aan Abraham zien in de nacht tussen de stukken van de slachtoffers. En wederom, Ik toonde het ook aan Mozes op de berg Sinai toen Ik hem de gelijkenis toonde van de tabernakel en al zijn vaatwerk. Zie, nu is het bewaard bij Mij, net als het paradijs.”²⁰

In de aanhef spreekt Baruch over de stad, maar in het vervolg van de tekst blijkt dat hij het over de tempel heeft, want dat is wat Mozes op de berg Sinaï zag. Baruch zegt dat die tempel in de hemel bij God bestond voor God het paradijs schiep. Middeleeuwse rabbi's schreven soms kleurrijk en in detail over een hemelse tempel, een hemels paradijs en een hemelse Hof van Eden. Hun boeken zijn lang na de verwoesting van de tempel geschreven. Het gaat dus te ver om op basis van deze geschriften te concluderen dat hun opvattingen ook al gemeengoed waren, of zelfs maar bestonden, ten tijde van Jezus en de apostelen.

Toch lijkt me waarschijnlijk dat in de tijd van Jezus ook al enigszins werd gespeculeerd over dat hemelse model van de tempel. Het was een tijd dat veel vromen in het land met lede ogen de teloorgang van hun tempel zagen: het gebouw was prachtig maar verontreinigd door de rol die Herodes en de leiders van de tempel er in speelden. Dat Jezus de handelaars uit de tempel dreef was ook vast niet iets waar niemand sympathie voor kon opbrengen. In zo'n milieu passen speculaties over een andere, een ware, een hemelse tempel natuurlijk

---

20. 2 Baruch 4.1-6

goed. Het was bovendien in overeenstemming met de oudtestamentische taal over God en de tempel die ik hierna bespreek. En dan was daar die tekst uit Exodus over wat Mozes zag op de berg. Dat Stefanus dit vers aanhaalde toen hij terecht stond in Jeruzalem toont mijns inziens ook dat dit concept in het Jodendom van toen vrij centraal stond. ‘Het ware heiligdom is niet op de aarde, doch in de hemel’, argumenteerde Stefanus om zichzelf te verdedigen. Dat deed hij vanzelfsprekend met argumenten die mogelijk weerklank vonden bij zijn aanklagers.²¹ Dat Baruch enkele decennia later over ditzelfde thema schrijft, bevestigt de gedachte dat in de tijd van Jezus en Diens apostelen het besef levendig was dat de ware tempel in de hemel is.²²

De hemelse tempel in het Oude Testament

De schrijvers van het Oude Testament spreken over de onzichtbare wereld waar God woont als over een tempel. Vooral de Psalmen gebruiken dit thema dikwijls in het spreken over en tot God. Een paar voorbeelden volstaan:

De HEERE is in Zijn heilige tempel [HSV: paleis],²³
de troon van de HEERE staat in de hemel.²⁴

---

21. Dr. F.W. Grosheide, *Handelingen* (Kampen, Korte Verklaring der Heilige Schrift), p. 113

22. *Handelingen* 7:44

23. Het is me een raadsel waarom de Herziene Statenvertaling (HSV) hier kiest voor het woord paleis in plaats van tempel; bijna alle Bijbelvertalingen hebben het hier over tempel. Wilde de HSV hier misschien gewoon de Statenvertaling volgen? Het Hebreeuwse woord heikal wordt gebruikt, en de Septuagint vertaalde dat met naos, tempel. Een enkele keer gebruikt het Oude Testament dit woord heikal voor het paleis van een heerser, maar veel vaker als het centrum van de eredienst voor God, de tempel in Jeruzalem. Ik heb daarom de vrijheid genomen het woord paleis te vervangen door tempel in citaten van de HSV.

24. Psalm 11:4

De troon waarover we dikwijls in de Psalmen lezen, is de hemelse tegenhanger van de ark van her verbond in de tempel in Jeruzalem. In de hemelse tempel is sprake van eredienst waar ook de gelovigen op aarde bij betrokken zijn, want de gebeden van de gelovigen God bereiken God in de hemel:

In mijn nood riep ik de HEERE aan,
ik riep tot mijn God;
Hij hoorde mijn stem vanuit Zijn tempel,
mijn hulpgeroep voor Zijn aangezicht kwam in
Zijn oren.²⁵

In dit psalmvers is de context niet enkel de tempel in Jeruzalem maar ook de hemelse tempel. De dichter bindt met zijn beeldspraak de aardse en de hemelse tempel naadloos aan elkaar. Dezelfde psalm spreekt ook over de cherubs en dat God in donkerheid woont. Dat zijn duidelijke referenties aan het Heilige der Heiligen in de tempel in Jeruzalem, maar het gebed wordt toch verondersteld naar God's hemelse tempel op te stijgen, en van daar uit onderneemt Hij actie.

Loof God in Zijn heiligdom,
loof Hem in Zijn machtig hemelgewelf.²⁶

De psalmist spreekt eerst over het prijzen van God in zijn heiligdom; hierbij moet je aan de tempel in Jeruzalem denken, aangezien in de rest van de psalm de eredienst in de tempel van Salomo wordt beschreven. Maar vervolgens is de oproep om Hem ook in zijn hemelse

---

25. Psalm 18:7

26. Psalm 150:1

heiligdom te loven. Gaan de gedachten van de dichter vanzelf van het aardse heiligdom naar de tempel in de hemel? Of is het een oproep aan Israël om Hem in zijn aardse tempel te loven, en aan de hemelbewoners om God in de hemelse tempel te loven?²⁷ Ik denk dat in de beleving van Israël het onderscheid niet groot was: wie in de aardse tempel de eredienst vierde, wist zich met die daad van verering voor God in de hemel geplaatst. In ieder geval, Israël heeft altijd het besef gehad dat de tempel in Jeruzalem niet God's ultieme woonplaats was, maar dat zijn werkelijke woonplaats de hemel is. Hierover schreef ik al in het hoofdstuk over de tempel in Jeruzalem: bij de inauguratie van de door hemzelf gebouwde tempel beleed Salomo zijn geloof dat God's werkelijke woonplaats niet in Jeruzalem maar in de hemel is.

Tussen de tempel in Jeruzalem en de hemelse tempel bestaat een 'verticale typologie'.²⁸ De tempel was gebouwd naar het voorbeeld van Mozes' hemelse visioen, dus de hemelse tempel was het model. Maar vanuit de tempel in Jeruzalem kon Israël zich daardoor een voorstelling maken van de hemelse tempel van God. We zien dit, naar het lijkt, gebeuren bij de profeet Jesaja als hij zijn tempelvisioen heeft.²⁹ Ging Jesaja naar

---

27. Donald Williams, *Psalms 73-150*, Volume 14 in *Mastering the Old Testament* (London, 1987) pp. 540-541; Derek Kidner, *Psalms 73-150*, in *Tyndale Old Testament Commentaries* (London, 1975) pp. 528-529

28. Een term die ik tegenkwam bij Richard Davidson, *The Heavenly Sanctuary in the Old Testament* (January 1970), op <https://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1061&context=old-testament-pubs> (gelezen 28 mei 2020). De *horizontale* typologie is hoe schepping, mensheid, tempel, volk van God, en het nieuwe Jeruzalem onderling gelijkenis vertonen; die is echter gebaseerd op de verticale typologie tussen de hemelse tempel en elk van die aardse tegenhangers.

29. Jesaja 6:1-6

de tempel voor het vieren van de eredienst? Er is in de traditie van Israël geen enkele indicatie dat Jesaja een hogepriester was die bij de ark van het verbond kwam op Grote Verzoendag. Wat hij schouwt gaat die eredienst in ieder geval te boven. Wat hij ziet is God op Zijn troon, met engelen rondom die God prijzen. Ook is sprake van een altaar met daarop gloeiende kolen; dit is de hemelse pendant van het gouden wierrookaltaar dat voor het voorhangsel in de tempel staat.

Toen de profeet Micha aan koning Josafat advies moest geven over een oorlog, zag een profeet iets soortgelijks. “Ik zag de HEERE op Zijn troon zitten, en heel het hemelse leger stond bij Hem.”³⁰ Het tempelvisioen van Ezechiël geeft een soortgelijke indruk van God’s hemelse tempel.³¹

Een laatste voorbeeld waarmee ik aantoon dat de schrijvers van het Oude Testament geloofden dat God’s verblijfplaats in de hemel een tempel is, ontleen ik aan een andere profeet die ook Micha heette:

Luister, volken, allemaal! Sla er acht op, aarde, met al wat u bevat!

En laat de Heere HEERE Getuige tegen u zijn, de Heere, uit Zijn heilige tempel.

Want zie, de HEERE komt uit Zijn woonplaats, Hij daalt af en treedt op de hoogten van de aarde.³²

Dat Micha niet alleen denkt aan God’s verblijfplaats in de tempel in Jeruzalem is duidelijk uit de geografie van

---

30. I Koningen 22:19

31. Zie Ezechiël 1

32. Micha 1:2-3

zijn beschrijving. God's tempel - zijn woonplaats - is boven, en om in te grijpen daalt Hij af naar beneden.

Het gaat om Christus en diens volk

Maar God zit niet op een troon en in de hemel is geen werkelijk altaar met gloeiende kolen. De hemel is ook niet boven ons. We zijn vertrouwd met de metaforen die ons in de Godsopenbaring van de Heilige Schriften zijn gegeven. Wat zieners als Mozes, Jesaja en Johannes zagen, was *ware* openbaring van de eeuwige en oneindige God maar dan wel een openbaring die geschikt was voor tijdelijke en eindige mensen, en dan ook nog mensen in hun eigen specifieke tijd en cultuur. Alle spreken over God is per definitie metaforisch en die metaforen zijn maar beperkt in staat om ware Godskennis over te dragen.

Over het wezen (de essentie, de aard) van God filosoferen leidt tot weinig inzicht, behalve misschien in onze eigen beperktheid. De Griekse bisschop Gregorius van Nyssa schreef rond het jaar 390 dat het wezen van God 'alle kennis en begrip te boven gaat' en dat 'kennis van de goddelijke essentie onbereikbaar' is.³³ Dat is wat de kerk altijd heeft geleerd, gebaseerd op de bijbel hierover schrijft. In zijn boek over *Het Leven van Mozes* ging Gregorius op dit thema van de onkenbaarheid van God in Diens Wezen in. Wat we weten van God, is gebaseerd op zijn woorden en daden. Toen Gregorius toekwam aan de uitleg van de ware betekenis van de tabernakel die Mozes op de berg Sinai te zien kreeg, zei hij dat het 'geheimenis van de tabernakel die het

---

33. Gregory of Nyssa, *The Life of Moses - translation, introduction and notes by Abraham J. Malherbe and Everett Ferguson* (New York, 1978) p.95

universum omvat' niets anders is dan 'Christus die de kracht en de wijsheid van God is'.³⁴

We zagen eerder dat Jezus als een tabernakel en tempel op aarde kwam, en dat Hij zowel tempel, hogepriester, altaar als offerlam is. In Hem valt alle tempeltaal samen. Wat Hij op aarde zei en deed, was de volmaakte openbaring van wie God is. Jezus is de vleeswording van het Woord, de volheid van God, de afstraling van God's heerlijkheid en de afdruk van Diens Wezen.³⁵ Christus is het God's Woord en Daad.

Wat we in de hemelse tempel zien, is dezelfde Zelf-openbaring van Christus, de Schepper van hemel en aarde. Hij heeft Zichzelf in de tempel in de hemel tot uitdrukking gebracht op een manier die het ons mensen mogelijk maakt iets van Hem te kunnen bevatten. De hemelse tabernakel is niet identiek aan Christus, uiteraard, maar het drukt Hem wel waarachtig uit. Hoe God zich tot uitdrukking brengt, is immers altijd in overeenstemming met wie Hij is. God kan alles, behalve iets doen wat niet in overeenstemming is met Wie Hij is.

Dezelfde Christus die zich uitdrukt in de hemelse tabernakel, heeft zich in de Schepping, in de mensheid en vooral in de incarnatie van Christus tot uitdrukking gebracht. Daarom zien we niet alleen in Jezus Christus maar ook in de schepping de heerlijkheid van God; daarom is de mens, ook vandaag de dag, het beeld van God. Daarom zal de herschepping eenmaal nog meer van God's heerlijkheid laten zien, en daarom zal de herschepen mensheid God volledig eren. En dat alles dankzij Christus, de hemelse tabernakel, die als mens

---

34. Gregory of Nyssa, *The Life of Moses*, p.98

35. Johannes 1:14; Hebreeën 1:3; Kolossenzen 1:19, 2:9

op aarde 'tabernakelde' en 'God met ons' werd. En Hij zal terugkomen om de aarde met Zichzelf te vullen.

Ik noemde al, er is een nauwe band tussen de kerk van Christus en de hemelse tempel. Abraham keek uit naar die hemelse stad, leert ons de brief aan de Hebreëen: "Door het geloof is hij een inwoner geweest in het land van de belofte als in een vreemd land en heeft hij in tenten gewoond, met Izak en Jakob, die mede-erfgenamen waren van dezelfde belofte. Want hij verwachtte de stad die fundamenten heeft, waarvan God de Ontwerper en Bouwer is."³⁶ Abraham zocht naar de hemelse tempel die eenmaal hemel en aarde zal vullen. Na de komst van Christus was deze belofte als het ware 'binnen handbereik', aldus de Hebreënbrief: "U bent genaderd tot de berg Sion en tot de stad van de levende God, tot het hemelse Jeruzalem en [...] tot een feestelijke vergadering en de gemeente van de eerstgeborenen."³⁷ Dit hemelse Jeruzalem, deze stad, deze tempel, zal eenmaal hemel en aarde vullen.

Tot het zover is, gaat de kerk door met eredienst. Dat is meer dan een kerkdienst uiteraard, maar ook niet minder dan dat. Het gaat ook om evangelisatie, eten uitdelen in de voedselbank, hulpverlening aan armen, pastorale arbeid, leidinggeven in de samenleving en meer. Dat is ware eredienst - weduwen en wezen helpen in hun druk.³⁸ Zonder die uitgestoken arm van God op aarde te zijn, is de kerkdienst niet waarachtig 'eredienst'. Maar inzoverre de kerkdienst is ingebed in die dienst van de kerk aan de mensheid, is de kerkdienst

---

36. Hebreëen 11:9-10

37. Hebreëen 12:18-23; zie ook Galaten 4:26 en Filippenzen 3:20

38. Jakous 1:27

een werkelijke reflectie van de eredienst in de hemelse tempel. En niet alleen een reflectie, de eredienst van de kerk participeert werkelijk in die hemelse eredienst. Dat is omdat het zowel in de kerkdienst als in de hemelse eredienst draait om Christus, want Hij is de ware tempel.

Paulus spreekt enkele keren over de gemeente van Christus als 'Christus' en de 'volheid van Christus'. Hijzelf als Hoofd van het lichaam drukt zijn stempel op de eredienst van de kerk.³⁹ De eredienst van Israël herinnerde aan de eerste schepping en aan de volmaakte mensheid, en wees heen naar een nieuwe schepping en een nieuwe mensheid, en die eredienst in de tempel was hoe God participeerde in het leven van Zijn Volk. Dat is in de eredienst van de kerk na de komst van Christus niet veranderd: God heeft slechts één volk dat tesamen God's tempelopenbaring is in de wereld: de uitdrukking van Christus, die al dienend wacht op Hem die komt om de hele wereld te vernieuwen tot een plaats waar God en mens samenzijn: een tempel.

In Hem woont God in zijn volheid, en het is God's plan om door Jezus "alle dingen met Zichzelf [te] verzoenen, [...] door vrede te maken door het bloed van Zijn kruis, ja door Hem, zowel de dingen die op de aarde zijn als de dingen die in de hemelen zijn." Die dag gaat dus komen.

---

39. Zie onder meer Efeziërs 1:22-23, 4:13-16, Kolossenzen 1:18

Hoofdstuk 8 - Wat maakt het uit?

De verliefde jongen die aan zijn vriendin een bos bloemen geeft en haar vertelt dat zij de mooiste bloem voor hem is, drukt zijn liefde uit in een metafoor, zowel met zijn tastbare geschenk als met zijn woorden. Misschien kan je wel zeggen dat alle zaken die werkelijk van belang zijn in ons leven, het beste in metaforen kunnen worden uitgedrukt. Als het over God gaat hebben we geen alternatief. Alle spreken over God en de geestelijke werkelijkheid waarin we leven, doen we per definitie in metaforen omdat God onze werkelijkheid te boven gaat. Dit wil niet zeggen dat ons spreken over God en de geestelijke wereld onwaar is. De jongedame die hoort dat zij de mooiste bloem is begrijpt precies wat haar minnaar uitdrukte met zijn bloemen en zijn woorden: namelijk dat hij van haar houdt.

In dit laatste hoofdstuk wil ik tot een slotsom komen: wat betekenen de tempel-metaforen uit de bijbel voor ons in de 21ste eeuw? De tempelmetaforen waren in het verleden zo krachtig, omdat iedere wereldburger vroeger begreep waar de tempel voor stond: het was de heilige plaats waar God, of de goden, zich lieten vinden, en waar mensen die God, of goden, vereerden en dienden. Door over onze aarde, over Jezus, over de kerk, over de mensheid als tempel te spreken, wordt aangegeven dat God intensief bij elk van die realiteiten betrokken is, dat Hij zich daar laat vinden, dat Hij daar gediend kan worden.

De tempeltaal over de werkelijkheid waarin we leven, maakt ook duidelijk dat de wereld, de kerk, wijzelf, in wezen ook een sacrament zijn: God is zo verweven met

zijn schepping, met zijn kerk, met onszelf, dat Hij nooit afwezig is. Ons bestaan heeft enorme waarde omdat God er zich in aandient.

Jezus als tempel

Hoewel God all werkelijkheid te boven gaat, komt hij tegelijk door Christus weer middenin die werkelijkheid. In Jezus valt alle tempeltaal samen: Hij is hogepriester, offer, de ark van het verbond, altaar, de kandelaar, het brood, het voorhangsel, de tempel. In de Bijbel wordt Christus als de ware vindplaats van God gepresenteerd. God heeft Zich in Hem volledig tot uitdrukking gebracht. Geen wonder dat het in de Kerk telkens weer om Christus draait, en om Hem alleen. Wie God wil vinden moet bij Christus zijn. Wie God wil dienen, moet Christus dienen.

De Kerk heeft een belangrijke missionaire taak in het verkondigen van Christus in woord en daad aan een wereld die God zoekt, of die Hem misschien niet eens zoekt, maar die Hem in ieder geval nodig heeft. De menselijke zoektocht naar waarheid, schoonheid, liefde etc. brengt de mens naar de bron van al dat goeds, dat is God Zelf. Maar die zoektocht kan niet om Christus heen. Alleen via Hem, de ware tempel van God, wordt God gevonden en gediend. Inderdaad, dat sluit andere routes naar God uit. Maar dan heb je ook wat! Wie in Christus gelooft, eet van de Boom des Levens en wandelt met God in het paradijs.

Christus is de volle uitdrukking van God. In Hem ontmoeten we de Schepper van hemel en aarde. Geen wonder dat wie in Christus gelooft, daardoor ook meer waardering krijgt voor alle scheppingswerk van

God, in het bijzonder de mens. Zo zou het in elk geval moeten zijn. Een christen zou vooraan moeten staan in zorg voor de schepping en in naastenliefde. Niet alleen omdat dit een opdracht is, maar vooral omdat we door Christus diep verbonden zijn met de schepping en met alle mensen. Ons geloof in Christus in de hemel verbindt ons op een extra intense manier met de aarde die Hij schiep en waarin Hij ons plaatste met onze eigen scheppingsopdracht. Het is onterecht om te denken dat mensen die van God in de hemel houden, daarmee aan een vorm van ontsnappen aan de tastbare werkelijkheid doen. We worden in veel opzichten juist aardser door in God te geloven. En Jezus, de ultieme tempel van God, verkondigt het Koninkrijk van God, namelijk dat onze tastbare wereld en de mensheid zoals die is, zullen worden vernieuwd om weer vol van God te worden: herstelde tempels.

De Kerk als tempel

Vanaf het begin van de wereld hebben mensen God gezocht middels eredienst en liturgie. Dit zoeken was de reactie op God die zichzelf openbaarde. In het Oude Testament zien we altaren, tabernakels en tempels waaraan God zich verbond. Dat waren plaatsen waar God opmerkelijk aanwezig was. Hoewel Hij overal in Zijn schepping te vinden is, ondanks de onvolmaakte staat van de schepping, maakt Hij zich speciaal vindbaar op bepaalde plaatsen, momenten, en met behulp van bepaalde voorwerpen. Daarom had Israël tabernakels en later tempels op een bepaalde locatie en met een eigen religieuze kalender. In die context verbond God zich aan het menselijke gebruik van voorwerpen als een altaar, een dierlijk offer, de ark van het verbond, etc.

De altaren van de aartsvaders van Israël waren bruggenhoofden van God in onze wereld. Dat is niet veranderd met de tabernakels en tempels van Israël. Hij maakte zich daar bekend. Tegelijk waren het ook plaatsen waar de oertijd van de volmaakte schepping tot leven werd geroepen en waar werd vooruitgezien naar de herschepping van alle dingen. Ook de volmaakte mensheid werd in die erediensten herdacht en tot leven geroepen. De offers die voor vergeving zorgden en die de relatie van de mens met God herstelden, waren een begin van de herschepping van de mens als Adam en Eva. En er werd vooruitgezien naar de toekomst waarin de mens weer volledig zal worden hersteld in zijn relatie met God.

Een belangrijke functie van de erediensten in Israël was om God te bidden om de wereld niet los te laten maar goed te doen functioneren. De eredienst wil het sacramentele aspect van de werkelijkheid uitdrukken, vasthouden, en die werkelijkheid zegenen met God's genade. De tabernakels en tempels waren een microkosmos, en dienst in die microkosmos zorgde dat God Zijn macrokosmos niet losliet, ondanks alle onvolmaaktheid. Gebeden om een goede oogst, om vrede, om het opgaan van de zon, om een veilige nacht, stegen continue op tot God. De gebeden van het volk van God deden de wereld voortbestaan en voortgaan naar hun bestemming.

God werkt doorgaans middellijk. Dat is omdat we als mensen nu eenmaal niet zonder interface kunnen tussen God en mens. Om ons als mensen tegemoet te komen, bindt God zich aan plaatsen, tijden, en voorwerpen. De eredienst van de kerk continueert de traditie van Israël. We hebben een plaats nodig om bijeen te komen, we

hebben een heilige kalender (we komen bijeen op de dag van de opstanding van onze Heer, met Pasen etc.), en in de bijeenkomst van de gelovigen in de kerk bindt God zich aan water, brood, wijn, olie. Het idee van een soort vergeestelijkt christendom waarin we geen kerken, liturgie of eucharistie nodig zouden hebben, staat haaks op onze door God geschapen menselijke natuur, en belangrijker, het heeft God behaagt zich op deze manier aan ons bekend te maken: In een eredienst die de vernieuwde mensheid tot leven roept en die deze mensheid aanzet tot vernieuwd denken en leven.

Net als bij de eredienst in Israël gaat het in de kerk om een terugzien naar de wereld en de mens in zijn oorspronkelijke staat en om een vooruitzien naar het herstel van alle dingen. Het gaat in de liturgie van de kerk net als bij Israël om het offer dat ons vergeving schenkt en om toegang tot een leven in gemeenschap met God. Volmaakt is dat leven nog niet, dat moet nog komen, en daar zien we in de eredienst naar uit. Net als de erediensten in het Oude Testament zijn de erediensten in het Nieuwe Testament bruggenhoofden van God. Het zijn momenten waarop de gelovigen Hem ontmoeten en waar de mens als in het paradijs met God wandelt en eet van de boom des levens.

Toen Christus het volmaakte offer bracht als eeuwige Hogepriester werd de traditionele eredienst van Israël naar een hoger plan gevoerd. Bloedige offers waren niet langer nodig. Dat Israël daar na de dood en opstanding van Christus toch mee door ging, was omdat de leiders van dat volk de komst van hun eigen Messias miskenden. Elk dierlijk offer dat na de opstanding van Christus in de tempel van Jeruzalem werd gebracht,

werd daarmee een daad van verzet tegen God's Zelfopenbaring. Joden die Jezus' dood en opstanding aanvaardden als zaligmakend, waren dus degenen die de werkelijke eredienst van Israël voortzetten. Dat zich later veel heidenen bij deze ware voortzetting van het volk van God voegden, verandert niets aan het gegeven dat de volgelingen van Jezus het ware Israël vormen en dat de ware eredienst van Israël om Christus draait. Bescheidenheid past de gelovigen 'uit de volken', want we mochten als vreemdelingen bij het verbondsvolk van God gaan horen. Anti-Joodse opvattingen of gevoelens zijn ongepast in de gemeenschap van Christus, de Messias van Israël.

Dat Christus de ware tempel voor ons is, ontnemt niet de waarde aan onze aardse tempel, de gemeenschap van de kerk en de kerkelijke eredienst, maar het maakt die juist zo tot tempel op zich, een sacrament van God voor de wereld. De Kerk is de gemeenschap van alle gelovigen in Jezus Christus, en die gemeenschap komt bij uitstek tot uitdrukking in de centrale wekelijkse eredienst rond Christus en diens aanwezigheid in de eucharistie - de maaltijd van het Koninkrijk.

In de eredienst gedenken we Christus, en die gedachtenis - juist in de eucharistie - maakt alles wat Hij was en deed realiteit voor ons in het heden. Dat is omdat onze kerkelijke tempelviering een participatie is in de eredienst voor de troon van God in de hemel, waar Christus Zelf ons voorgaat in de gebeden als de hogepriester. Onze viering van de eucharistie participeert in het volmaakt offer van Christus dat Hij eens en voor altijd in de hemel aan God presenteerde. Of moet je zeggen: presenteert? Wat in God's aanwezigheid gebeurt, houdt in zekere zin nooit op te gebeuren: het is

eeuwig. Daardoor is dat offer van Christus ook altijd effectief. Onze kerkelijke viering is dus een deelname aan wat Christus deed en doet. Ons onvolmaakte bidden haakt aan bij Zijn volmaakte gebed, en arriveert dus via Hem bij de troon van God. Ons 'ja' tegen God's liefde komt via het volmaakte 'ja' van Christus bij God.

Ik denk dat deze benadering van de kerkelijke eredienst helpt om het ontmoeten van God te verdiepen en te intensiveren. Wie aan de eucharistie deelneemt, doet dit samen met de gelovigen vanaf Adam. Natuurlijk, de eucharistie viert de vervulling van al God's beloften en de volheid van Christus' offer voor ons. Maar we zijn met alle gelovigen voor Christus verbonden omdat Christus en diens offer verbonden zijn met die oudtestamentische erediensten. Wij doen wat onze voorouders deden bij de altaren van Israël, in de tabernakel, in de tempel in Jeruzalem. Met Jacob zien we dat onze eredienst een poort naar de hemel is waar Christus zich naar ons nodigt. We kijken terug op wat met de zondeval verloren ging, en we zien vooruit naar wat komen gaat als Christus terugkeert. Deze manier van Bijbellezen en geloven actualiseert het Oude Testament voor ons vandaag de dag. Het is niet slechts een boek van vroeger; het is niet alleen een voorbereiding op wat later kwam. Het is een boek over ons voorgelicht en over hoe die God vonden; die God is onveranderd. Het Oude Testament is onze familiegeschiedenis, onze stamboom.

Omdat alle eredienst in Oude en Nieuwe Testament in directe relatie met Christus staat, en die eredienst Hem tot uitdrukking bracht, is het geen wonder dat al die erediensten op elkaar lijken. De 'horizontale typologie' van die erediensten is werkelijkheid omdat ze allemaal

een 'verticale typologie' kennen: de erediensten op aarde zijn verbonden met en reflecteren de eredienst rond Christus in de hemel.

Centraal in onze eredienst staat de Drie-enige God. Het draait om Hem en Hij is Zelf intens aanwezig waar zijn Woord klinkt en de eucharistie wordt gevierd. Als reactie op zijn aanwezigheid wordt Hij aanbeden. Het is ondenkbaar dat we zo'n eredienst vieren zonder nadruk te leggen op wie Hij is. De eredienst is immers in wezen een uitdrukking van wie Hij is: God strekte zich in liefde naar ons uit, en in, met en door Christus en gedreven door de Geest reageren we in de liturgie op God's uitgestoken hand van liefde. De Drie-enige God maakt zich bekend aan ons, en daarbij ontmoeten we de bron van schoonheid, waarheid, vrede, eenheid, liefde, gerechtigheid. Dit drukte Hij ook uit in de oorspronkelijke schepping en de mensheid en we zien uit naar het herstel daarvan. In onze reactie op God's Zelfopenbaring past dus geen lelijkheid, slordigheid, leugen, rommeligheid, hypocrisie, onrecht, racisme, verdeeldheid en dergelijke. Daarom verlangen we naar de best mogelijke gemeenschap van gelovigen en de best mogelijke liturgie, die net als alle erediensten in het Oude Testament en het Nieuwe Testament de eredienst in de hemel reflecteert. Dat de kerkdienst een meedoen is met de hemelse eredienst wordt duidelijker naarmate de gelovigen door de week meer op Christus lijken.

De kerk is een tempel; de tempel in Jeruzalem was het hart van de eredienst van Israël, maar die eredienst werd ook gevierd bij particuliere altaren. De tempeldienst was het criterium, het centrale voorbeeld, voor die particuliere erediensten. Zo is onze kerkdienst ook de leerschool voor onze particuliere dienst aan God in de

rest van de week. Een reden temeer om te zorgen dat de eredienst in de kerk voorbeeldig is, zowel in leer als liturgie. De kerk is het de tempel waar wekelijks het christelijk leven in een notendop wordt beleefd en waar we ons voorbereiden op het leven op de nieuwe aarde - door nu al in overeenstemming met die bestemming te leven. Vol liefde voor God en al zijn schepselen, en in het bijzonder, de mensen.

We hebben allemaal weleens horen zeggen dat we God 'beter kunnen vinden in de natuur dan in de kerk (met mensen)', maar die gedachte is radicaal onjuist. Het ziet over het hoofd dat juist de mensen die we ontmoeten het hoogtepunt van God's schepping zijn waar we Hem kunnen vinden. De mens is het beste Godsbewijs. Is het de individualistische westerse tijdgeest die het zo moeilijk voor ons maakt om de gemeenschap van mensen op waarde te schatten? Ik denk dat we in ieder geval in de kerk aandacht aan deze zaak moeten geven. Ieder mens is een bijzonder waardevolle zelfopenbaring van God. Akkoord, het beeld van God is besmeurd. Maar elke individu is nog steeds een zelfopenbaring van God, en dat meer naarmate we God meer gehoorzaam zijn. De kerk is dus hopelijk de plek waar mensen zich weer verhouden tot elkaar zoals Adam en Eva voor de val: in liefde, nederigheid en in een dienstbaarheid die fundamenteel om de ander draait en niet om onszelf. We leren in de kerk om gemeenschap te zijn - een eschatologisch vooruitzien naar de nieuwe mensheid.

De kerk is ook de plaats waar, net als in de tempel in Jeruzalem, onze gebeden voor de wereld tot God doen opstijgen. Als gelovigen individueel maar juist ook in de gemeenschap van de eredienst is het van belang om te bidden voor de wereld, voor leiders, voor onze

regering, voor de gemeenteraad, de brandweer, voor de oogst, voor gezondheid, voor de natuur, want het zijn de gebeden van God's volk van Adam tot nu toe die een rol spelen in Gods wereldbestuur. De voorbeden in de kerkdienst zijn van wezenlijk belang voor onszelf en de ander. Onze gebeden doen de wereld ronddraaien.

De schepping als tempel

God is eeuwig Vader, Zoon en Heilige Geest. Omdat Hij eeuwig is, kwam voor Hem de schepping van de wereld niet als verrassing. In het bewustzijn van de Alwetende was de hele werkelijkheid zoals wij die kennen (en veel meer) er altijd al. In die zin kan je zeggen dat God dus ook eeuwig in de hemel wordt geprezen. In God's Zelfbewustzijn was er nooit een moment dat Zijn 'verblijfplaats' niet een plaats van eredienst was. De eenheid van de Drie-eenheid wordt goed beschreven door liefde, vrede en vreugde. Hoe is het toch mogelijk dat we er in slagen om eredienst voor die God zo saai te maken.

De bijbel zegt dat God 'in den beginne' hemel en aarde schiep. Zo kijken we er als mensen tegenaan. Het idee dat de Drie-enige God ooit 'alleen' was, en dat Hij op zeker moment (een woord dat het bestaan van tijd suggereert) besloot om een geestelijke en tastbare wereld te scheppen, is voor ons niet te vatten. Ooit schiep God tijd en ruimte: het begin van onze geschiedenis.

Door de Zoon, in de bijbel ook wel het Woord genoemd, schiep God alle dingen. Dat gebeurde op een manier die een uitdrukking was van wie God zelf is. Hij drukte Zich uit in de schepping, en maakte die schepping dus tot iets van Hemzelf. Het idee dat God de wereld schiep zoals de horlogemaker een horloge

maakt dat min of meer onafhankelijk verder loopt, is geen behulpzame metafoor. Zelfs een verwerpelijke ketterij. Onze leefwereld is een sacrament: God is er persoonlijk en intensief bij betrokken 'van binnenuit'.

De schepping valt niet samen met God: we zijn geen pantheïsten. Maar God is wel aanwezig in Zijn schepping en in de schepping zien we iets van het karakter van God. Omdat God zich in de schepping tot uitdrukking bracht en Hij er in woont als in een tempel, is de wereld gevuld met liefde, vreugde, vrede, schoonheid, harmonie. Het leven heeft iets magisch. Ons geloof helpt ons dus om de wereld anders, en ik denk ook meer en beter te genieten dan wie alleen materialistisch naar de werkelijkheid kijkt.

We stellen ons de menselijke geschiedenis vaak voor als een horizontale tijdlijn. Dat is een handige manier om onze werkelijkheid inzichtelijk te maken. Alles krijgt op die manier een plaats. Dat is de methodiek van de wetenschap die in zijn overigens uitermate waardevolle werk, wel als premisse heeft dat het God buiten het plaatje wil houden. Als dat je uitgangspunt is lukt dat natuurlijk ook prima. Dat is echter wel kunstmatig. Het is een manier om de tastbare werkelijkheid te kunnen classificeren, maar de echte werkelijkheid is zoveel grootser. Wij zijn onderdeel van een wereld die God als zijn tempel bewoont. Met die horizontale tijdlijn suggereren we bovendien ook dat we verder ontwikkeld zijn, dat we meer weten dan zij die ons voor gingen, en dat we in zekere zin hen dus achter ons hebben gelaten. Het voordeel van een focus op de werkelijkheid als tempel, is dat we met alle mensen, van vroeger, nu, en die van de toekomst, allemaal onderdeel zijn van het ene grote verhaal van God met onze wereld.

De wereld is een tempel. Geen wonder dat mensen een inherente neiging hebben om te aanbidden. Atheïsten hebben het maar moeilijk. Wie in een tempel woont, wil toch van nature meedoen met de eredienst? Wie in zo'n tempel woont zal bovendien willen zorgen dat die in goede staat blijft. De noodzaak om te zorgen voor onze wereld is een opdracht die we in onze tijd goed begrijpen, hoewel het ons bar moeilijk valt dit goed te doen. Zorg voor de schepping is deel van onze menselijke eredienst en het verknoeien van de mooie schepping van God is een uiting van ongeloof en ongehoorzaamheid aan Degene die alles maakte en die Zelf in onze schepping huist. Overigens, zorg voor de schepping kan ook afgoderij worden, als we God als Schepper, Eigenaar en Hoofdbewoner van de schepping uit het oog verliezen of als we menen dat God helemaal samenvalt met de schepping. De wereld is niet autonoom, maar een geschenk van God aan ons. Hij vult de schepping met Zichzelf maar Hij staat er ook oneindig ver boven.

Ook nadat door de ongehoorzaamheid van de mens een kink in de kabel van de schepping kwam, is de schoonheid ontegenzeggelijk. Wie die schoonheid, de harmonie, de liefde, in de schepping mist, geeft daarmee aan dat hij beseft dat het er in wezen wel behoort te zijn. Het verlangen naar een betere wereld is een herinnering aan hoe God de wereld ooit als een paradijselijke tempel schiep.

De mensheid als tempel

Als mensen zijn we onderdeel van de natuur. We zijn gemaakt van hetzelfde stof als de wereld om ons heen. Tegelijk is de mens ook de 'koning' van de natuur. Als

geen ander schepsel zijn we in staat de wereld vorm te geven. De wereld is een tempel waar God huist, maar de mens als kroon van de schepping is dat evenzo, of misschien nog wel meer. God heeft een relatie met alle dingen, maar bovenal met de mensen die Hij schiep. Wij mensen zijn geestelijke wezens omdat God ons schiep en omdat Hij op een intense en intieme manier in het leven van ieder mens aanwezig is. Voor ons gevoel van eigenwaarde en om te weten wie we ten diepste zijn, is dat een belangrijk gegeven.

God schiep de mens met een geestelijk 'aspect'. We zijn meer dan een optelsom van biologische cellen en elektrische prikkels in de hersens. God heeft iets van Zichzelf aan ieder mens geschonken en daardoor zijn we in staat Hem te vinden. We kunnen God's aanwezigheid in ons bestaan opmerken, ondanks dat de mensheid in Adam en Eva koos voor autonomie. Die keus was desastreus voor de hele wereld en voor de mensheid. Tegelijk was die keus in wezen ook een lachertje. Alsof we ons als mensen ooit los van God kunnen maken. Wie meent het wel zonder God te kunnen of Hem probeert aan de kant te schuiven, legt zichzelf een Tantaluskwelling op. Het kan gewoon niet lukken, want ons bestaan is onlosmakelijk aan God verbonden.

God maakte de mens als een schitterende tempel maar die is in verval geraakt door Adam en Eva. Net zoals de wereld een tempel in verval is. Maar God heeft die tempels niet verlaten. Zonder Hem zouden de tempels van de schepping en de mensheid niet slechts in verval zijn maar niet langer bestaan. Je zou kunnen zeggen, we zijn tempels zoals de kathedraal de Notre Dame in Parijs. Het dak is ingestort waardoor de kerk

veel van zijn glorie kwijt is, maar het is nog steeds een schitterende kathedraal die mensen op God wijst - zelfs zonder spits van de kerktoren en zonder dak.

Als we ons voor ogen houden dat we in de andere mens God ontmoeten, zien we God daadwerkelijk beter in die ander. Dan zijn we ons er ook meer van bewust dat wat we een ander mens aandoen, een actie is tegen het door God geschapen beeld van God. De ander is niet slechts een schepsel van God, die je alleen al om die reden moet liefhebben, maar hij of zij is ook een uitdrukking van wie God is. Dat is een reden te meer om de ander hoog te achter. Wie de ander schaadt, schaadt God. Dat is een pijnlijke conclusie voor ons, want we zijn allemaal tamelijk goed in het neerkijken op anderen, en we moeten dagelijks schuldbelijdenis doen: we hebben God en onze naaste niet liefgehad zoals we zouden moeten. Nochtans, het besef dat de ander een beeld is van God en een tempel waarin God woont, zou onze houding moeten veranderen. Dat met dit mensbeeld geen enkele ruimte voor racisme kan bestaan is duidelijk: racisme is impliciet een afwijzen van de Schepper die ieder mens als beeld van Zichzelf schiep.

Dat de mens een beeld van God is komt tot uitdrukking in onze menselijke bekwaamheid te denken, te communiceren met elkaar en met God, en in de scheppende kracht van de mens. We zijn in staat om de grootste en mooiste dingen te produceren. We kunnen relaties aangaan en liefhebben - is er iets dat meer scheppend is dan dat? Vanaf het begin maakte God de mens tot een medeschepper van de wereld. Toen God klaar was mochten we als mensen verder om de wereld te ontwikkelen. De bedoeling was om de natuur in cultuur te brengen; de tuin met een paar

mensen moest een samenleving worden, een stad. Dat door de autonomie van Adam en Eva de klad kwam in deze taak van de mens is ontegenzeggelijk. Tegelijk zien we nog steeds iets van God's scheppingskracht in wat de mens allemaal tot stand brengt. We hebben onze wereld en onszelf enorm ontwikkeld. Lang niet alles daarvan is in lijn met de wensen van Schepper, maar veel is ontzagwekkend knap en mooi.

God schiep de mens om de wereld te bewaren en te ontwikkelen. Dat was de menselijke eredienst vanaf het begin. De tegenstelling tussen seculier en geestelijk werk is volstrekt verkeerd en komt voort uit de gedachte dat we de werkelijkheid kunnen verdelen in natuur (beneden) en bovennatuur (de wereld van het geestelijke, van God). Als mens bewonen we de tempel van God, dus alles wat we doen is voor Hem, of het nu gaat om kinderen opvoeden, de straat vegen, een bedrijf leiden, bidden, een dorp besturen, of preken.

Voor mij is de Bijbelse boodschap over de enorme waarde van ieder mens afzonderlijk een enorme opsteker. Er mag veel mis zijn met mensen, maar ieder mens mag van zichzelf zeggen: ik ben een schepsel van God; God woont in mijn bestaan; Hij schiep mij met enorme mogelijkheden tot ontplooiing van mezelf en de wereld om me heen; mijn bestaan heeft zin, want Hij wil mij gebruiken in de eredienst in zijn tempel, de wereld.

De christen als tempel

Een christen is een tempel van God; God huist in zijn of haar bestaan. Dat is radicaal anders dan voor je christen werd, want met de komst van Christus in je bestaan is de reconstructie van de tempel die ieder schepsel is, daadwerkelijk begonnen. God was er altijd

al, maar Hij wachtte op ons 'ja-woord' voor Hij serieus aan de slag ging om de vervallen tempel van ons leven te vullen met zijn Geest en te renoveren.

Dit heeft in de eerste plaats gevolgen voor onze levensstijl. Een christen volgt Christus in het liefhebben van God en de naaste. De aanwezigheid van de Geest in zijn tempel maakt dat er een innerlijke drijfveer komt om lief te hebben. Ook ontsluit de Geest aspecten van ons menszijn die onder nogal wat puin bedolven kunnen zijn. Ik denk dat we de vrucht van de Geest en de charismata in dit licht moeten zien. Van oorsprong had de mens lief, en van oorsprong had de mens allerlei door God gegeven mogelijkheden die niet meer goed functioneren. De volheid van God die sinds de uitstorting van de Heilige Geest in zijn volk aanwezig is, maakt ons weer echte mensen, en dat in de mate waarin we ons leven onder God's gezag stellen.

Omdat alle christenen individueel tempels van God zijn, zijn we intens betrokken bij alles wat God heeft geschapen en gedaan. Hij die ons bestaan vult, maakte de wereld waarin we leven, en de mensen die de aardbodem bevolken. Daardoor zijn we als christenen intens verbonden met de hele schepping en in het bijzonder met alle mensen. We hechten grote waarde aan iedere persoon; we hechten grote waarde aan de hele mens, zowel aan diens innerlijk als diens lichaam. Dit heeft allerlei verregaande consequenties voor hoe we in het leven staan. Als christenen hebben we een natuurlijke aandrang om vooraan te staan in de zorg van anderen.

Deze zorg voor de schepping en voor de ander is een aspect van wat het wil zeggen om als tempel van God heilig te leven. Helpen in een voedselbank is een heilige

taak. Opkomen voor mensenrechten is een heilige taak. Milieubescherming is het dienen van God. Het is onderdeel van onze persoonlijke devotie aan onze Heer. Het is ondenkbaar om het christelijk leven te reduceren tot micro-ethiek of tot een soort vergeestelijkte vroomheid: God houdt immers van de wereld. Wat overigens niet betekent dat die micro-ethiek en vroomheid niet van belang zijn.

Dat we door God geschapen en bewoond zijn, zegt ons iets over hoe de Schepper tegenover ons staat. Het geeft elk individu het recht om met zekerheid te weten dat hij of zij uiterst waardevol is in de ogen van God. Ieder mens is door Hem geliefd en mag daarvan genieten.

Het hemelse koninkrijk nu en straks

Onze aardse eredienst is een participatie in de hemelse eredienst; onze eredienst is een meedoen met de eredienst in de hemel van de apostelen, alle heiligen, alle gelovigen die ons zijn voorgedaan, en alle geestelijke machten zoals engelen. Onze eredienst doet zelfs mee met Jezus die daar in de hemelse tempel zijn offer bracht.

Onze geschiedenis loopt erop uit dat die hemelse eredienst zal neerdalen op aarde. Hemel en aarde zullen worden verenigd als de volmaakte woonplaats van mens en God. Die verwachting geeft ons hoop. Die verwachting dat de aarde weer een paradijs wordt, waar we als mensen weer in orde zijn zoals God ons altijd al bedoelde, bepaalt ons gedrag vandaag: wie weet waar hij op afkoerst, leeft nu al in overeenstemming met die toekomst. Ons gebed: 'uw koninkrijk kome', gaat over

die toekomst, en om de verwerkelijking daarvan op kleine schaal en in beperkte mate vandaag de dag. En ons gebed is een deelnemen aan God's bestuur in hemel en op aarde.

Zal eenmaal alles dus weer bij het paradijselijke beginpunt terugkomen? Ja en nee. Ja, in de zin dat God en mens weer verenigd zijn. God 'wandelt' weer in ons midden. Maar de tuin van het paradijs is intussen wel doorontwikkeld naar een stad. Precies zoals God dat van Adam en Eva, Noach, Abraham en het hele volk van God vroeg. Gods tempel is in verval, maar we hebben de heilige taak om onze aarde - de tempel - te bevolken en te besturen. Alles wat we doen om de aarde en de mensen een beter leven te geven, is dienst aan God en speelt een belangrijk rol in het herstel van onze wereld tot God het tenslotte voltooid.